

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Raffaele Gianighian

Hodorcır

Vatanını Arayan
Bir Gezginin Seyahati

Khodorciur. Viaggio di un pellegrino alla ricerca della sua Patria

© 2015 Heirs of Raffaele Gianighian

İletişim Yayınları 2258 • Anı Dizisi 69

ISBN-13: 978-975-05-1876-8

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora - Merve Öztürk

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Raffaele Gianighian Arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RAFFAELE GIANIGHIAN

Hodorçur

Vatanını Arayan
Bir Gezginin Seyahati

Khodorciur

*Viaggio di un pellegrino
alla ricerca della sua Patria*

ITALYANCADAN ÇEVİREN
Serhan Ada

RAFFAELE GIANIGHIAN (CANIKYAN) 1906 yılında Hodorçur kazası yakınlarında, Kisak'ta doğdu. Babası Garabet, tüm vadinin demircisiydi ve dört evlilik yapmıştı. Raffaele'nin annesi olan üçüncü karısı Takuhi Çakalyan, oğlu üç yaşındayken bir zehirlenme sonucunda öldü. Garabet'in ilk eşinden olan tek oğlu Alekan, Gürcistan, Tiflis'te ileri bir yaşta vefat etti. Garabet'in ikinci evliliğinden de iki oğlu olmuştu. Bunlardan Mikel yakınlarda Tiflis'te öldü. Kapriel ise halen Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Erivan'da yaşıyor. Raffaele'nin babasının dördüncü eşi Marta Meşhuryan'dan, ikisi de tehcir sırasında Türkiye Kürdistanı'nda hayatını kaybeden iki kızı daha oldu: Ermine ve Harpun. Küçük Raffaele her ikisinin de ölümlerine tanık oldu. Savaşın ve Türkiye'de Ermeni soykırımının başladığı 1915'ten 1919'a kadar Raffaele, Edessa (bugünkü Urfa) yakınlarında Büyükbag'da kalarak Müslüman oldu ve Abdullah adını aldı. Küçük köle, Kürt cemaatinin Hristiyan kölesi Raffaele-Abdullah baba (ana – ç.n.) dilini tümüyle unuttu. Dört yıl sonra, ölümden kurtulan öksüzleri arayan bir Amerikan yardım misyonu tarafından bulunarak neredeyse kendi iradesi hilafına İstanbul'a götürüldü ve orada Erzurumlu bir hanım öğretmenden yeniden Ermenice öğrendi. İstanbul'dan Ermeni Mehitarist Rahipleri'nin Venedik'te bulunan San Lazaro Adası'ndaki Murat-Raphael Koleji'ne gönderilerek lise öğrenimini tamamladı. Daha sonra Pavia'da Ecza Kimyası okudu. Önce Milano'da, sonra da Merano'da bir eczanede iş bularak çalıştı. Cortina d'Ampezzo'da Dina Ghedina'yla tanışarak onunla evlendi. Cortina'ya yerleşerek bir vitrifiye ürünleri mağazası açtı. Dört çocuğu var: Yervant, Nubar, Vartan ve Susanna. Gianighian 22 Ocak 1997'de öldü.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü	7
Giriş	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİ TÜRK	19
HUNUT	27
VARŞAMBEK	33
TATOS DAĞI GEÇİDİ	37
KUŞÇUDILI'NE DÖNÜŞ	41
AREKİ KÖYÜ	45
MAHMUT EFENDİ	49
CİCİBAĞ	55
DOĞDUĞUM KÖY: KISAK	59

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜN	69
AVCI MELKON	71
YANGIN YERİ	79
BAYBURT	83
DEDENİN AYRILIŞI	87

EĞİN	91
FIRINCILAR KATLIAMI	95
PEDER MATTEO	99
KÜRTLER ARASINDA	103
BÜYÜKBAĞ'DAKİ ATÖLYE	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIRAT ÜSTÜNDE TRAJEDİ	113
BÜYÜKBAĞ'DA KIŞ	119
İLKBAHAR	123
DEMİRCİ HOVANNES	127
ANALIĞIM MARTA	133
NOEL AYINI	135
MAPUS GELİN	139
SÜNNET	143
İŞSİZ	149
YUSUF DURSUN DEDE	153
NANE	159
DURSUN AİLESİNİN BÜYÜKBAĞ'DAN AYRILIŞI	165
DUL KADINLAR	169
HASTALIK	173
SOYGUN	181
YAĞMA	187
BÜYÜKBAĞ'A DÖNÜŞ	191
KÜÇÜK AÇA	197
NURİ	203
SİANUK	209
SAVAŞ BİTTİ	215
İSTANBUL	221
SONUÇ	225

Çevirenin Önsözü

Profesör Giorgio Gianighian'la Venedik'te tanıştık. Arkadaşları kendisini “Nubar” diye çağırıyordu. Bir süre sonra dayanamayıp sordum. Her zamanki muzip edasıyla Nubar'ın “gerçek adı” olduğunu söyledi. Karşılıklı ilk sınamaları atlatıp arkadaş olmamız uzun sürmedi. Daha o ilk karşılaşmamızda bana Kisak'dan bahsetmiş olmalı. Babasının bir kitabı olduğundan da.

Sanırım, İtalyanca baskısı tükenmiş olduğundan, kitabın elime ulaşması bir yıla yakın sürdü. Birkaç günde, soluksuz okuyup bitirdim. Bazı kitaplar vardır, okuyunca orada kalmasın, paylaşarak çoğalsın istersiniz. *Hodorçur*'u bitirdiğim anda çevirmek istediğimi biliyordum. Nubar'a danıştığimde, ikiletmeden “Evet,” dedi...

Pietro Kuciukian'ın kapsamlı Giriş yazısına eklenecek fazla bir şey yok. Ben sadece metnin üzerinden birkaç kez geçmiş biri olarak bazı düşüncelerimi yazmakla yetineceğim.

Rapael-Raffi-Abdullah-Raffaele'nin olağanüstü metni birkaç farklı biçimde okunabilir. Gianighian'ın ömrü boyunca değişen adları bile neredeyse geçen yüzyılın tümünü kapla-

yan ve yaşadıkları/yitirdikleri ve atlattıkları bakımından parmak ısırtan hikâyesinin inanılmaz boyutunu haber veriyor.

Hodorçur, adına ne dersek diyelim, *Yed Zeghern*'in, büyük kırimın, soykırimın, büyük acının, bir halkın göz göre göre katledilişinin ve geleceğinin onulmaz yaralarla karartılışının hikâyesi olarak okunabilir. Planlı katliam, cinayet, sürgün, hastalık, tecavüz, aşağılanma, açlık... Gianighian'ın metninde “çaresiz” ve “perişan” sıfatları boşuna sık sık karşımıza çıkmıyor. İnsanın, son ana kadar, ayakta/hayatta kalmaya gayret eden o mucizevi iradesiyle birlikte.

Metni aynı zamanda, bir tür “memleketimden insan manzaraları” olarak da okumak mümkün. Sadece tehcir yıllarındaki o sefalet, savaş, hunharlık, şefkat, dostluk ve düşmanlık manzaraları olarak değil; aynı zamanda aradan 60 yıl geçtikten sonra, *Hodorçur*'dan geriye sadece taşlar kalmışken, aynı yerlerde trajedinin neredeyse süreklilik gösterdiğini adeta kafalara kazıyan bir metin elimizdeki. Çocuk yaştaki teyze oğluyla evlendirilen Nane'nin 1917'deki feci sonu ile Kisak'dan ve oradaki dayanılmaz yoksunluktan ne pahasına olursa kaçmaya çalışan Süleymanoğlu'nun karısının 1977'deki umarsızlığı el ele veriyor adeta.

Ermeniceden İtalyancaya yazarı tarafından çevrilmiş olan metni Türkçeye aktarırken elimden geldigince onun Türkçe dünyasındaki sesini ve ritmini yakalamaya uğraştım. Bunu ne kadar becerebildiğim tartışılır. Yine de soluk soluğa anlatıldığı (ve belki de yazıldığı) ancak en sonunda anlaşılan bu metnin *flashback*'le başlayan olaylar ve diyaloglar örgüsüyle bir tür senaryo gibi algılanıp okunması da pekâlâ mümkün kanımca.

Hodorçur'u sayıları son yıllarda artan benzeri kitaplardan ayıran iki önemli özelliği var. Birincisi, yazarın, adeta bir günlük tutmuşçasına verdiği yer, insan adları ve olguların ayrıntı zenginliği. Bu bakımdan tarihçilere değerli bir malze-

me sağlayabileceğini de söyleyebiliriz. Keşke Bay Gianighian sağ olsa da kendisine, “Nasıl olup da bütün bunları aklınızda, hem de bu kadar canlı tuttunuz?” diye sorası geliyor insanın. Acıların kurtulunmaz ağırlığı, Köylük’de Dursun Ded’e’nin çiftliğindeki, babası Demirci Garabed’in elinden çıkma o pulluk demirinin toprakta bıraktığı gibi, derin izler açmış olmalı belleğinde. İkinci ayırt edici özellikse, metne eşlik eden ve pek çoğu Gianighian ailesine ait fotoğraflar ve bir de editoryal katkı olarak eklenmiş olan haritalar.

Bir dilekle bitirmek istiyorum. Kitap yayımlandıktan sonra, kitaptaki fotoğrafların (varsa daha başkalarının ve videoların) ve haritaların yer alacağı bir serginin yanında, *Hodorçur*’un Ermenice ve Türkçe okumalarının yapılacağı bir toplantının düzenlenmesi, çekilen acının sorumluluğunun ortada kalmasına seyirci olmak istemeyen bizlerin, vatandaşımız Rapael Canikyan’a bir küçük şükran ve saygı gösterimiz olabilir.

Son olarak, İtalyanca baskıda karşılıkları bir tür küçük sözlükle açıklanan Türkçe kelimeleri, metinde italik olarak bırakmakla yetindiğimi belirtmeliyim.

SERHAN ADA
Berlin, 23 Nisan 2015

Giriş

Raffaele Gianighian'ın bu belge-kitabında metin baştan başa anılardan oluşuyor. Tüm ifade biçimleri “konuşma diline” o denli yakın ki okur kendini sözlü geleneğe uyan bir tanıklıkla karşı karşıyaymış gibi hissediyor.

Bu kitabı yayına hazırlarken, en başta, bu metni “akıcı” bir İtalyancaya çevirmeyi amaçlamıştım. Daha birkaç sayfa sonra, böyle yaparsam anlatının özgünlüğünü ve anındalığını kaybedeceğinin farkına vararak metni Ermenice aslından yazarın kendisi tarafından İtalyancaya çevrilmiş haliyle, olduğu gibi bırakmayı seçtim. Benim yaptığım, sadece bazı dil bağlantılarını kurmak, bazı açıklama notları eklemek ve metni alt başlıklara göre sıraya sokmak oldu.

Kimi yerde, anlatılan olayların nasıl cereyan ettiği iyi anlaşılamıyorsa, bu kısmen o olayların yoğunluğuyla zaman içindeki uzaklığından ve kısmen de İtalyancanın kendisine ait olmayıp Ermeniceden ödünç aldığı ritimden kaynaklanıyor olabilir.

Raffaele Gianighian'ın metni, anlatının ilk kısmında bizi bugünün Türkiye'si'ne, Kuzeydoğu Anadolu'ya götürdük-

ten sonra, ikinci kısımda, 1915'in Osmanlı Türkiye'si'ne, 20. yüzyılın ilk soykırımının gerçekleştiği döneme taşıyor. Bugün, yetmiş yıllık bir aradan sonra, Nietzsche'ye özgü bir "ebedi geri dönüş" havasında Kafkasya'da anti-Ermeni pogromunun yeniden başladığı bir ortamda, Hitler'in Yahudi Holocaust'u öncesinde söylemiş olduğu "(b)ugün Ermeni katliamını kim hatırlıyor?" sözlerini bir kehanet gibi görmemek elde değil.

Bu belge, bize döneme ait çok az sayıda, onlar da ancak parçalı tanıklıkların ulaşabildiği Ermenilerin yaşadığı bir bölge olan Hodorçur'a ait olması dolayısıyla da büyük önem taşıyor.

Hodorçur (Ermenice "ot ve su"), Kuzeydoğu Anadolu dağlarının arasında, Karadeniz'in kıyılarından Kaçkar Dağları zinciriyle ayrılan ve içinden Çoruh Irmağı'nın geçtiği bir vadi.

Hodorçur her şey: Ev, aile, mutlu çocukluk, önce sevilip sonra kaybedilmesiyle sembolik değer kazanan bir yer, yani "memleket".

Anlatı, adeta bir acı ve yıkım kreşendosu içinde, bir halkın katledilişinin farklı biçimleri ve iniş-çıkışlarını ortaya koyarak okuru da duygusal bir katılımı peşinden sürüklerken anıların ritminde akıl neredeyse kaybolup gidiyor. İnsan kendini, hunhar, derinlerden gelen ve vahşi içgüdüler dünyasında tehcir ve soykırımın gerçekliğinde yitip gider gibi hissediyor. Taşlar bile acılarını haykırıyor. Bu durumda ölmekten başka elden ne gelebilir?

Gelgelelim, o zor anlarda, küçük şeyler, doğadaki sesler, hareketler, ufak tefek vesileler, önemsiz gibi duran işaretler bizi yeniden hayata döndürüp umut kaynağı olur. Rapa-el için de öyle oldu.

Kaç farklı hayat yaşadı? Ermeni, Kürt, bir daha Ermeni, İtalyan ama daima insana ait olanı olduğu gibi yakalamaya

hazır: Bir iyilik jesti, bir tebessüm, bir anlayış belirtisi ona yaşama gücü verdi; bir tür candamarı işlevi gördü. Yaşadığı tüm dramatik deneyimlere rağmen, iyimserlik ve iman, çocuk Rapael'in hayatında en önemli rolü oynadı. Gareze düşünüp konuştuğu pek az görülür. Üç yaşındayken hayatını kaybeden annesi Takuhi'ye karşı katıksız bir saygısı vardır. Kritik anlarda babasının mezarı başına giderek onun ruhuyla konuşup hep olumlu cevaplar alır. Tüm olup bitene karşın, korkuların, sıkıntıların, ölümün kol gezdiği bir ortamda bile hayat güzeldir.

El işlerini, doğayı sever; bu doğa *basso continuo** işlevi gö-rerek adeta dramın dozunu da artırır. Bir şafak ya da günbatımı görüntüsü ona pençesinde olduğu açlığı unutturmak için yeterli olabilir. “Tek düşüncem ekmek.” “Neden bir tür-lü yemekten başka bir şey düşünemiyorum?” “Ben de yiyecek peşinde koşup da bulamayan bir köpeğim.”

Kollarında son nefesini veren babasına verdiği sözü tutup Hodorçur'a geri dönme iradesi onu hayatta tutar. Mezarın üzerine uzandığında o sesi duyar: “Sana kötülük yapmanı unut, sevgi hayattır.” “Sana ilk gülümseyenden bir iş iste.”

İşte, delikanlının yüreğindeki bu kin tutmama hali, hayatta kalmasını, ileriye bakmasını, inşa etmesini, iş-güc yapmasını ve artık yaşlandığı bir devirde bir tür hacı gibi memleket-e geri dönmesini sağlayan güç, o büyük güçtür.

Bugünün Türkiye'si'nde, Hodorçur'da yeniden bulduğu artık yaşlanmış eski oyun arkadaşı ona, “Anadolu'nun dağ-larında dolanır dururken bir Türk tarafından öldürülürüm diye korkmuyor musun?” diye sorduğunda ona, “Türkler iyi insanlar, Ermenilerle dost oldular, Anadolu Ermenilerini yok ederek büyük bir hunharlık yapan hükümettir!” diye cevap verdi.

(*) *Basso continuo*: Barok müzik gruplarında çello, klavsen, lavta ya da org gibi pes sesli çalgılara eşlik eden bas. Türkçeye sürekli bas olarak çevrilmiştir.

Belki de elinizdeki değerli tanıklığın anlamı, bizim için bir uyarı, aynı zamanda yol gösterici olan bu cevapta yatmaktadır.

Metne eşlik eden 1880-1910 dönemine ait fotoğraflar Canikyan ailesine aittir. 1977 yılına ait fotoğraflar ise yazarın kendisi tarafından çekilmiştir.

PIETRO KUCIUKIAN

BİRİNCİ BÖLÜM

1915 ile 1922 tarihleri arasındaki tarihî ve siyasî Ermenistan haritası.

Vatanımı aramaya gidiyorum. Yetmiş yıllık ayrılıktan sonra yola koyulan bir hacıyım. 1906 yılında, Abdülhamit devri Türkiye'sinde, yüksek dağlarda, korular, tarlalar ve taşlar arasındaki Hodorçur adında bir köyde doğdum.

Bir 7 Temmuz günü, Trieste'den yola koyularak Yugoslavya ve Yunanistan'dan geçip İstanbul ve Ankara'ya ulaştım. Yozgat'ta bir benzin istasyonunda durdum.

Oteli de olan iyi bir lokanta buldum. Otelde yer yokmuş, otomobilde uyumaya karar veriyorum. Şehri gezmeye çıkıyorum. Bir meydanda Çapan Camii'ni görüyorum; manzarası olan bir tepe var, tepenin adı "Soluk Oluk"; orada bir de kaplıca var: Şeker Pınar, Nohutlu.

Benzin istasyonuna dönüyorum, lokantanın ışıkları sönük, otomobile yakın bir banka oturuyorum. Yarınki yolculuğu, köyümü, Hodorçur'u düşünüyorum.

"Aleyküm selam,"* diyen bir adamın sesini işitiyorum.

Gözlerimi açıp "Selamünaleyküm," diye cevaplıyorum.

(*) Metinde Türkçe. Yazar burada ayrıca bu ifadenin Türkçe olduğunu da eklemiş – ç.n.

Saçı sakalı apak olmuş bu Türk, banka, yanıma oturuyor. Kılığına bakılırsa köylü olmalı. Çekine çekine, “Siz galiba Alman turistsiniz,” diyor.

“Yıllarca ayrı kaldıktan sonra memleketini ziyarete giden bir İtalyan turistim.”

“O zaman sen Türk’sün,” diye karşılık veriyor.

“1915 Ağustosuna sonuna kadar Türk’tüm.”

“Ermeni Türk?”

“Öyleydim,” diye cevaplıyorum.

Bana dikkatle bakıp uzun bir duraklamadan sonra: “Ben de Ermeni Türk’tüm. Türkiye’de kökü kazınmış bir halkın çocuklarıyız.”

Ermeni Türk anlatıyor:

“Yozgat’ta doğdum, 1915’te on iki yaşındaydım, babam zengin Papazyan ailesindendi, merkezi İstanbul’da olan bir bankanın şube müdürüydü. *Mutasarrıf*, *kaymakam* ve emniyet amiri arkadaşlarıydı. Her gün beraber kahve içerlerdi. ‘Papazyan, seni temin ederiz Yozgat Ermenileri tehcir edilmeyecek’ derlerdi. Bankaya güvenmez, paralarını babamın özel kasasında tutarlardı. Lakin yaşlı vali Ermeni taraftarı olduğu için görevden alındı. Vanlı Kemal namındaki yeni vali, Ermenilerin Yozgat’tan tehcir edilmesi emrini verdi. Emniyet Müdürü Şükrü Bey de vali tarafından Ermenilerin şehri boşaltmasıyla görevlendirildi.

Bir tanıdığın bize söylediğine göre, babamı bankadan almışlar. Anamın gözleri kıpkırmızı ve yaşlar içinde, pencereden bakıyoruz: Sokaklarda köylülerin eşyaları kağınlara yüklü, insanlar zaptiyelerin çektiği arabalara bindirilmiş, büyük bir gürültü bize doğru yaklaşıyor, dışarıdan davul zurna sesi geliyor, sonra kesiliyor.

Konağın kapısından bir adamın girdiğini görüyoruz, kapıyı çalıp ‘Kocanız bankanın bir işi için Halep’e gitti Papazyan Hanım, sizin için bir araba hazırlandı, yanınıza fazla bir şey

almayın, anahtarı da bana teslim edeceksiniz, amirim Şükrü Bey öyle dedi,' diyor. Jandarma tanıdığımız bir adam, iki atın çektiği bir arabaya binmemize yardım ediyor, anama selam vermeden faytonun kapısını kapatıp kayboluyor.

Arabanın perdeleri kapalı, bir aralıktan insan karmaşasını görüyoruz: Yaya giden çocuklar, bağırıp küfreden arabacılar. Yara Deresi'ne varıyoruz. Binbir patırtı gürültüden sonra arabacımız şöyle diyor: 'Papazyan Hanım, geldik; Kaymakam, Ermenileri buradan Halep'e sevk edecek.'

Yara Deresi'nde korkunç bir kalabalığın ortasındayız, bir tepede bayram havaları çalınıyor. Aşağıda, Ermenilerin önünde duran Hüseyin adında bir hâkim tehditkâr bir sesle, 'Cebinizde ne varsa yaygıların üzerine boşaltın, itaat etmeye ni öldüreceğiz' diye bağırıyor.

Ben de anamla birlikte çembere dahil oluyorum, valinin etrafı paşalarla çevrili, aralarında Şükrü Bey de var: Anama soğuk, umursamaz nazarlarla bakıyor. İki kadın çekiştire çekiştire anamın üstünü başını arıyor.

Meydandaki üst araması üç gün sürüyor: Gece gündüz orada esiriz, bizi jandarmalar bekliyor. Dördüncü gün, şafak vakti etrafımızdaki köylüleri alıp götürüyorlar. Daha sonra, Kaymakam, Şükrü Bey ve evimize gelip giden o adamlar at sırtında geliyorlar. Anam 'Bak işte bizi görüp tınmıyorlar. Babanı öldürdüler oğlum... sen ölmeyeceksin, dağa, Hacıbey amcanın yanına kaç, o seni saklar,' diyor.

Aniden korkunç çığlıklar duyuluyor. Kaymakam ve beraberindekiler bir tepenin üzerine çıkıyor, canhıraş bağırان köylüler topluca bize doğru koşmaya başlıyorlar. Anam beni soyup kuru bir kanalın içine saklıyor, üstüme kuru ottan örtü yapıp üzerime oturuyor. Dua ediyor: 'Tanrım seni saklasın, Alosyos, korkma, elveda.' Adamın biri geliyor, tok bir darbe sesi, sıcak bir sıvının bütün vücuduma yayıldığını hissediyorum. Ne bir şey hissediyor ne de bir ses duyuyorum: Bayılmışım.

Saklandığım yerden çıkarken sağanak yağmur bastırıyor, cesetler vadilere doğru taşınıyor, dizime kadar suyun içindeyim. Tepeye bakıyorum: Bir askerî araba, şemsiyeler altındaki dört adam ölülerin olduğu meydana bakıyor.

İki kişiyi tanıyorum: Kemal ve Şükrü Bey, aralarından irice biri konuşuyor: 'Mükemmel bir hizmette bulundunuz, vatan size minnettardır, harpte gösterdiğiniz yararlıktan ötürü birer altın madalyayı hak ettiniz.' 'Paşa Hazretleri, bir emrinle ömrümü fedaya hazırım.' Paşa mukabele ediyor: 'Bu süprüntüyü temizleyin, bu ceset yığınına görmeye dayanamıyorum, içim kalkıyor...'

Anamın cesedinin kafası yok, onu arayıp buluyorum, elimi alıyorum, sarılıyorum, içimden geçen: 'Seni götürüp bahçemize gömeceğim.' Askerî araba gitti.

Tek başımayım, tek sağ kalan benim, çaresizlikten titriyorum, nereye gidebilirim; katillerin arasında kaldım, 'Anne' diye yakarıyorum; ölülerin arasındayım, yalvarıyorum: 'Yardım et anam, yaşamak istiyorum.' Ama nasıl? Bir ses duyar gibi oluyorum: 'Alosyos, Boğazköy'e, köyümüze var, ninen evde, seni kimse görmeden geceleyin git.' Belli belirsiz bir ümitle teselli buluyorum.

Akşam oldu, derelerde, su birikintilerinde ölü karaltıların aktığını görüyorum. Ayaktayım, yürümekte zorlanıyorum; bir tahta parçası gibiyim. Bacaklarım titriyor. Hâlâ çıplağım, elbise bohçamı çukurda görüyorum, alıyorum, zorlukla giyiyorum, ıslaklar.

Şakır şakır yağmur yağıyor; hava sıcak ve ağır. Birilerinin seslendiğini duyuyorum: 'Alosyos, Alosyos, neredesin, sağsan cevap ver, ne taraftasın?' Sesleri tanıyorum, bunlar Boyacı'nın oğulları, beni aramaya çıkmışlar. 'Yürüyemiyorum, beni çeşmeye götürün, su içersem yürümek için biraz güç toplanım.'

İki arkadaşım beni Boyacı'nın dükkânına taşıyor. İçeri-

deki bir merdivenden eve geçiyoruz. 'Baba, ana, aşağı inin Alosyos'u getirdik, yaşıyor!' Bütün aile etrafımı sarıyor. Boyacı elimi tutuyor: 'Karı bu senin dördüncü oğlun, adını Murat koyalım. Murat, bu senin hemşiren, bunlar da oğlan kardeşin, bu memlekette sağ kalan tek Hristiyan sensin ve yaşadığın müddetçe kötüler peşini bırakmayacak, seni hemen Türk çocuğu yapacağım. Karı, sandalyeye otur, Murat'ı kucağına al, onu sünnet edeceğim.' Boyacı falçatasıyla beni ameliyat ediyor.

Bir Türk çocuğu oldum, adım Boyacı Murat, dükkânda çalışıyorum, ayakkabı boyacısı oldum, müşteri durumumuz iyi, en çok da askerler.

Aradan biraz zaman geçiyor, geçmişi unuttum. Benim şansıma bir bayram günü at üstünde iki müşteri geliyor, saklanacak zamanım olamıyor. İskemlelerden birinde Şükrü Bey'i, diğesinde de kaymakamı oturur buluyorum. Bey bana, 'Çocuk, pabuçlarımı ayna gibi parlat' diyor. Bahşış de veriyor. Çıkmadan kulağıma, 'Alosyos, bizim eve gel, hanım seni görmek istiyor' diyor. Korkudan titreyerek 'Beyefendi beni öldürmek mi istiyorsun!' diyebiliyorum. Boyacı'ya tek kelime etmeden dükkândan kaçıp gidiyorum.

Ninemi Boğazköy'deki evde, giriş katındaki mutfakta buluyorum. 'Alosyos, amcan Hacıbey, Kafkasya'ya kaçtı. Anan baban öldü. Bir tek senle ben kaldık' diyor. 'Senin evinde saklanmam lazım.' 'Neden torunum?' 'Nine, Türk boyacıyı hatırlar mısın?' 'Evet, daha ayakkabılarımızı da ondan almadık.' 'Boyacının oğulları beni katliam meydanından kurtardı, Boyacı beni evlat edindi, gayri adım Murat. Evvelsi güne kadar lostracı dükkânında çalıştım, dün sabah Şükrü Bey'in ayakkabılarını boyadım. Beni tanıyıp, Alosyos, benim eve gel, karım senle konuşmak istiyor, dedi. Korkuyorum, beni öldürtür, ne yapsam?' Ninem, 'Git hadi, korkma, Tanrı seni korur,' cevabını veriyor.

Gece Yozgat'a varıyorum, *Boyacı*'nın evini yanmış görünce hainlerin asıldığı o meydana koşuyorum: Allahtan Boyacı orada yok, bir merteğe asılmış bir adamla bir çocuk cese-di var, o çocuk ben olabilirdim.

Rahatlamış gibiyim. *Boyacı* ailesi bir yerlere saklanmış olmalı, kendi evime yatmaya gidiyorum. Kasanın olduğu böl-meye girip açıyorum, polis şefinin çantasını alıyorum.

Öğleden sonra saklandığım yerden çıkıp konağın çingıra-ğını çekiyorum. Kapıyı açan genç kız beni öpüp, 'Alosyos, Hanımım günler var seni bekliyor' diyor. Anam babamla de-falarca geldiğim o oturma odasına geçiyorum: Yerler muh-teşem halılarla döşeli. Hanım ellerimden tutup beni sedi-re götürüyor ve kollarının arasına alıyor. Duygulanıp ağla-maya başlıyorum. Müşfik bir sesle şöyle diyor: 'Seni seve se-ve oğlum olarak alır, kabul ederim.' 'Hanım, ben artık *Boyacı*'nın oğluyum, ismim Murat, sünnet oldum, artık bir Türk çocuğuyum.'

Şükrü Bey içeri giriveriyor. Ayağa kalkıyorum, karısı-yla hizmetçi dışarı çıkıyorlar. Polis şefi bana şefkatle bakıp soruyor: 'Sen sağ mı kaldın?' 'Anam beni vücudunun altın-da sakladı; işte buradayım, ölmekten korkmuyorum. Baba-mı görmedim, anam bana çantanızı size vermeyi tembihle-di.' Bir şey demiyor, yazı masasına oturup mapushane mü-dürüne bir mektup yazıyor ve ona götürmemi istiyor. Böyle-ce *Boyacı* ailesi serbest kalıyor, lakin Yozgat'ta oturmalarına müsaade yok. 'Defolun, sizi şehirde görürsem hepinizi mey-danda ipe çekerim!' Teşekkür etmiyorum, Şükrü Bey'den korkum yok, ona, 'Anamı babamı sen öldürdün' diyorum. 'Evet Murat, vicdanımın sızladığını hissediyorum, seninki-ler yaşamaya layıktı.'

Yeni ailemle beraber Boğazköy'e, ninemin yanına gittik. Yeni babamın kızını aldım, karım bana on bir çocuk ver-di. Köylüyüz biz, toprakta çalışıyoruz, bol bol buğday üre-

tip devlete satıyoruz. Allah yardım etti geçinip gidiyoruz! İki oğlumla şu otelde kalıyoruz, yarın hayvan pazarı var, oradan üç katır almak istiyorum. Oda çok sıcak, dışarısı serin.”

Sabah melodisi duyuluyor, müezzinin ezanı: “Namaz saati.”

“Dinibütün bir adam oldum, Türk’üm. Yolun açık olsun Ermeni yolcu.” Kalkıyor, Çapan Camii’ne yöneliyor.

Yalnızım. Türk köylünün hikâyesi acılarla dolu çocukluğumu gözümün önüne getiriyor, memleketimi görme hasretimi canlandırıyor.

HUNUT

Yozgat'ta pırıl pırıl bir gün doğuyor, minarenin ucu güneşten parıldıyor, memleketimi aramaya, Doğu'ya doğru yola koyuluyorum.

Sivas ve Erzincan'dan geçip gece Erzurum'da, Atatürk Meydanı civarında, bütün gece aydınlatılan bir kampingde konaklıyorum.

Köyüm Hodorçur'a fazla uzak olmayan İspir kasabasında birkaç saat geçiriyorum. Nihayet araba yolunun sona erdiği Hunut'a varıyorum.

1915 senesinde, Hunut'ta iki kez bulundum.

Hodorçur sakinleri bu kasabadan iki grup halinde, Haziran'da ve Ağustos'ta geçtiler; ailem ikinci grubun içindeydi.

Kervanımız Ağustos'un ilk günlerinde Hodorçur'dan hareket etti; yaklaşık 850 kişiyiz. Yaşlı erkekler, yaşlı kadınlar, kadınlar, genç anneler, genç kızlar, çok sayıda çocuk, bebekler, henüz doğmuş olanlar. Bu insanların çoğunun binecek bir taşıtı da yok.

Kardeşim Aleksan'ın Mahmut adında bir arkadaşı olduğu aklıma geliyor: Hırdavatçının altı oğlundan biri.

Fırının önünde bir adam görüyorum: “Bakar mısın, Mahmut Ağa’yı görmek istiyorum.” “Biraderim burada değil; Hodorçur’un son köyü Areki’de oturuyor,” diyor. “Ben bir hacıyım, kardeşine Aleksan’dan mektup getirdim.” Adam “Aman Allah!” diye bağırıp dükkânın ve lokantanın kapılarını açıyor. “Ali, Mustafa gelin de Aleksan’ın kardeşini bir görün,” diye sesleniyor.

Ali ve Mustafa’yla beraber iki de ihtiyar geliyor. Ali bana dönüp, “Atlarım burada; dört gün sonra sizi amcama götürreyim,” diyor. İki ihtiyar adımı hatırlıyor: “Raphael, Hunut’a hoş geldin. Çocukluktan tanışız, babalarımızla Hodorçur’a babanın, demirci Garabet’in dükkânına gelirdik.” Bir tanesi bana dönüp, “Raphael babamı hatırlar mısın, babanın çırağıydı; ben Hunut’taki demircinin küçük oğluydum, hani kırmızı saplı çakıyla seni öldürmek isteyen çocuk; ben ‘asarım, keserim’ diye bağırırken sen de tazi gibi bizim bahçede kayısı ağaçları arasında kaçışıyordun,” diyor. Belleğime kazınmış bu olayı, bugünmüş gibi, çok iyi hatırlıyorum. “Baban, demirci Hüseyin, dükkânında, diz çökmüş, babamın puşusunu öpüp ağlayarak ‘Ustam, Allah sizi eşkıyalardan koruyacak,’ diyordu.”

İspir’den gelen otobüs tam önümüzde duruyor. Şoför, Hodorçur’dan olduğumu öğrenince, “Merhaba amıca, hakiki bir Hodorçurluyla tanıştığımıza memnun oldum. Ben Trabzon’da doğdum, annem babam Hodorçur’un zengin, güzel köşkleri, büyük konakları ve güzel kiliseleri olan küçük İstanbul gibi bir yer olduğunu söylerlerdi. Bu yaşında, ta Hunut’a kadar bunca yolu evini görmek için mi yoksa babanın sakladığı altınları bulmak için mi teptin? Hayal kırıklığına uğrayacaksın, her yer yıkıldı, Hodorçur’un yerinde bir harabe bulacaksın.”

“Anamın mezarını bulmaya geldim; ben bir hacıyım! Memleketimi son bir defa görmek istiyorum.”

Hodorçur bölgesinde Hunut Köyü. Raffaele Gianighian'ın 1977'de çektiği fotoğraf (Gianighian Arşivi).

Üç asır önce İspir havalisinde Ermeniler ve Gürcüler yaşırdı. Hunut bereketli bir şehirdi; insanlar kendileri için daha uygun olur diye din değiştirip Müslüman oldular. O vakitler burayı Bakraduni Börekçi namında bir piskopos prens yönetiyordu. Ailesi İstanbul'a göçtü. Piskoposun oğullarından biri rahip okuluna gidip İstanbul Ermeni Kilisesi Patriği oldu. Sultan onu, Katolikos Garabet Börekçi'yi, Erzurum Ermeni ahalisinin ruhani lideri tayin etti.

1828'de Rus ordusu Erzurum'a girdi. Ruslar, bir sene sonra, 1829'da Erzurum'u terk edip Rusya sınırı yakınına çekildi. Türklerin intikamından çekinen vilayet sakinleri, vali Garabet Börekçi'nin rehberliğinde, Kafkasya'ya göç ettiler. Vali çok sayıda Ermeni'yi 1915'teki trajik sondan kurtarmış oldu: Türkiye'deki Ermeni trajedisini önceden kestirmişti.

Şöyle dedim: “Şoför, ben sizin için yabancıyım, Hodorçur'dan tek geride kalan benim, benden sonra kimse memleketimi hatırlamayacak, her şey unutulup sessizliğe gömülecek.” Şoför başını eğip “Hodorçur'a yazık oldu!” deyiverdi.

Lokantaya girdik, Mahmut'un kardeşi bize bir bardak Ri-ze çayı ikram etti. Lokantanın sahipleri Ali ve Mustafa kardeşler. Birinci kat otel olarak kullanılıyor. Tuvaletle yakın bir odaya yerleştim.

Hava ağır, uyku tutmayınca balkona çıkıyorum. Hunut Dağı'ndan serin bir hava esiyor. Korulara ve tepelere bakıyorum. Amcam Krikor'la kuzenim Harutyun hatırıma geliyor. Dedem Tatos Dağı'nda, Zarganz'daki arazimizde ayı avına çıktığında ben de yanında avlanıyorum. Aynı zamanda, bir başka merayı, Şalgamyazı'daki arazimizi hatırlıyorum. Burası hem bir tür yaylama yeri hem de babamın atölyesinde mangalda yanan o güzel kömürün çıktığı ve ayların en sevdiği yeri.

Bankın üzerinde uyuyakalıyorum. Müezzinin ezanıyla uyanıyorum. Lokantaya inip Mustafa'ya, "Tatos Dağı Geçidi'ne gidiyorum, memlekete doğru yola çıkılmadan yetişir gelirim," diyorum.

Ekmek-peynir alıyorum. Hunut Deresi'ni geçiyorum. Bir tepeye tırmanıyorum. Korunun içinden yürüyorum, bir boğazdan inip bir de çavlan geçiyorum. Yokuş yukarı çıkan patikada bir minarenin ucuyla yuvada üç leylek görünüyor. Yukarımda bir köy olmasına seviniyorum.

Bir gübreligin yakınında, ilk evin önünde bir sıranın üzerine oturmuş adamlar var. Evin içinde de bir kahvehane. Bir bardak çay içiyorum. Kocaman çantamı omuzumdan sıyrıp biraz dinlenmek üzere bir sandalyeye oturuyorum. Solumda sedef kakmalı ceviz bir kapı, elimi şöyle bir sürüyorum, bu mütevazı yerdeki pürüzsüz işçilikten etkileniyorum.

Temiz pak giyinmiş yaşlı bir adam bana dönüp tatlı bir sesle, "Kapıyı marangozhanemde ben yaptım. Caminin ikinci kapısı. Gel sana göstereyim," diyor. Ayakkabılarını çıkarıyor. Ben de onun gibi yapıyorum. Üç taraftan caminin etrafını dolaşan bir balkona çıkıyoruz. Yerler kıymetli halı kaplı.

Bir merdivenle zemin kata iniyoruz: Mermer bir çeşme, çeşmenin önünde sıralanmış bronz ibrikler. Caminin bahçesine çıkıyoruz, dut ağaçlarının gölgesinde bir banka oturuyoruz.

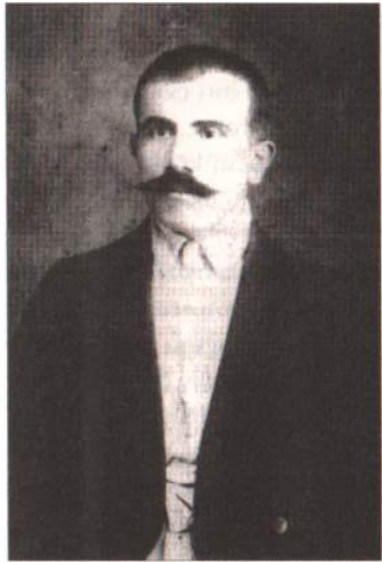
Mehmet bana Yıldızköy'ün iki sene önce bir yangında çok hasar gördüğünü anlatıyor. Köylüler kendilerine yeni evler yapmışlar, duvarcılar da kendi ceplerinden, babası Ali'nin hatırasına yeni bir cami ve minare inşa etmişler. Ali ile Mehmet,

Yemişçiyan kardeşlerin kumpanyasında çalışırlardı. Aleksan'la Mehmet, Ermeni ve Türk köylerini katır sırtında dolaşıp köylülere incik cıcık satarlardı.

“Mehmet Ağa, Aleksan benim kardeşimdi, hani demirci Garabet'in oğlu.” Mehmet hayretler içinde kalıp heyecanlanıyor. “Bizim köye kadar nasıl yayan gelebildiniz? Nereden geliyorsunuz?” “İtalya'dan arabayla Hunut'a kadar geldim.” “Ne olur söyle bana, Aleksan nerede yaşıyor şimdi, iyi mi?” “Aleksan Gürcistan'da, Tiflis'te yaşıyordu, birkaç sene evvel öldü.”

Kahvehaneye dönüyoruz. Oradakilere, “Bu bey 1906'da Hodorçur'da doğmuş, Aleksan'ın kardeşiymiş,” diyor. Onlar bana selam verip hüsnükabul göstererek “Köylümüz hoş gelmiş,” diyorlar.

Sevimli bir genç molla hararetle, “Hayır sahibi muhtarı-

Raffaele'nin ağabeyi, Aleksan Canikyan, 1940'ta Gürcistan'da (Gianighian Arşivi).

mız Hodorçur’a az bir parayla bir cami, bir de minare yaptırdı,” diyor. Herkes bana sempatiyle bakıyor.

Çocuğun biri çantamı alıyor, belediye başkanıyla* çayhanelen çıkıyoruz. Türk köylülerin dünya yüzünden silinip gitmiş Ermeni köylülerimi hâlâ hatırladığını hissediyorum. Muhtarın küçük evi bahçe içinde. Yaşlı hanım elimi öpüyor: “Hoş geldin beyim, Aleksan’ın kardeşinin başımızın üstünde yeri var, ne zaman isterseniz gelin. Mehmet bizim atlarla sizi Hodorçur’a götürecektir.” Yuvarlak bir tabakta yoğurt** çıkarıyor. Yorgunluğum geçiyor, yoğurt sıcakta ferahlık veren bir içecek. Ona şöyle diyorum: “Sağ ol hanım. Hodorçur’u ziyaret etmeyi çok istiyorum. Ama Tatos Dağı’ndaki çocukluğumun yerlerini, Varşambek Sıradağları’nı görmek istiyorum. Belki dönüşte size uğrar bir selam veririm.” Kadın, “Size bir yatak yapayım, yorgun olmalısınız,” diyor.

(*) Canikyan burada “belediye başkanı” yazmış. “Muhtar”ı kastetmiş olmalı – ç.n.

(**) Bir sonraki cümleden burada ikram edilenin yoğurt değil ayran olduğu anlaşılıyor – ç.n.

Hızlı adımlarla köyün içinden geçiyorum, tepelerden derecikler akıyor. Köyün bitiminde, altından gürültülü bir çavlanın aktığı bir köprüden geçiyorum. Büyük bir ağacın dibinde soyunup suya giriyorum, yeni ayakkabılar yüzünden ayaklarım yara içinde.

Adamın biri bana selam veriyor, giyinip yanına gidiyorum. Beraber yürüyoruz: Uzun boylu, orta yaşlı, elinde iki çoban değneği var, adı Ali Kaplan. Benimle sohbet ediyor: “Siz Hodorçur’dansınız, köylümüzsünüz, şimdi Varşambek’e gidiyorsunuz. On saatlik yolunuz olduğunu biliyor musunuz? Vakit geç oldu, birazdan hava kararır, üstelik silahınız da yok. Gece oldu mu ayı avlanmaya çıkar. İnsanları öldürür.”

Aklıma halam geliyor: “Biz kadınlar yabancı adamdan korkarız, ayı ise kapı komşumuz, kötü kişileri uzakta tutar.”

Aksu köyüne vardık. “Şu köprünün üzerinde bekleyin gidip keçileri dere kıyısından alıp geleyim.”

Ali Kaplan keçilerle dönüyor. Bir elma ağacından iki oğlan çocuğu iniyor. Hep beraber bir evin duvarına tırmanıyoruz, bir pencereden büyük bir odaya giriyoruz, çoban kulü-

besine benziyor, tavanda ortasında yuvarlak bir açıklık olan ahşap bir silindir asılı: Tereyağ ve maya hazırlamaya yara-
yan bir kap* bu. Bir ocağın önünde ahşap ve bronz kaplar; pencerenin olduğu duvarda dürülmüş yorganlar. Silindirin altında bir hasır yaygı, içi yoğurt dolu bir sahan, birkaç ki-
lo gelebilecek bir somun, bir büyük bıçak, dut kurusu, kuru ceviz ve incir dolu tahta bir tepsi.

Ali Kaplan beni yemeğe buyur ediyor, önce duaya başlı-
yor. Yüksek sesle ve inançla kıldığı namaz yarım saat sürü-
yor. Kız çocuğu uyuyor. Biz sessizce yemeğimizi yiyoruz.

Bir yorganın altına girip uyuyorum. Sabah beraber çıkıp
hoplayıp zıplayan keçileri otlamaya götürüyoruz. Ali Kap-
lan beni candan selamlayıp elimi sıkıyor: “Bize yine gelin,
hanımla çocuklar sizi tanımaktan memnun oldular.”

Ağır çantamla yürüyorum, Lazistan dağlarından sağır edi-
ci bir sesle inen çağlayanın suyunu keyifle seyrediyorum.
Yukarılarda gökkuşağı çıkmış.

Çamlıhemşin’e doğru çıkıyorum, yukarı vadide ağaçların
arasına gizlenmiş tek tük ev öbekleri. Patika sarp, çantanın
ağırlığı altında terliyorum, yalnız olmaktan dertliyim, bir
terk edilmişlik hissine kapılıyorum, bir irade hamlesiyle ye-
niden toparlanıyorum, Varşambek Vadisi’ndeki yürüyüşü-
mü sürdürmek istiyorum.

Ali Kaplan şöyle demişti: “Tatos Dağı geçidi çok uzakta.”
Bir yol ayrımına vardım; yokuş Lazistan köylerine çıkıyor,
sağdaki patika daha düz gibi ve yukarılarda Varşambek’in
zirveleri. Derin vadilerden ve boz yamaçlardan dolaşıp Kuş-
çudili köyüne doğru gidiyorum.

Bir köyün yakınlarına vardım. Bir meydanın ortasında ku-
cağında bebekle bir adam. Nihayet bir insanla karşılaşınca
yorgunluğum derhal geçiyor. Selam veriyor: “Merhaba, Ho-
dorçur gezgini, Kuşçudili’ne hoşgeldin.” Adam şaşkınlık-

(*) Yayık – ç.n.

la baktığımı görünce aklımdan geçeni tahmin ediyor: “Ali Kaplan’ın oğlu gelip Tatos Dağı’na gitmekte olan Hodorçurlu bir beyin Kuşçudili’nden geçeceğini haber verdi.”

Adı Dolan Eklam,* anne-babasının yanına tatile gelmiş, İzmir’de oturuyor. Karısı, bana güzel bir öğle sofrası kuruyor, İzmirli, güzel bir kadın. Eklam’ın oğlu Erzurum’da bir ortaokulda matematik öğretmeni, sekiz yaşında bir oğulları ve dokuz aylık bir oğlan bebekleri var. Hepsi bana karşı çok nazikler.

Odadaki pencerenin önünde Eklam’ın babası namaz kılıyor, sonra gelip bana selam veriyor. Geçmişten konuşuyoruz. Fevkalâde bir tesadüf: İhtiyarın babası duvarcı ustası imiş, babamın atölyesini 1912’de o yapmış.

“O vakit sekiz yaşındaydım ve babanın yanında işçiydim. İşçilere demircinin karısı Takuhi** Hanım yemek pişiriyordu. Ben hanımın çocuklarıyla –Mikel, Kapriel ve Rapael– ve avcı Melkon’la yer, onlarla yatar kalkardım. Dede,*** gece-gündüz İsa’nın dualarını okurdu, Ermenice duaları ondan öğrendim.”

Duygulanıp ona şöyle diyorum: “Arkadaş, aşçı Takuhi anam, Mikel’le Kapriyel de biraderlerimdi, ben Rapael, hacıyım, kayıp memleketimi görmeye, anamın mezarında dua etmeye gidiyorum. Benle Hodorçur’a gel, anamın mezarını beraber bulalım.”

“Memnuniyetle gelirdim ama ayaklarım tutmuyor!”

Çantayı alıp yol arkadaşım ile çıkıyorum, Eklam ailesi de bizimle çıkıyor, bana sevgiyle veda ediyorlar, hepsi elimi öpüyor, beni ihtiyar kabul ettiklerinin farkına varıyorum: Bu ülkede yaşlılara saygı gösterilir! Yaşlı Dolan’la derenin

(*) Bu kişinin adı “Doğan Alkan” olabilir – ç.n.

(**) Takuhi: İtalyanca kraliçe, Rapael Canikyan’ın annesi, o 3 yaşındayken zehirlenerek öldü. Baba Garabed iki yıl sonra Marta Meşhuryan’la evlendi.

(***) Melkon – ç.n.

kıyısına kadar yürüyorum, bana selam veriyor: “Boğazda oğlum Kasım’ı bulursun, at çobanlığı yapıyor.” Ayrılırken de, “Ayıdan uzak dur,” diye uyarıyor.

TATOS DAĞI GEÇİDİ

Dere boyunca pınara kadar yürüyorum. Heybetli bir çavlanı yalınayak geçiyorum. Lazistan dağları yaldızlı, güneş hândiyse batar. Çoban, atları yeraltındaki ahıra götürüyor. “Kasım, sana babanın selamını getirdim.” Gün doğumunda atlar ahırdan çıkana kadar sundurmanın altında uyku tulumunda kestiriyorum.

Gün ışığı derelere, kırlara, kayalara doluyor. Vadi sarı, gök mavisi ve kırmızı çiçekli bir halı gibi, çepeçevre tepeler. Buraya hâkim olan sükûnet insanda gizemli bir korku uyandırıyor. Bir kayanın dibinde üç tane sarı-kırmızı çadır görüyorum.

Program yapıyorum: Tatos Dağı boğazına tırmanmak, yıllar önce bir çığın amcamla kuzenimi öldürdüğü o vadiye gitmek. Varşambek’in tepesine tırmanıp oradan Karadeniz’i izlemek.

Bir derenin berrak suyunda yıkıyorum, Tatos’un sol yamacından çıkıyorum, kara kayalıklara tırmanıyorum. Çocukken buralarda insan yiyen dev yılanların yuvalarının olduğunu duymuştum, bu bir masal olmalıydı.

Yaylaya çıkıyorum, göletler görünüyor. Kocaman bir çığ kalıntısından geçiyorum. Krikor amcayla kuzen Harutyun burada öldüler. Buz tabakasının üzerinde yürüyorum, yukarıda, bir sapakta geyikler ve dağ keçileri var. Boğaza doğru çıkıyorum, bir taş yığını, bir duvarın üzerinde iki dağcı. Bu yeri hatırlıyorum, 65 yıl önce biraderlerimle buradaydım.

Karadeniz'in görüldüğü tepede biten patikaya sapıyorum. Önümde dağ keçileri. Arada, kazmayla kaygan toprakta basamaklar açıyorum.

Nihayet, bodur ağaç öbeklerinin olduğu taşlı teras biçimindeki zirvedeyim. Oturuyorum, dürbünle muazzam ufka bakıyorum, Karadeniz adeta bir göl. Pırıl pırıl bir gökyüzü: Tam karşımda, kuzeyde Kırım, sağ tarafta Batum, sonra Rize, denizin güney kıyısı, Trabzon.

Aklıma Büyük Savaş'ın başladığı, 1914 yılı geliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni trajedisinin başlangıcı. Hodorçur'la Trabzon arasındaki ticaret yolu, Abdullah'ın kervanıyla insan ve mal taşıyan katırlar ve atlar. Göç yolu Trabzon üzerinden Rusya'ya ve Kırım'a uzanıyordu. Abdullah son seferini 1914 yazında yaptı. Hodorçur köylerinden yüzlerce at ve katırla geçti. "Gelin benimle, sizi Rusya'ya götürüyüm, hem denizden hem karadan yollar açık, bu sizin kurtuluşunuz olur. İstanbul'da imparatorluk* Ermeni halkına korkunç bir felaket hazırlıyor." Abdullah Efendi'nin doğruyu söylediğine pek az kişi inandı. Birkaç ay sonra, Rusya sınırı kapanmıştı.

Yere oturup geçmişi düşünüyorum: Melkon dedemin Trabzon hapishanesinden kaçışı; babamın yılda iki defa dükkâna hammadde almaya gidişi, Abdullah Efendi'nin arkadaşı. Bir sürü hatıra aklıma geliyor.

Bir anda önümden bir grup dağ keçisinin hızla geçip gittiğini görüyorum. Karadeniz tarafından yoğun bir sis tabaka-

(*) Devlet – ç.n.

sı geliyor, bulutlar güneşi kapattı, birkaç dakikada şiddetli yağmur bastırıyor. Bir kayanın kuytusuna saklanıyorum. Bulutlar alçak olduğundan patikayı göremiyorum, fırtına çok uzun sürüyor, akşam oldu bile. Uyku tulumunu açtım, boynuma kadar örtündüm. Sağanak dindi, gökte yıldızlar parlıyor, vadiye inmek için şafağı bekliyorum. Uyuyakalmışım.

Güneşin sıcaklığından uyandım. Hazırım, dürbünle etrafa bakıyorum, Ararat Dağı'nı, Elbruz'u ve yeniden Karadeniz'i ve kıyılarını görüyorum.

Tatos Dağı düzlüğüne indiğimde, çoban Kasım bir kayanın tepesinde durmuş atları gözlüyor. Uzakta Hunut köyü. "Benimle boğaza gelip oraya inen yolu gösterebilirsen," diyorum. "Gelemem, koca bir heyelan yolu kapattı, Hunut'a giden patika kalmadı, tek çare Çoruh Nehri'nin yatağından gitmek," diyor.

Varşambek'in zirvesinde bir gün kaybettim. Hodorçur'daki üç yaylaya bakıyorum: Kaçkarlar'ın altında, sisin arkasında köyler. Kalbim geçmişin acılarıyla dolu, tuhaf bir sessizlik çöküyor; köylülerim nerede, orası şimdi metruk bir yere benziyor.

Sabah erkenden Hunut'a dönmeye hazırlanıyorum. Güneş Tatos düzlüğünü okşuyor, suyun içinden geçmeden bir şelalenin altından dolaşıyorum, bir yere oturup bir parça ekmekle civil peyniri yiyorum.

Vadide bir hayvan sürüsü, tüten bir duman ve kavurma kokusu. Sesler geliyor: "Amıca gelsene, bugün bayram." Bir grup çocuk bana doğru koşup şeker istiyorlar. Dolan Bey öğle yemeğine davet ediyor. Bir oğlan çocuğu çantamı alıyor. Muhtar koyun kavurması ikram ediyor. Yakındaki taşların üzerine oturuyoruz: Muhtar, Dolan Hoca, türkücü Osman ve ben.

Yemek yerken Osman arada memleket havaları söylüyor, öğretmen nereye gittiğimi soruyor, "Akrabalarımın çıkış altın-

da kalıp öldüğü çocukluğumun yerlerinde dolaştım; sonra Varşambek'in zirvesine varıp Karadeniz'i, Trabzon'u, Rize'yi, Batum'u gördüm; sonra da Varşambek'in zirvesine çıktım. Sağanakta mahsur kalıp geceyi bir kuytuda geçirdim. Dönüşte yaban üzümlerini yiyen ayılar gördüm, dağ keçileri, geyikler ve kartallar gördüm; yani Tatos Dağı parkında hayatı buldum. Çok memnunum, bir dahaki sefere Kaçkar'ın zirvesine tırmanmak üzere dağcılarla beraber geleceğim.”

Hoca bana sert bir nazarla bakıyor: “Siz bu yaşınızda yalnız başınıza dağlarda dolanıyorsunuz, karşınıza canı bir Türk, bir ayı çıkmasından korkmadan... Siz Hodorçur'un aslanısınız. Size bir fenalık gelmemiş olmasından pek memnunuz.”

“Sevgili hocam, ben sizin gibi düşünmüyorum: Türk insanı iyidir, Türklerle Ermeniler altı yüz yıl birlikte yaşadılar; Ermeni halkının uğradığı soykırım Türk tarihinde koca bir leke, bir siyasal cinayetti.”

Hoca karşı çıkıyor: “Erzurum'da başka türlü düşünüyorlar...”

Muhtarla Osman bana dönüp “Hodorçurlu köylümüz, köyümüze hep bekleriz, siz de buralısınız, burada doğdunuz,” diyorlar.

Bayram neşe içinde devam ediyor: Osman bir aşk havası tutturuyor, gençler kırlarda dans ediyorlar. Piknik sona erdi.

KUŞÇUDİLİ'NE DÖNÜŞ

Köylüler Kuşçudili'ne dönüyor, dört delikanlı ve bir kız çocuğu benimle kalıyor, beraberce yürüyoruz, dereyi geçme-yardımcı oluyorlar, çok nazikler. Bir köye varıyoruz, bir meydanda ihtiyar ve hasta insanlar var, aralarında şişman bir kadın beni durdurarak “Hekim, çok hastayım, bana bir ilaç ver de ağrılarım dinsin,” diyor. Bir delikanlı müdahale ediyor: “Hodorçurlu köylümüze rahat ver.”

Muhtar beni köyün gençlerinin toplandığı odaya alıyor, hocayla türkücü Osman'ın yanına oturuyorum. Duvarda eski bir Atatürk portresi ve bir de radyo asılı. Osman bir Hodorçur düğün havası söylüyor. Bir bey beni odanın ortasına çekiyor, beraber söyleyip halka halinde oynuyoruz, ben de onlar gibi gençmişim hissine kapılıyorum, kendimi, mutlu, evimde hissediyorum. Beni ağırlamak üzere bu eğlenceyi düzenlemişler, *rakı* ikram ediyorlar. “İçmiyorum,” diyorum.

Oda kararıyor, gençler bana veda ediyor: “Seneye tatilini geçirmeye yine Kuşçudili'ne gel.” İzmirli fırıncı da selam ediyor: “Türkücü Osman yarın İspir'e gidecek, onunla Ço-

ruh durağına kadar gidin, orada Çoruh-Hunut seferi yapan bir otobüs var.”

Akşam oldu, muhtar gaz lambasını yakıyor, iki oğlan çocuğu iyi geceler dileyip yatmaya samanlığa gidiyorlar. Evin hanımı anlatıyor: “Çok fakiriz. Kocam ilk hanımını kaybetti, geriye iki öksüz kaldı. Bu oğlanlar benden hiç hazzetmiyor. Almanya’ya gidip bir ailenin yanında hizmetçilik yapmak, işsiz kocama para yollamak istiyorum. Hekim Amca sen yaşlısın, karın da yaşlıdır, ben sizin eve gelip yanınızda çalışsam.”

Yorganın altındayım, hanımın sesini duymuyorum. Uyumaya ihtiyacım var. Yetmiş sene sonra köylülerin dilini konuşmak büyük hafıza gayreti gerektiriyor. Türk dili müzik gibi.

Sabah erkenden Osman beni dışarıda bekliyor, muhtara bir çift bot ile bir çift yün çorap hediye ediyorum, hanıma da bir ipek eşarp. Hanımla muhtar elimi öpüyorlar. Fırıncıyla hoca beni yolculamaya gelmişler. Kuşçudili’nden güzel hatıralarla ayrılıyorum. Kuşçudili kelimesi Türkçede kuşun ötüşü anlamına geliyor.

Yol arkadaşım hızlı yürüyor, istikamet İspir. Dağ köylelerinde seyyar satıcılık yapıyor. Gerçek mesleği duvarcı ustalığı, İstanbul’da bir inşaat şirketinde çalışıyor. Akşamları bir müzik okuluna gidiyor ve halk müziği şarkıcısı olmak istiyor. Osman’ın konuşması ve türkü söyleyişi pek sevimli. O bir sanat işçisi.

Aksudere çavlanı boyunca koşuyoruz. Su kulakları sağır eden bir gürültüyle kocaman kayaların üzerinden çağılıyor. Yol boyunca sıra sıra dut ağaçları. Akşam olunca ayılar koruluklardan inip yaban üzümlerini yemek üzere ağaçlara tırmanıyor, köylülerin hiçbiri bu yoldan geçmeyi göze alamıyor.

Nihayet Aksudere geniş bir yatağa giriyor, sular sakın akmaya başlıyor, bahçelerde ve tarlalara serpiştirilmiş evler-

Hodorçur yakınlarındaki Türk köyü Kuşçudili. Raffaele Gianighian'ın 1977'de çektiği fotoğraf (Gianighian Arşivi).

de köylülere rastlıyoruz. Osman'ın eşiği bakımsız bir evin önünde duruyor. "Ben eve geldim, siz Çoruh'a dökülen çavlan boyunca yürüyün. Hunut otobüsü saat 16'da kalkıyor." Saate bakıyorum, 14, iki saatim var, çok kaygılanıyorum, kaçırırsam bir gün bekleyip yıldızların altında uyumak zorunda kalacağım. Düşünmemeye çalışıyorum, hızlıca yürüyorum, koşuyorum.

Yolda eşek sırtında bir ihtiyara rastlıyorum, ayakları yere değiyor, her iki tarafından paçavralar, paketler, elbiseler sarkıyor. Eşek yavaş yürüyor, adam koca burunlu ve heybetli. Selam veriyorum, galiba sağır ve dilsiz. Yanından dolanıp geçecek yer yok, çavlana inip yeniden patıkaya çıkıyorum, değerli dakikalar kaybettiğim için keyfim kaçık.

Zaman adeta uçuyor, saat 4'e çeyrek var, hızımı artırıyorum, kel bir oğlan görüyorum: "Çocuk, otobüs durağı nerede?" "Bu köprüden sonra meydan var, karşı tarafta da durak." Çoruh'un asma köprüsünden geçip lokantaya giriyorum.

rum. Postacıyla bir oğlan içerde. “Amca otur da sana bir bardak çay koyalım, yorulmuşsun.” Oturuyorum çantayı kaldırıyorum, at gibi terlemişim. Çocuk pencerenin önünde otobüsü bekliyor. “Amca benimle gelin,” diye bağılıyor, çantamı alıp köprüye koşuyorum, onu zorlukla takip ediyorum. Çantayı otobüse koydu. Bana iyi yolculuk dileyip elimi öpüyor.

Şoför bana bakıp: “Hodorçurlu ihtiyar böyle ter içinde, yorgun, tek başına nereye gidiyorsun?” diyor. “Trabzonlu arkadaş, otobüsü kaçırmak istemediğimden gördüğün hale geldim. Kuşçudili’nden geliyorum. Dün gece Varşambek’de bir tepede uyudum, uzaktan Karadeniz kıyısında Trabzon’u gördüm. Hunut’a kadar seninle gideceğim için memnunum. Ayın sonunda senin memleketini görmeye gideceğim.” “Gidip ihtiyar ana-babamı bulursan Hodorçur’dan hayatta kalan birini görmekten pek memnun olurlar,” diyor. Şoför yolculara sesleniyor: “Bu bey Hodorçur’un gezgini, kayıp memleketini yayan dolaşıyor.”

Hunut’a vardık, Mustafa çantamı alıyor, lokantaya giriyoruz, aşçı bir bardak çay getiriyor, aç olduğum için kuvvetli bir akşam yemeği yiyorum. Ali İspir’den dönmediğinden, Mustafa beni evine götürüyor. Üç misafir geliyor: Mustafa’nın hukuk okuyan yeğeni, Arekili Mahmut’un elektrik işçisi oğlu ve Samsunlu bir elektrik teknisyeni.

Talebe genç ihtiyara dönüp, “Amca, sonunda bir elektrik işletmesi açmaya karar verdin, modern oldun, işi yapmak için iki de işçi çağırdın. Bravo amca, yengem buna memnun olacak.” “Yeğenim, param yok, köydeki işler için eşek almam lazım.” Talebe: “Bütün kasaba meteliksiz olduğunu biliyor, sana şaka yaptım!”

AREKİ KÖYÜ

Yola hep birlikte çıkmaya karar veriyoruz, oğul babasını görmek istiyor, yeğen Ankara'ya gitmeden dedesine uğramak niyetinde. Cami çeşmesinin önünde buluşacağız.

Mustafa'yla ben tahta döşemenin üzerinde, giyinik vaziyette uyuyoruz. Şafak vakti çeşmeye vardığımızda iki işçi bizi bekliyor: Gitmekten vazgeçmişler. Talebe karşımıza çıkıyor: "Amca, uzun yürüyüşlere alışık değilim, Areki'ye kadar gidemem, dedeme şu defteri götür, içinde şiirlerim, Hunut'la ilgili bir makale, köyün nasıl modernleşeceğini anlatan bir de yazı var."

Hunut'tan çıkıp hızlı hızlı yürüyoruz. Bu yoldan bir de sürgün yılında, 1915'te geçmiştim. Hiçbir şey değişmemiş, evler eski, ahırlar eski, bir tek eski patika şimdi yol olmuş.

Mustafa bana, "Gençler köyden kaçıp İstanbul'da, İzmir'de, Almanya'da iş arıyorlar," diyor.

Çoruh Nehri'nin kıyısına varıyoruz. Buradan Karadeniz'e bir karayolu inşa ediyorlar. Henüz tamamlanmamış olan yolun ortasından yürüyüp Çoruh'a dökülen Hodorçur Deresine geliyoruz.

İki nehrin arasındaki meydanalıkta, Hodorçur üzerinden Artvin'e kadar gidecek olan yolu yapmakta kullanılan grayderler, kamyonlar ve başka araçlar. Bugün bayram, bir deponun önünde bir bekçi duruyor, işçiler İspir'e gitmişler. İyi haber: Bir dahaki sefere memleketime arabayla gidebileceğim. Bekçi Orçinahlı.

"Cicibağ köyüne gitmek için köprüden geçen yoldan mı gitmeliyiz?"

"Köprü yıkıldı, Hodorçur'a giden yol Areki'den geçiyor, şimdi Cicibağ yolunu yapıyoruz, herhalde dört ya da beş seneye bitmiş olur."

"O kadar bekleyemem ihtiyar olacağım: Hodorçur'a arabayla gidemeyeceğim."

"Doğduğun yeri ne zamandır görmüyorsun?"

"1915'te ayrıldım."

"İşletme mühendisini tanı isterim, birkaç güne Erzurum'dan döner, buralara dair her şeyi bilir. Arada sırada inşaat yolu boyunca çıkarılan eski anıtları kurtarmak için işi durdurur. Gel şu taş a bir bak, üstünde büyük, derin bir delik var. O taşın yerinde kalmasını emretti, eski zamanlardan bir anıt diye."

Taş a bakıp soruyorum: "Nehrin üst tarafında kayalık bir kale görmedin mi? Lâlâ Paşa buradan kalabalık bir orduyla geçerken o kaleyi yıktırdı. Ola ki bizim Zor Tur dediğimiz kaya bu meydanalığa düşmüş olsun."

Çavlan boyunca yürüyoruz, ne olduğunu bilmediğim bir şeyler arıyorum. Nehir genişleyip bir gölete dönüşüyor. Burada arkadaşlarımla yüzerdim. Suda binlerce yavru balık kaynaşıp duruyor. Yüzümü yıkıyorum, su ılık ve berrak.

Ruhları isimleriyle çağırıyorum: "Mikel, Kapriel, Stepan benimle göle gelin." Suya giriyorum, mutluyum. Rahip Peder Harutyun Tuzciyan'ın ruhuna sesleniyorum. Yakarıyorum: "Peder, beni bu nehrin suyuyla vaftiz ettiniz, işte şimdi

Tatos Dağı yakınında kamp. 1977'de Raffaele Gianighian'ın çektiği fotoğraf (Gianighian Arşivi).

kayıp vatanı görüp hacı olmaya geldim, lütfedip beni bir daha vaftiz edin. Hodorçur'un tanrısı onu mahvolmaktan neden kurtaramadı? Hazreti İsa burada çarmıha gerildi."

Gölün kıyısına oturup yıkık memleketime bakıyorum, ağlamaya başlıyorum. Mustafa'nın geldiğini görünce duygularımı saklıyorum. "Hadi gidelim Canikoğlu,* gecikiyoruz, Areki daha uzakta." Bekçiye selam veriyoruz: Hodorçur nehrinin üzerine bir kalas atıyor, Orçinah yaylasına giriyoruz. Çoruh'un iki yanında kıvılcık pirinç tarlaları. Memleketimin sularının Çoruh'a dökülüşünü hüznle seyrediyorum. Nehrin üzerinde Zraraçur Kalesi'nin yıkıntıları. Ortalıkta tek bir canlı yok. Mustafa dürbünle korulukta ayı arıyor.

Katır yolundan Areki köyüne yöneliyoruz. Mustafa kestirmeden gitmeye karar veriyor, köy yukarıda. Yanık topraktan yürüyoruz, bir patika dahi yok, dağ keçisi yolu, sürüler buradan geçemez. Hararet topraktan ve havadan içime işliyor,

(*) Gianighian, burada, kelimenin "Canikyan" anlamına geldiğini açıklıyor.

üstüm çıplak yürüyorum. Mustafa bayramlıklarıyla peşim sıra geliyor, alnından ter damlıyor, soyunmak istemiyor. Birazcık suyumuz olsaydı... Zırnık yok, her yer kupkuru. Bodur bir çınarın gölgesine oturuyoruz.

İşte Çoruh ve yukarıda sık bir koru, ağaçlar arasında tek tük evler. Burayı biliyorum, Gudraşen köyü. 1915'te burada Ermeniler otururdu; daha yukarıda, düz tepenin üzerinde küçük evleriyle Garmirk köyü.

Geçmiş hayal edip söyleniyorum: "Erighian,* bak sizin evin önündeyim, sen de yanımda olsan ne güzel olurdu; sen bir ruh, bir hatıra oldun, bense yalnız, mutsuz ve çaresizim."

Rehberim yanımda değil, kalkıyorum, Mustafa'nın avaz avaz bağırıldığını işitiyorum: "Plaj, plaj." Kuru çalıları aralıyorum: Bir kuyuyla kenarından su akıtan bir ahşap boru görüyorum. Suya giriyorum, boğazıma kadar geliyor. Yorgunluğum geçiyor, rahatlıyorum.

Bu kuyu, Areki rahibi Peder Vartan Lazaryan'ın eseri. 1915'te burada bir bahçe vardı: Harika bir bağ, kayısılik, erikler, elmalar, armutlar ve taptatlı incirler, dizi dizi kovanlar. Kiskim ve İspir pazarlarında Areki'nin malları pek rağbet görürdü.

Mustafa'yla serinledikten sonra ağacın gölgesinde dinleniyoruz: "Mustafa, arkadaş, tepede İtalya'dan okul arkadaşımdın doğduğu Garmirk köyü var. Evini görmek isterim. Şimdilerde Garmirk'de kim oturuyor?" "Köyü bir bey satın aldı, yukarıda onun bir çiftçisi kalıyor, evlerde kimse oturmuyor. Garmirk'in adı kaldı ama köy halkı Birinci Dünya Savaşı'nda göçtü." Mustafa'ya daha başka bir şey sormuyorum, içimden, "Canım Erighian, köyün duruyor, böyle olması daha iyi: Orada da İsa ölmüş," diye geçiriyorum.

(*) Serop Erighian: Raffaele Gianighian'ın Garmirk doğumlu arkadaşı. Hodorçur'a beraber döneceklerken, Erighian, İtalya, Milano'da hayatını kaybetti.

MAHMUT EFENDİ

Dev ceviz ağaçları, ekili olmayan tarlalar, alçak duvarlarla birbirinden ayrılmış sarı arpa tarlaları arasından yukarı çıkıyoruz; iki genç arpa biçiyorlar. Bunlar Mustafa'nın kuzenleri.

Areki'deyiz. On dakikalık yürüyüşten sonra bir çeşmenin yakınındaki banka oturuyoruz. İki bardak alıyorum, buz gibi sudan içiyoruz. Sırtımda bir ürperme hissedip bir aspirin alıyorum, evden uzaktayken hasta olmamaya dikkat etmeli.

Hayranlıkla etrafı seyre diyorum. Çeşmenin sağında eski bir ev. Çatıdan temele kadar çatlaklar, güney tarafında, bir eşikte üç çocuk duruyor; öbür kapı kapalı. Evden sonra, hep yıkıntılar.

Kalkıp köyün sonuna kadar yürüyoruz, bir meyve bahçesi. Köşede çamaşırlar serili, bir çeşme ve bir leğen var, ancak kadınlar ortada yok.

Tepenin toprağı bir binanın kalıntılarını örtmüş. Kemerli bir kapının üzerinde Ermenice "Ruh-ül Kudüs Kilisesi" altında da "Rahip Vartan Nazaryan" ifadeleri kazılı. Yerde mermer parçaları.

Evin önünde harap tahtalardan bir balkon ve eğri büğrü bir bank. Burada evin sahiplerini bekliyoruz. Manzara güzel, Garmirk ve Gudraşen köyleriyle Zraraçur Vadisi görünüyor.

İki delikanlı geliyor. Mustafa'nın kuzenleri Ömer'le Nazım. "Babamız evde değil; Mohorgut'tan akşama doğru döner. Bugün cuma, Bayram'a gitti."

İki köylü arpa biçmeye gidiyor, biz köyü dolaşıyoruz. Başka hiç ev yok. Korunun başladığı yere, Kaçkarlar'a kadar derin Hodorçur Vadisi'nin görüldüğü yere geliyoruz.

1915'te kırk beş tane ev, bir kilise, bir dualık vardı. Dualığın yerinde şimdi sadece bir yıkıntı ve taşlar.

Geriye dönüyoruz, çeşmenin yakınında bir patika görüyorum: "Mustafa, gidip Bakire Meryem tapınağına bakalım." Tepeye çıkıyoruz, pembe renkli bir panorama, dağın aşağısında Mohorgut köyü, evler görünmüyor.

Tepede, şimdi yıkılmış olan bir kale, bir şifa çeşmesi ve Türklerle Ermenilerin senede iki defa hayır ve sağlık dilemek üzere ziyarete gittikleri bir dualık vardı.

Areki'ye inip Mahmut Efendi'nin bizi beklediği eve geçiyoruz. "Ağabeyim Aleksan'ın ricasıyla, buraya bilhassa seni tanımaya geldim, sana *Osmanlıye** bir mektup getirdim. Aleksan öleli birkaç sene oluyor."

Elimi avucunun içine alıyor, dikkatle bakıp inceliyor, yüzümde Aleksan'a benzeyen bir şeyler arıyor. "Ziyaretin şahsıma zevk ve şeref veriyor. Seninle beraber Aleksan'ı da görmediğime üzüldüm. Çocukken beraber çalışır, beraber oynardık. 1915 Haziranı'nda, Hodorçur tehciri sırasında babam, hayatını tehlikeye atıp Aleksan'ın ailesini Hunut-sar çiftliğine götürdü. Onları iki ay sakladık. Erzurum valisi, Hodorçur'dan ikinci grubun da tehcir edilmesini emretmişti. Aleksan'ın ailesinin de kaderi diğerleriyle aynı oldu. Biraderini son defa 1915 Ağustos ayında Hunut'ta görmüş-

(*) Osmanlıca.

tüm. Babam bay Avedis, bay Garabet ve Aleksan'a şöyle demişti: 'Sizi kurtarmaya hiçbir gücüm yok. Sizi korkutmak istemem; Hodorçur'dan çıkan ilk kervan dağıtıldı; ikincinin de akıbeti aynı olacak. Sadece Varvar kızı kurtarabilirim. Avedis, kızını oğlumla evlendiririm.' Avedis Ağa babama 'Varvar daha çok küçük, birkaç sene daha bekleyelim, Hodorçur'a geri dönme ümidimiz büyük, o vakit oğlunla mesut bir evlilik yapmasına razı olurum,' cevabını vermişti. Savaşın sonra Avedis ve Garabet Yemişçiyan biraderlerin Trabzon'dan geçip Tiflis'e gittiklerini öğrendim. De bana şimdi Canikoğlu Rapael, benim tanışlardan kimler hayatta?"

Mahmut Süleymanoğlu. 1977'de Raffaele Gianighian'ın çektiği fotoğraf (Gianighian Arşivi).

"Avedis Ağa'nın çocuklarından Hovannes yaşıyor, iki büyük oğlu var, bir ekmek fırınında çalışıyorlar. Ağabeyim Aleksan'ın ilk hanımından Hodorçur'da doğan iki oğlu bir de kızı oldu; oğlanların adı Kerop'la Serop, kızınki Şuşan. Oğlanlar öldü, kız veteriner oldu, Hantazorlu Oskanyan'la evli. Duymuşsundur, Oskanyan'ın babası meşhur eşkiya Türkoğlu Dursun'u öldüren adamdı. Şuşan'ın mühendis bir oğlu ve bir de öğretmen kızı var. Aleksan'ın ikinci hanımından üç oğlu var, şimdi hepsi büyüdü ve evlendi. Dul eşiyile oğlanlardan biri Tiflis'te, büyük oğlu Moskova'da nükle-

er enerji okuyor; ortanca Erivan'da bir Rus'la evli. Aleksan oğullarıyla gurur duyardı!”

Çantamdan Hodorçur fotoğraflarını çıkarıyorum: “Mahmut Ağa, bu fotoğrafları Peder Hagop Taşçıyan 1910'da çekti; yarın bu köylere gideceğim.”

“Acılı ve felaketli bir geçmişin ateşini yeniden yakmaya, yıkıntıları görmeye gelmişsin. Hiçbir şey kalmadı, orada sadece birkaç Laz ailesi bulacaksın.”

Mustafa, Nazım ve Ömer ihtiyarla beraber fotoğraflara bakıyorlar: “Hodorçur eskiden ne kadar güzelmış.”

Seksen dokuz yaşındaki Mahmut Ağa gençlere dönüp, “Güzel vakitlerdi, hatırlarım, Yemişçiyan biraderlerin evi benim ikinci evim gibiydi. Aleksan, Erzurum Valisi, Trabzon ve Erzincan mutasarrıflarıyla irtibatı olan Avedis ve Garabet biraderlerin büyük ticaret şirketinin müdürüydü. İki biraderin ata binme izinleri* de vardı. Hunut köylülerine faizsiz borç para verirlerdi. Hodorçur'dan aldığımız işle geçinip giderdik. Türk köylüler şöyle söylerdi: ‘Hodorçur’un bahçelerinde yeşil çimen yerine çil altın biter.’ Ermeni halkının büyük sürgününden sonra, bizim buraların kaderi fena oldu, o gün bugündür sefalet içindeyiz.”

Nazım'la Ömer kadınları çağırıp Hodorçur fotoğraflarını gösteriyorlar. Gıptayla, “Ne güzel evler, Ermeni komşularımız ne de güzel yaşarlarmış. Biz garibanız, taşlı tarlaları kazıp duruyoruz, arpa, mısır ekiyoruz, hasat bereketsiz ve az. Unu İspir'den alıyoruz, sebzeyi ve başka şeyleri de. Evimiz eski püskü, bir gece yıkıntıların altında kalıvereceğiz.”

Ben memleketimin fotoğraflarını getirdiğim için kendimi kötü hissediyorum. Babayla oğullar anlaşıyor.

Ömer babasına dönüp: “Toprakla uğraşıp duruyoruz, hayatımızı düzeltmemiz lazım, Almanya'ya gidelim istiyoruz. Sana, ailelerimize daha kolay ve rahat bir hayat yaşatırız,” diyor.

(*) Hristiyanların ata binmelerine müsaade edilmezdi.

Mahmut Ağa sinirlenip karşı çıkıyor. “Ömer, Nazım, Allah bana ömür verdikçe bu evden çıkamazsınız. Hep beraber yaşamak çok güzel, fakir olmak önemli değil: Biz bu dağların arasında hürüz. Yaban ellerde mutsuz olursunuz, sizi hor görür ve sömürürler. Kıyafetleri başka, hayatları çürümüş, karılarınızdan uzak kalırsınız. Olmaz oğullar, şu toprağın ekmeğiyle suyu Alman’ın domuz etiyle birasından lezzetlidir. Canıkoğlu’na bakın: Yitmiş memleketini aramaya gelmiş, bu topraklar mukaddestir, çalışın bir gün mükâfatını alırsınız.”

Yaşlı ama hâlâ dinç Mahmut’un dediklerini dinliyorum. Ailesinin birliğini koruyor, toprağını seviyor. Babamın yaban elde can vermeden söyledikleri aklıma geliyor: “Oğullar, Hodorçur’a dönün, atölyemizi çalıştırın, bizim vatanımız orası.” Mahmut konuşurken, uzakta kalan geçmişi, 1915’i düşünüyorum. Ailemi darmadığın eden İstanbul’daki katilleri lanetliyorum.

Oğlanlarla gelinler ihtiyarın elini öpüp odadan çıkıyorlar. Gaz lambasının ışığı Mahmut’un cılız yüzünü aydınlatıyor. Dedemi hatırlıyorum: Her ikisinde de sert ve zor dağ yerlerinin o güçlü izleri var. Bana dönüp şöyle diyor: “Yarın Mohorgut’a gidelim de Meryem kalesinin orada, 1918’de Rus süvarilerinin sığındıkları yeri yakından görün. Üç ay boyunca o dağda kaldılar, Türk askeri Rusları esir alamadı; sonra ne bileyim ben ne oldu.”

“Mahmut Efendi, önce anamın mezarını görmek istiyorum; eğer vaktim kalırsa size yine uğrarım, beraber şifalı Meryem Ana çeşmesine gideriz. Yarın yeğeniniz Mustafa ile Cicibağ ve Kisak’a, belki de Miçintah ve Hantazor’a gideceğiz,” diye cevap veriyorum. Bakıyorum, Mustafa yanımda uyuyor. “İyi geceler, Mahmut Ağa.”

CİCİBAĞ

Sabah erkenden uyanıyorum. Mahmut kanepenin üzerinde secdeye varmış sabah namazını kılıyor: Yaşlı Türkler, İslâm'ın şartlarına sıkı sıkıya bağlı oluyorlar.

Mahmut Ağa atını alıyor, bizimle ağaçların bittiği yere kadar yürüyüp atı bana veriyor ve “Memleketini bununla dolaşırsan daha az yorulursun,” diyor.

“Sağ ol, Hodorçur'u yayan dolaşmayı tercih ederim, bir defa daha sağ ol Mahmut Ağa. Dilerim Tanrı'dan sizi bir daha görmeyi nasip etsin. Size uzun ömürler dilerim; umarım bir dahaki sefere Meryem Ana kalesine beraber çıkıp çeşmenin şifalı suyundan içeriz.”

Mustafa'yla ikimiz, bir korunun içinden adeta koşar adım iniyoruz. Yol boyunca ahır yıkıntıları, harap evler; iki adam atlarla yayan olarak yukarı çıkıyorlar, yol çok taşlık; solumuzda, Hodorçur Nehri'nin üzerinde, karayolunun geçeceği yıkık köprü.

Nehrin sol kıyısından yürüyoruz. Bu yolu iyi hatırlıyorum, son defa, Nisan'da, biraderim Kapriel'le bir katırla buradan geçmiştik. Öbür yakada bir kız çocuğuyla bir inek, iki de keçi görüyorum. Mutluyum, burada hayat var.

Yaşlanıp kurumuş bir incir ağacının önünde duruyorum; yakında bir çeşmecik var. Biz ona, “Kurbağa Çeşmesi” derdik. Burası Abdullah’ın kervanının toplanma yeri idi: Göçmenler yurtdışına çıkmak üzere burada toplanırlardı; akrabalar gidenleri buradan yolcu ederlerdi.

Ben de anne-babamla biraderim Mikel’i, Kiev’e, kuzeni Aris’in yanına giderken buradan uğurlamaya geldim. O, 1912 ilkbahar günü, babamın nasıl heyecanlandığını hâlâ hatırlıyorum. Bir erkek evladı ilk defa yurtdışına çıkıyordu. Bunlar bana hep tuhaf geliyor: Burası benim evim, ama yurtdışında, İtalya’da oturuyorum; Türk hükümeti beni neden binlerce ve binlerce yıldan bu yana edindiğim zenginlikten mahrum ediyor? Ağır haksızlık, yürürken kalbim sıkışıyor.

Uzakta bir bina görüyorum: “Cicibağ Katedrali, Kutsal Teslis olmalı bu,” diye düşünüyorum. Bir taş köprüden geçiyoruz, eski bir kalasın üzerinden yürüyüp bir suyu geçiyoruz; bir çayırdaki yürürken iki köylüyle karşılaşıyoruz: Bunlar Mustafa’nın tanışları, samanları topluyorlar.

Bir mısır tarlasına bitişik olan anıtsal kiliseyi yakından görüyoruz. Solunda duvarla çevrili bir mezarlık var. Üzerinde Ermenice “Mezarlık” kelimesi kazılı. Tek başıma girip bir “Ave Maria” okuyorum. Mezarlara haçlar dikili. Biz onlara “Taştan Haç”* derdik. Duvar boyunca, dalları pembe meyvelerle dolu dut ağaçları. Mezarlığın dışına çıkıp yavaş yürüyerek köyün evlerini arıyorum: Yaklaşık on metre ötede bir ev görüyorum; iki kadın şaşkınlık içinde bana bakıyor; buralara turist uğramıyor olmalı. Başka ev görmüyorum. Isırganlar ve çalılar arasında yıkılmış ev kalıntıları.

Cicibağ köyünde şimdi Rize’den gelmiş aileler var: Esatoğlu Fikri, Süleymanoğlu Zihni, Davudoğlu Fazıl Yıldız. Yenilen Rus ordusu dağlara doğru çekilince gönüllü Lazlar köyü

(*) Haçkar: Kesme taştan, Ermenilere özgü mezar taşı.

işgal ettiler. Kumbasar Kumandan kilisenin yıkılmasına izin vermedi; evlerse yıkılıp talan edildi.

Yanımda Mustafa ve köylülerle kilisenin önünde oturmuş, kapısı kalmamış oval bir kemere bakıyorum. Kafamın içi karışık: Harabeler arasındayım. Parmağımla bir alçak duvarı işaret ediyorum: Kilisenin baş rahibi Der Garabed'in ikâmetgahı burasıydı. Annem burada doğmuştu*. Büyük dedemin mezarı içeride, onu ziyaret etmeyi isterim. Süleymanoğlu, "Caminin anahtarı bizim *imam*da, Suninz'den buraya cumadan cumaya namaz kıldtırmaya gelir," diyor. Süleymanoğlu yalan söylüyor: Bir Hıristiyanın *camiye* girmesinden hoşlanmıyor.

Katedralin dört cephesi de mermerden. Yapı haç şeklinde ve aydınlık, oval pencereleri var. Boyu otuz, eni yirmi, yüksekliği de on beş metre. Mimarı Stefano Zakarinian'dı. Şimdi cami olarak kullanılıyor.

(*) Rapael'in annesi, Der Garabed Ghakalyan'ın (Çakalyan) kızıydı.

Süleymanoğlu'nun hanımı, bir dut ağacının altına öğle yemeği hazırlamış. Yemekten sonra Mustafa'yla on dakika uzaklıkta bulunan köyüm Kisak'a yöneliyoruz. Üç birader de bizimle geliyorlar. Hanım, elimden tutup beni sulama kanalları arasından yönlendiriyor.

"Beni düşünmeyin, memleketimdeyim, kendim becerebilirim!"

"Yok, siz çok yaşlısınız; düşer bir yanınızı incitirsiniz: Buralarda doktor yok." Hem iyi hem de ilgili bir hanım. Beni bir ağacın altında durdurup ellerimi sıkıca tutarak hararetle yalvarıyor: "Canikoğlu Dede, büyük dedenin hazinesini nereye sakladığını söyle bana. Der Garabet Hodorçur'un en zenginlerinden biriydi, kasa kasa Sultan Hamid altını olduğunu söylerler. Hazinesinin buralarda gizli olduğunu biliyoruz. Biz aradık ama bulamadık. Anan Patrik'in torunuydu, onun malikânesinde yaşadı."

Üzülüyorum, bana öyle geliyor ki bu aile köyü altüst etti ve şimdi de büyük dedemim mezarını görmeme izin vermiyor. Ölülerimi hatırlayıp bir an sessiz kalıyorum, büyük de-

demin ciddi, annemin sevecen, mütebessim ve ilgi dolu yüzü gözümün önüne geliyor.

Hepsi geçti, şimdi karşımda belki de köylülerimden birinin katilinin torunu, genç, masum bir kadın duruyor. Onu rahatlatmak istiyorum. “Süleymanoglu Hanım, senin ailen köyün sahibi, bir ev devraldınız, tarlalarınız, hayvanlarınız, meyve bahçeleriniz var. Bu inanılmaz, yetmiş sene sonra, kendi mülkünüzde saklı hazine arıyorsunuz. Mutlu, mesut olmalısınız, cennette yaşıyorsunuz. Bir gün zengin olacaksınız. Hodorçur kutsanmış bir yer.”

Yüzüne bakıyorum, perişan, itiraz ediyor: “Doğru söylemiyorsun, burası lanetli, Hodorçur’un laneti tarlalarımıza indi, yıkıntılar yılan, çıyan kaynıyor. Amerika’ya göçmeye karar verdik ama gidecek imkânımız yok. Senden bu yüzden yardım istiyorum.”

Üzüntü içinde, hanıma Amerika’da da hayatın zorlaştığını söylüyorum.

Ateşli bir şekilde cevaplıyor: “Amerika hakkında yanlış düşünüyorsun, yaşlı olduğun için bir sürü şeyi farklı değerlendiriyorsun. Ben İngilizce biliyorum, radyoyu dinliyorum, dünyanın gidişatını takip ediyorum, çocuklarımla Amerika’da okumasını istiyorum. Bu nankör yerde çürümek istemiyoruz. Hunutlu köylünün hikâyesini bilir misin? Muratyanların köşkünde bir kova dolusu altın para buldu. Şimdi California’da yaşıyor. Bir oğlu doktor, bir oğlu da mühendis.”

“Hanım sana bildiğimi söyleyeyim: Der Garabed’in evinin altında bir yer vardı. Kıymetli şeyleri, tabloları, el yazmalarını orada tutarlardı. Tehlike anında da gizli kapılardan geçip orada saklanırlarmış.”

Kisak Deresi’ne vardım, hanım şükranla elimi öpüp “Los Angeles’dan bir mektup alırsan bil ki bendendir. Bil ki büyük dedenin hazinesini buldum. Bahar gelince büyük dede-

nin ve ananın mezarına çiçek koyacağım.” Neşe içinde bunları söyleyip Cicibağ’a doğru koşmaya başlıyor.

İçinden su akan bir kanalın kıyısına geldim. Mustafa’ya Kisak’ın nerede olduğunu soruyorum. “Vardık, burası,” diyor. Hiç görmediğim bir yere gelmiş gibiyim. Köyün sınırındaki karakolu arıyorum, bir yıkıntı tepeciği görüyorum: Prens Libaidenz’in harabe kalesi, aynı 1915’teki gibi.

Sinirli bir şekilde yürüyorum, kalbim çarpıyor, evimin yakınındayım. Teyzemin evine doğru bakınca sadece ağaçlar görünüyor; peder Zakkar’ın evinin altından geçerken onun da yerle bir olduğunu görüyorum. Burada okula ve kiliseye giden dar bir yol vardı; onu da göremiyorum.

Kanal boyunca kaygıyla ilerliyorum, sağımda bir direğe bağlı, ahşap levhalardan yapılmış bir kapı görüyorum. Kapının üzerinde Arapça* ve Ermenice “Hodorçur Başrahibi Peder Harutyun, 1880” yazılı. Avluda bir köpek havlıyor, tah-taların arasından bakınca kilise evinin yıkıntısını görüyorum. Bahçede ahşap bir baraka ve bir kadın var. Solumda kavaklar, dalların arasında, benim zamanımdaki gibi, saksığan yuvaları: Köyü onlar devralmış, Kisak’ın sakinleri onlar. Saksığanları gözlemeye başlıyorum: Daldan dala atlıyorlar, neşeli ve patırtıcılar. Bana çocukluğumun mutlu yıllarını hatırlatıyorlar.

Libaidenz Mahallesi’ndeyim. Sarkis Muratyan amcaların evini görüyorum. 1914’te yapılan köşkün iskeleti kalmış: Kararmış pencerelerin boşluğu görülüyor. Sarkis o yıl ayrılıp Rostov’a gitmişti. 1915 kışında karısı bir oğlan çocuk doğurmuştu.

Burada, mezarlığın dibinde, Aleksan’ın ahırları vardı; şimdi mısır tarlaları. Yol genişliyor: Yedi yüzyıllık çınar hâlâ orada. Hodorçur’un sembolüydü bu ağaç.

Mısır tarlasının bittiği yere doğru otuz adım daha gidiyorum, bir ağacın altında duruyorum: Mezarlığın girişi bura-

(*) Osmanlıca – ç.n.

syıdı. Yerde mermer parçaları, taşlar, taşlar. Yukarıda evimin olduğu yerde, iki kızıl* dut ağacı duruyor. Dallarını, sabah ayine gidilen ikinci kapının girişinden sarkardı. Dutlar olmuş, dallar salkım salkım, tatları aynı yetmiş sene önceki gibi. Anam bu dutlardan mesane ağrılarına iyi gelen bir şurup yaptı.

Komşularımız Yemişçiyan biraderlerdi. şimdi iki köşk de yerle bir. Mısır tarlasının yanında demirci atyesinin  sütunu ile biri yıkıntılarının arasında öbürü dışında, iki ceviz ağacı görülüyor. Dışarıda olanı mezarlığa sınırdı. Ceviz imalathanenin yıkılmasından sonra çıkmış olmalı, taşların arasında büyüyecek yer bulamamış.

Köylünün biri bir taş yığınının üzerine çıkmış, orağını taşla bileyliyor. Kendimi tanıtıyorum: “Arkadaş, burası benim babamın atyesinin olduğu yer, ben burada doğdum, taş yığının yanındaki iki kızıl dut ağacının orada. Bak, şu ceviz ağacının orada. O alçak duvar da mezarlığın duvarıydı. Ben ailemin mezarlarını arıyorum, mezarlar mermer kaplıydı, o taşlar ne oldu?”

Köylü bana dönüp: “Tarlanın sınır duvarındaki düz taşlar onlar. Kisak’ın yeni sahibi bana mezarlığı dağıtıp tarla yapma emri verdi.”

Hakarları, taştan haçları aramaya başlıyorum. İmalathanenin bulunduğu yerde, bir köşede duruyorlar. Köylünün yardımıyla mermerleri buluyorum. İsimleri okuyorum: Krikor, Harutyun, Serop, Kaspar, Nanuz, Hiripsime, Takuhi.

Anamın adı Recina Takuhi’ydi. Diz kp anamın ruhuna sesleniyorum: “Babam yaban elde öldü; sana onun selamını getirdim. İtalya diye bir memleketten geliyorum. Bir ailem var: Karımın adı Dina; dört evladımız var: Yervant, Nubar, Vartan ve Susanna. Yeni memleketimin adı Cortina, yüksek dağlarla çevrili. Kışı, Kisak’da olduğu gibi, altı ay sürüyor.

(*) Kara – .n.

Evim büyük bir yeşillğin ortasında, dağdan bir dere iniyor, ben ona Hodorçur adını taktım. Ana, senin kabrin yabancı bir ülkede. Mezarına getirip bir demet çiçek koyacak bir akraba yok. Evimiz de artık yok. Sen şanslıydın ana: Kisak'da öldün; gurbetin acılarını çekmedin; insanlık dışı aşağılanmalara uğramadın. Anacım, aydınlık hatıran hep kalbimde yaşıyor.” Taştan haçı öpüyorum.

Rostov'da yaşayan kuzenim Mugun'un anası Sahakyan teyzemin mezarını arıyorum. Tarlanın kenarından yürüyüp mezar taşlarına basarak isimleri okuyorum: Dodanyan, Yemişçiyan. Büyük boyutlarda bir mermer taş buluyorum; üzerinde “Sahakyan Ailesi” ibaresi kazılı. Altında dikeye büyük adamların isimleri yazılı: Kisak, General Vartan, Büyük Prens Libari Mamigonyan. Teyzemin kocası, Sahakyan Hambarzum, Mamigonyan prensleri sülalesinden geliyordu. Taştan haçları Cortina'ya götürmeyi ne de çok isterdim!

Geçmişin hatıraları hafızamda canlanıyor, gidip doğduğum evin yıkıntıları üzerine oturarak ilk gençliğimi anmak ihtiyacını hissediyorum. Kızıl dutların gölgesinde oturup Erivan'da yaşayan biraderime sesleniyorum: “Burada kızıl dutları buldum. Sen o salkımları ne çok severdin. Yokluğunu hissediyorum!” Çantamdan Kisak'ın fotoğrafını çıkarıyorum. Yetmiş dört yıl önce çekilmiş.

Evleri tek tek gözden geçiriyorum, oturanları isim ve soy isimleriyle hatırlıyorum. Şimdi ne ev var ne de onların sakinleri, her şey silindi. Adeta bir deprem her şeyi silip süpürmüş gibi.

Mustafa'yla genç köylüler Kisak'ın fotoğraflarına bakmak için geliyorlar. Bu sevimli, genç Türklere sevecen bir gıptayla bakıyorum: Sanki büyük dedeleriymişim gibi!

Hunut'un Ermeni köylüleriyle Laz köylüler Hodorçur'da birbirlerine iş ve dostluk bağlarıyla bağlıydılar. Yüzyıllar ve

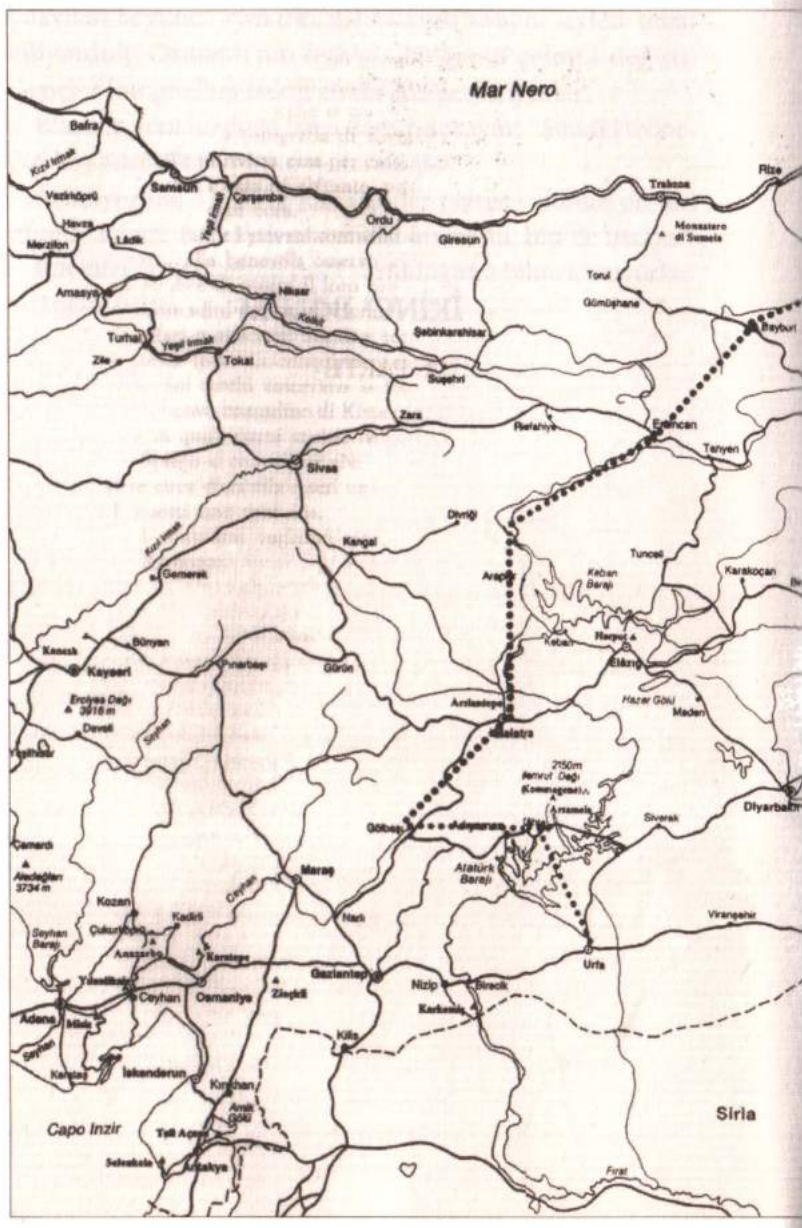
yüzyıllar boyunca aynı ırka mensuptuk ve aynı şeylere iman ediyorduk. Osmanlı'nın fethiyle bölgenin çehresi değişti. Gençler fotoğraflara bakıp etrafa göz gezdiriyorlar.

Kisak'ın yeni köylüsü bana dönüp soruyor: "Şimdi Hodor-çur köylüleri Türkiye'nin ne tarafında?"

Açıklıyorum: "1915'te Jön Türkler partisi yaklaşık on bin insanı katletti. Bu köyden yedi kişi kurtuldu, biri de benim."

Köylüler, köylülerinin nasıl sürüldüğünü bilmek istiyorlar. Anlatıyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

1915 Ağustos ayındayız. Kiskim *kaymakamı* bir sabah yanında yüz jandarmayla Kisak'a gelir. Mezarlığa çadırlar kurulur. Kaymakam ve yetkililer, muhtar Garabed Yemişçiyan'ın konuğudur. On gün boyunca köyde kalırlar.

Hodorçur kuşatma altındadır. Askerler her sabah, mezarlıktan Kisak koruluğuna kadar olan kırlık alanda atış talimi yaparlar. Bir *onbaşı* beni kare bir hedef tahtası yerleştirmekle görevlendirmişti. Atış bir saat kadar sürüyordu. Köy halkı korku içindeydi. *Kaymakam* bu gösteriyle köylerden hiç kimsenin kaçmaması gerektiğini anlatmaya çalışıyordu.

"Tehcire hazırlanın." Yine de göçün iki grup halinde yapılmasına izin verilmişti. On gün sonra ilk kervan mezarlık yolu boyunca Kisak korusu, Cobirganz ve Hunut'a doğru yola koyuluyordu.

Hodorçur'da sekiz yüz elli kişi kalmıştık: İhtiyarlar, büyükler, hamile kadınlar, çocuklar, bebekler ve yeni doğanlar. Aleksan ve Yemişçiyan aileleri, *kaymakam* tarafından korunduklarından Mustafa'nın dedesinin misafiri olarak Hunut'ta bir yallada* konakladılar.

(*) İtalyanca açıklamasından yazarın burada "köşk"ü kastettiği anlaşılıyor – ç.n.

İki ay müddetle dışarıyla temasımız olmadı. Bir gün, biz, üç çocukla nineyi götürmek üzere, Kiskim'den Halil Çavuşçu* adında bir adam geldi. Aleksan'dan da haber getirmişti: "İki gün içinde Hunut'tan ayrılmanız lazım; Erzurum Valisi'nin emri var. Tüm Hodorçur köylüleri tehcir edilecek. Vakit kaybetmeyin, beraber yola çıkacağız, jandarmalar bizi iyi koruyor."

Halil sonra babama, "Demirci, Hunut'a geçmek isterseniz gece gelip sizi katırlarla alırım," dedi. Babamsa, "Ben burada kalıyorum," diye cevap verdi.

Gecesine kaymakam zaptiyelerle geldi; ertesi sabah köylüler bir araya toplatıldı. Pek azının binek hayvanı var, Kısak'dan yaya olarak yola koyulduk. İki saat mesafedeki Cobirganz'a iki günlük yürüyüşten sonra varabildik. Buradayken, dedem geceleyin kaçıp gitti.

Bir sayfiye olan Cobirganz'da on gün kalma müsaadesi verildi. Son gün sabahтан, köyden çıkmadan önce korkunç bir sahneyle karşılaştık: Kilisenin önünde, ağaç dallarına on adam asılmıştı. Büyüklerimize onları gömme izni verilmedi.

Çok yakında olmasına rağmen, Hunut'a bir günde varabildik. Hunut Dağı'nın altında bir yerde iki gece geçirdik. Burada çete isimli cinayet şebekesinin mensuplarının bizi Çoruh Nehri'nde boğacaklarını işittik.

(*) Doğrusu "Çavuş" olmalı – ç.n.

O arada, tehcir kampından kaçan (bunu daha sonra öğrenecektim) dedem, Avcı Melkon Kisak'a geldi: Yemişçiyan bira-derlerin depolarının önünde büyük bir ateş, meydana bağ-lanmış on katırla, katırların sırtına malları yüklemekte olan iki adam gördü. Adamlar Aleksan'ın arkadaşlarıydı. O, sa-bırla katırların yola çıkmasını bekledi. Üzerine işeyip ateşi söndürdüler. Sonra Çoruh Nehri yoluna saptılar.

Terk edilmiş kediler onu evin kapısına dek izledi. Her şey artık hükümetin malı olduğundan çatıya bir hırsız gibi çık-tı. Soluklanmak üzere yere uzandı ve uyuyakaldı. Dedem uyandığında zemin kattan sesler geldiğini işitti: Hayvanlar kıpırdanarak yem yiyordu. Çatıdan tüfekte beraber, mermi ve bir de dürbün aldı. "Zaptiyeler beni arıyorlar," diye dü-şündü. Kaçmak için merdivenlerden indi. Ancak çıkmadan, gelenlerin muhafızlar olduğundan emin olmak istedi.

Un ambarının üzerinde bir gaz lambası sallanıyordu, orta-lık aydınlıktı: Un yüklenmiş iki katırla, ambarda çepeçevre dizilmiş altmış tane dolu çuval gördü. Merdivenin yanındaki ambarın orada, ayakta dikilen iki donlu adam vardı. Onları

tanıdı: Biz çocukları, sürgün dönemi boyunca, Türkiye'nin içlerindeki yeni yerleşimimize taşımak üzere babam, demirci Garabed tarafından tutulmuş iki adam, Süleyman ve İbrahim. Dedem duruma isyan etti: "Vay hainler!" diye düşündü. "Çocukları terk etmişler!"

İki hırsız bir sigara yakıp tüttürürken konuşmaya başladılar: "Arkadaş, Hodorçur'un zenginlerinin evlerini yağmalamak için dokuz günümüz var; on altı Ağustos'ta Çoruh Nehri'nin üstündeki posta istasyonunda hazır bulunup Hodorçur köylülerini öldürüp cesetlerini nehre atmamız lazım. Zor iş!" Bunlar, doğrudan Başkumandan Talat Paşa'nın hizmetinde çalışan yirmi kişilik bir çetenin mensubuydular. Hodorçur'dan tehcir edilenlerden ilk büyük grup Malatya şehri yakınlarında katledilmişti.

Avcı Melkon bir an afalladı, sonra kalbi intikam duygusuyla çarpmaya başladı. Ambarın kapağını Süleyman'la İbrahim'in üzerine kapatarak orayı onlara mezar etti. Geri kalan on sekiz çeteciden de intikam almaya yemin etti.

Lambayı alıp tonirin* masasının üzerine koydu. Katırları alıp avluya çıkardı. Tonirin üstünde hırsızların giysileriyle çantaları duruyordu. Çatıya çıkıp gizli bir bölmeden iki Martin tüfek, mermi, iki de revolver aldı. Bunlar, kervancı Abdullah'ın demirci Garabed'in atölyesine bıraktığı silahlardı.

Avcı Melkon aşağıya inip sakallarını ve uzun saçlarını yaktı. Dolaptan usturayla makası aldı. İbrahim'in kıyafetlerini giyindi. Katırları yükleyip kapıyı kapattı ve anahtarı astı. Uzun bastonuyla geyik boynuzunu yere atıp bağırdı: "Kutsal ocağı söndürene lanetler olsun!"

Terk edilmiş bir kurt gibi Hodorçur'dan çıktı. Taşlık yol ayrımına geldi: Zarganz'da bulunan çiftliğinin yoluna saptı. Bu yaban vadide aylar, kurtlar, tilkiler, dağ keçileri, ka-

(*) Ailenin yemek ve ısınmak üzere etrafında toplandığı, genel olarak evin ortasındaki bir açıklık halinde yapılan, Ermenilere özgü bir fırın.

Kaçkar sıradağları (Gianighian Arşivi).

racaların inleri, bir de onun avcı barınağı vardı. Avcı Melkon burada güvendeydi. Kimse buraya gelip onu aramaya cesaret edemezdi. Taşlık yoldan kim gelse bulunduğu yerden görürdü.

Katırları, silahları ve unu barınağa sakladı. Şafak vakti dereye gidip saçını sakalını tıraş etti. Hırsızların ceplerini ve çantalarını karıştırıp İbrahim'in evraklarını aldı. Büyük bir taşın üzerine oturup kendine bir sigara sardı. İbrahim kılığına girmiş Avcı Melkon cebine İbrahim'in pasaportunu [! – ç.n.] koyup kendininkini imha etti. Dinlenmeye çekildi.

İki süvari gördü, dürbünü doğrulttu. Bunlar bir teğmenle* bir neferdi. Subay av arkadaşının oğluydu. “Şanslıyım beni evde bulamadılar.” Süvariler taşlık yola saptı. Önlerinde aylar geziniyordu. Bir anda iki el ateş edildiğini duydu. İki atın korkunç bir şekilde uçuşuma doğru uçtuğunu gördü. Nefer paramparça olmuş, beyni kafatasının dışına sark-

(*) Az ileride bu “teğmen”in aslında bir “yüzbaşı” olduğu anlaşılacak – ç.n.

mişti. Subay sağdı, çizmeleri eyere sıkışmıştı. Atın karnı deşilmiş, göğsü açılmıştı.

Dedem, subayı dereye götürüp elbiselerini çıkardı. Bacakları kasıklarına kadar parçalanmış olan yaralı bayıldı. O arada kargalar geçidin üzerinde uçmaya başlamışlardı. Ayılar da bir yolunu bulup atlara ulaşmaya uğraşıyordu. Dedem tüfeği iki ayağa doğrulttu; vurulan hayvanlar çavlıana doğru koşmaya başladılar. Derilerini yüzerek yaralının çıplak bedenini sıcak postlara sardı ve onu katırın sırtına atarak hayvanın dizginlerinden tutup koruluktan yavaşça çıktı.

Zarganz'a vardı. Subayın sesini duydu: "Su istiyorum." Avcı Melkon evinin önünde durup bir tas alıp geldi ve başını öne eğerek ağzına yaklaştırdı. Yaralı inledi: "Avcı, beni nereye götürüyorsun?" "Evine, az dayan." Jandarma komutanının adı Yüzbaşı Nesil'di. "Ölmeden kızımı, karımı, anamı, babamı görmek istiyorum."

Dedem balkondaki bal peteklerini çalmaya çalışan bir kadınla bir adam gördü, bağırarak, "Hiçbir şeye dokunmayın, buraya gelin, kimsiniz?" dedi. Kadın kaçtı, adam karşı çıktı: "Avcı, demirci Garabed'den, şu otuz peteği Hunut'a evime götürme müsaadesini aldım. Lakin buraya Avcı Melkon'u esir almaya geldim. Reis onu minarenin altında sallandırmak istiyor. Avcı Melkon'un kaçtığını Yüzbaşı Nesil'den öğrendik."

Dedem ona dönüp, "Çete neferi, gel de ayı postunun içinde can çekişen subayı bir gör, o da baba evinde ölmek isteyen bir ihtiyarı esir almaya gelmişti," dedi.

Çeteci büyük şaşkınlık içinde biçare subaya bakarak "Kiskim kaymakamı, Yüzbaşı'ya Hodorçur köylülerini Erzin-can'a dek koruma görevini vermişti; ama Erzurum valisine bağlı çalışan bizim kumandan onları on gün sonra Çoruh'un kıyısında infaz edecek," dedi.

Avcı Melkon teröriste çete neferlerinin kimler olduğunu soruyor. "Bilmiyorum, her şey gizli, Çoruh postasında bulu-

şuyoruz; yanımızda orak ve bıçak taşıyoruz, ateşli silahımız yok.” Teröristin adı Hüseyin, Hunutlu demircinin oğlu. “On altı Ağustos’ta, Çoruh’daki katliamın seyrinde seni görmeyeceğime memnunum,” diyor.

Dedem ona: “Hüseyin, sen de orada olamayacaksın, seni şu anda öldüreceğim: Bu benim üçüncü intikamım. Ben idam ettirmek istediğin Avcı Melkonum.” Hüseyin korku içinde kaçıyor.

Dedem can çekişen yaralıya bakıyor: Gözleri kapalı ama henüz yaşıyor. Ona dönüp: “Yüzbaşı, ben mallarımı Hüseyin’in babasının evine teslim ettim. Geç oldu. Sizin eve yarın sabaha varabiliriz. Halledecek çok işim var, Hodorçur köylülerinin infazına yetişmek istiyorum,” diyor... Yüzbaşı o sırada acıdan yeniden bayılmıştı.

Tüm katırlar gece boyu ağır adımlarla yola devam ettiler. Sabahtan Arsis’e vardığında güneş çıkmıştı, çeltik tarlalarında çalışan köylüler durup ayı postunu taşıyan katıra bakıyorlardı.

Dedem, av mevsiminde bir defa uğradığı Mehmet Ali’nin evinin yerini biliyor. Yaralıyı incir ağacının altına, yere koyup sesleniyor: “Ali, çabuk gel, sana yaralı oğlunu getirdim.” Birkaç dakika içinde yüzbaşının babası, anası ve karısı gelip yaralıyı birlikte içeri taşıyorlar. Sakalları ve saçları sıfır numara kesilmiş Avcı Melkon’u tanıyamıyorlar.

İbrahim, yani dedem, mide bulandırıcı bir koku yayan ayı postunu sıyrıyor, bir değnek yardımıyla kemikleri yerine yerleştiriyor. Yaralı uyanarak bağıyor: “Anam, bana yardım edin!”

İbrahim-Melkon: “Ali, oğlunu kurtardım, karşılığında senden bir ricada bulunacağım, on altı Ağustos’ta Hodorçur’dan tehcir edilenler Çoruh Köprüsü’nde itlaf edilecek; Avcı Melkon’un ailesini kurtarmama yardım et. On beş Ağustos’ta orada ol; sana bir katır bırakıyorum. Sen, Yüzba-

şı Nesil olacaksın. Ola ki, bu ceza kolonisinden kaçan Avcı Melkon sana sığınır. Muhakkak orada olmalısın. Şayet vakit olursa gelir oğlunu bir daha görürüm,” diyor.

Postu ve silahları alarak katıra binip Arsis'den Hunut'a doğru yola çıkıyor. On yedi çeteciye karşı intikamını en ince teferruatına kadar ayarlaması gerek. Hodorçur'dan tehcir edilenlerin geçeceği Hunut çavlanının gözüne geliyor. Bir hafta sonra, Çoruh kıyısındaki posta istasyonunda konaklayacaklar.

İbrahim, yani dedem, posta kulübesine dek ilerliyor. Nehrin üzerindeki halat köprüden geçince, sağ tarafta sefil bir ahşap kulübe görüyor. Kapı açık, içeride kimse yok: “İşi kolaylaştırmak için infazı köprüünün üzerinde yapmaları muhtemel; kaçmak imkânsız, kim kaçmak isterse suya düşüp boğulacak,” diye düşünüyor.

Kisak'a gidip iki gaz tenekesini alıp saklamaya karar veriyor. Dedem, iki kardeşi, Kaspar'la Baldasar'ın Haziran ayındaki ilk kafilenden kaçıp buralarda bir yerlerde saklandıklarını biliyor. Köylülerini kurtarmak için onların yardımı gerek. Bir koşu av kulübesine çıkıp postları temizledikten sonra onları bir kayanın üzerine yayıyor.

Sabah erkenden kalkıp katırı barınağa kapattıktan sonra yanına iki revolver alarak kardeşlerini aramaya çıkıyor. Govnoz'a tırmandıktan sonra, Şakimad yönünde devam ediyor: Burası, yazın koyunların, keçilerin ve büyükbaşların otladığı, onun yüksek dağdaki yaylası. Burada iyi kömürün çıkarıldığı bir de ocak var. Yayladaki üç evinin de dağılmış olduğunu görüyor. Baldasar'la Kaspar'ı arıyor. Hunut Dağı'nın düzlüğüne tırmanıyor, San Sarkis Şapeli'nin yanına oturuyor.

İbrahim-Melkon düşünüyor: Şayet biraderleri hayattaysa kimselerin gelip geçmediği bu havalide olmalılar. Bir vakitler köylüleri Trabzon'a inmek için bu şapelin önünde toplanırlardı.

Uzaktan iki kişinin geldiğini görüyor; bunlar Hunut'tan gelip Artvin'deki askerî üslerine dönen iki silahl  asker. Dedem, Ibrahim askerlere bağırıyor: "Yeni Alman tüfeğini görmek istiyorum!" Tüfeği eline alıyor. "Dolu mu?" "Evet," diyorlar. Havada, büyük bir kuşun çok yüksekte uçtuğunu görüp bir el ateş ediyor. Askerin biri gidip kuşu alıyor, kafası kopmuş bir şahin. " ocuklar ben avcıyım, t feğiniz hoşuma gitti, iki tüfeği satın almak isterim, size iyi para veririm, on altın, bu sizin için servet, kumandanınıza bir yalan uydurursunuz."

şaşkın askerler bir an düşünüyorlar. "Tamam, ana-babamız fakir. Yaşlı avcı, sen nasıl böyle zenginsin, sakın Hodorçur'un evlerinden bir şeyler çalmış olmayasın?" "Yok evlatlar, tehcir kafilesinden kaçmış Hantazorlu iki arkadaşımı arıyorum."

Askerler, " eteler ka anların peşinde, Cobirganz'da on kişiyi ipe çektiler. Yaşlı avcı, bu fukaraları rahat bırak, onları koruyamazsın. Ermenilere yakınlık duymak çok tehlikeli. Hükümet Türkiye'de yaşayan tüm Ermenileri temizlemeye  alışıyor. Son kalanları Hunut'ta gördük: Erzurum valisi onları  oruh kıyısında itlaf etme emrini verdi. Infazı yirmi kadar  eteci yapacak," diye cevap veriyorlar.

Dedem, Ibrahim, "Hunut'tan kaç  eteci var?" diye soruyor. "Bir tane, demircinin oğlu, o da kazada öldü; diğerleri ormancı, mapushaneden hususi olarak toplanmış caniler." Dedem bir şeyden haberi yokmuş gibi yapıyor: "Ben de gidip katliama bir bakayım, büyük yağmadan belki benim payıma da birkaç kuruş düşer." Askerler uyarıyor: "Dikkatli ol, çeteciler vahşi hayvan gibiler, yağma onlara çalışmalarının m k fatı!"

Askerler avcıya veda edip evlerine dönüyor. Çok fakirler. Para yaşamak için ailelerine büyük destek olacak.

Avcı Melkon böylece iki tüfekle 48 fişeğe sahip oluyor, ne-

redeyse mutlu gibi. Şimdiye kadar her şey planladığı gibi gidiyor. Şapelden doğru Hantazor'a, ağaçların arasına gizlenmiş Baldasar'ın evine iniyor. Kaspar'la Baldasar orada, çatı aralığındalar, Melkon'un sesini duyup onu eve alıyorlar. Üçü birden yaylaya avcı barınağına iniyorlar.

YANGIN YERİ

Bütün bunlar olurken ve dedem yani Avcı Melkon, İbrahim planını hazırlarken ben Hodorçur'dan tehcir edilenlerle yola devam ediyorum.

Hunut'tan sıkıntı içinde çıktık, yavaş ilerliyoruz. Ailemdeki genç kadınlar, Elizabetta, Mapus, Mayram ve Annig babama yakın yürüyorlar: Jandarmalardan biri onunla ahbab olduğundan kendilerini güvende hissediyorlar.

Birkaç gün sonra posta istasyonuna ulaşıyoruz: Aksu kıyısında konaklıyoruz. Her yer kum ve çakıl. Aileler özenle çadırlarını kurup içeri çekiliyor. Babamla yeğeni Hovannes dışarıda bir ateşin etrafına oturmuş, rakı içiyorlar. İkisi de çok kederli, kıyıda postanın önünde baltalı ve süngülü askerler görmüşler.

Hovannes babama, "Amca, sadece iki jandarma var, diğerleri gitmiş, gaddar çetecilerle çevriliyiz; kaçmak için son fırsat çocukları alıp Aksu Boğazı'na saklanalım," diyor. "Evet, Hovannes, katledilip ölmek fena bir şey; saat on, bir saat daha bekleyelim; bana bir sigara sar; çadıra gidip kadınlara kaçmak için hazırlanmalarını söyleyeyim."

Bir anda ayak sesleri duyuyorlar. Bunlar sivil kıyafetli iki adamla bir zaptiye. Katırlardan inip selam veriyorlar: “Demirci Garabed, göç yolunda biraz rahat edesiniz diye size üç katır getirdik,” diyorlar.

Zaptiyenin tüfeği ve süngüsü var. O sırada çadırlardan çığlıklar ve boğuşma sesleri geliyor: İki kadın çadırımıza sığmıyor. Jandarma iki revolver çekip onlara çadıra dönmelelerini emrediyor. Dışarıda, posta taraflarından umarsız çığlıklar ve korkunç bağırışlar duyuluyor. Kamp yerinden yürek burkan dualar geliyor.

Gece uğursuz olaylara gebe. Çadırın içine sinmiş vaziyette korkudan titriyoruz, dua bile edemeyip sadece kekeliyoruz. Aralıklardan dışarı bakıyoruz: Canilerin saldırmasını bekliyoruz. Babama yapışmış durumdayım.

Zaman geçiyor, Çoruh Nehri aydınlanıyor, uzun bir dumanla çok yüksek bir alev görülüyor: Bu muazzam bir yangın, atlar, katırlar ve eşeklerin Aksu Köprüsü'nden koştuğunu görüyoruz.

Avcı Melkon, avcı barınağında Kaspar'la Baldasar'a kıyafet ve pasaport sağlamıştı. Artık Kaspar, Süleyman, kardeşi de Osman olmuştu. Avcı Melkon onlarla Arsis'e geldi, subay Nesil'in babasını da aldılar. Katliamdan önce tehcir kampına vardılar.

Avcı Melkon'un planı hazırды: Nesil'in babasıyla, Osman-Kaspar ve Süleyman-Baldasar'ı* ailesini korumaya gönderdi. Kendisi köprünün altına saklanıp köprüyü geçen çetecileri sayıp beklemeye başladı: Yirmi iki kişiydiler. Çadırlarda kadınlara tecavüz etmeye giriştiler. Katiller otuz kızla geri dönüp posta lokaline girdiler.

Avcı Melkon kapıya gidip dinledi. Uzun dakikalar boyunca kalbi öfkeyle dolu olarak bekledi. İçeride gürültüler kesilince, etraftaki hayvanları serbest bıraktı. İki tenekeyi alıp

(*) Gianighian daha önce bu ikisinin isimleri için tersini söylemişti – ç.n.

evin her tarafına gaz döktü ve bir meşaleyle ateşe vererek iki revolverle sipere yattı. Sevinçten uçuyordu: Kutsal intikamı gerçekleşmişti. Süleyman'la Osman'ı yakınlarıyla bırakıp Nesil'in babasıyla, oğlunun kemiklerine bakmaya, Arsis'e döndü.

Süleyman-Kaspar'la Osman-Baldasar çocukları bir katırın sırtına yüklediler. Analığım diğer katıra bindi ve altı aylık bebek Mayram'ı da kucağına aldı. İki eşeğe de çadırla mutlak gereçleri yüklendi. Hepimiz binmiştik. İspir'e varıp yıkık kalenin altında, çadırları nehir kıyısına kurduk.

Anamla ben şehre alışverişe gittik. Önce ekmek sonra da bir demirci atölyesine gidip eşekler için iki çift nal aldık.

Demirci Hodorçurlu, Garmirk köyünden. Türk olmuş. Oğlu şimdi albay olarak Arabistan'daymış. Adı Kaspar, babamı görünce sarılıp ağlamaya başlıyor. "Garabed Usta, sizi sağ gördüğüme sevindim. Tanrı masumları koruyup hunhar katilleri ateşte yakıp cezalandırdı. İspir halkı haberi tehcir edilenleri koruyan jandarmalardan duydu. Garabed, dostum, Tanrı, Rus ordusu gelene kadar, yaşamanıza yardımcı olsun. Rus ordusunun baharda, Erzincan'a kadar Türkiye'ye gireceği söyleniyor. O arada size üzerinde 'Demirci' yazan demir telden iki tane madalyon hediye ediyorum. Yeğeninle bunları boynunuza takın: Jandarmalarla devlet görevlileri zanaatkâr olduğunuzu görüp size bir demircilik ya da nalbantlık işi ayarlarlar. Hodorçur'dan sürülenlerin sonu felaket. Talat Paşa, 'Türkiye'de tek bir Ermeni ya da Hristiyan kalmayacak,' demiş."

Demirci Kaspar gidip karısıyla kızını çağırıyor. Kızı, Karadeniz'de görevli bir bahriye subayıyla evlenmiş, bir oğlu var. Hep beraber bir bardak çay içiyoruz.

Kampa döndüğümüzde, Avcı Melkon-İbrahim'i bir katırla bizi bekler buluyoruz. Şimdi ailemizin üç katırla iki de eşeği var.

Sabahtan İspir'den çıkıp Tortum istikametinde yol alıyoruz. Kasabaya vardığımızda, bilmem aradan kaç gün geçmişti. Burası, bir çiçek, meyve ve sebze bahçesi gibi. Çadırların evleri çepeçevre saran derin bir çukur boyunca sıralanmış olmasından rahatsız oluyorum.

"Kapriel, bunlar bizim için hazırlanmış mezarlar, bizi çukura gömecekler." Kuzenim cevap veriyor: "Bu bir siper; askerler düşmanın ilerlemesini durdurmak için içine giriyorlar. Rapael, korkma, kimse sana kötülük yapmayacak."

Burada epey bir zaman kalıyoruz. Tortum Gölü'nün alabalıklarından, leziz kayısı ve eriklerden yiyoruz. Arada sırada top sesleri işitiyoruz.

Tortum'dan dinlenmiş olarak yola çıkıyoruz. Jandarmalar bizi Bayburt şehrine yönlendiriyor. Yolculuk yorucu, yol boyunca sık sık duraklıyoruz, kamplarda uyuyup sabahları erkenden devam ediyoruz. Yol uzun, Bayburt'a bir türlü varılamıyor. Yaşlı adamlarla kadınlar bu yollardan inip çıkmak-

ta zorlanıyorlar. Jandarmalar, kâh iyilikle kâh kötülükle, onları ilerlemeye zorluyorlar. Pek çoğu arkada kalıyor: Peder Zakkar'dan öğrendiğimize göre, onları bir kenara çekip öldürüyorlarmış.

Sıcak bir günde, Bayburt Kalesi'nin yıkıntılarının altındaki engebeli bir yamaçtan inip Çoruh'un kıyısına ulaşıyoruz. Mukaddes nehrimizi tekrar görüp yorgunluğumuzu ve açlığımızı unutuyoruz; memleketimiz Hodorçur'a gelmiş gibiyiz. Nehir şehri ikiye ayırıyor: Kıyı boyunca köprüler ve değirmenler var. Çadırlarımızı tam Çoruh'un kıyısındaki biçili bir buğday tarlasında kuruyoruz. Nehir meyve bahçeleriyle kavaklar arasından akıyor. Babamın tedarikçileriyle tanıdıkları ona merhaba demeye gelmişler. Çabucak farklı malların bulunduğu bir küçük pazar kuruluyor. Benim karnım ağrıyor ve ishalim var. Babam bir ayva alıyor. Bir fırıncıdan, biraderim Aleksan'ın buradan geçtiğini, şimdi Erzincan'da olduğunu öğreniyoruz. Bayburtlu Ermenileri şehrin sokaklarında öldürmüş, bir tane bırakmamışlar.

Birkaç hafta sonra Bayburt'tan çıkıyoruz. Öğleden önce Erzincan Kalesi geçidine varıyoruz. Susuzluk ve yorgunluktan zayıf düşmüş vaziyetteyiz, zorlukla ilerliyoruz. Katırlarla eşekler de gitmiyorlar. Hiç kimse, *zaptiyelerimiz* bile, yürümek istemiyor. Fırat Nehri'nden boğucu bir hava yükseliyor, bir sis tabakası şehri gözlerden saklıyor.

Aşağı iniyoruz. Yirmi koyunumuz, kulaklarını dikmiş koşuyorlar: Suyun kokusunu aldılar. Kapriel arkalarından seğirtiyor, yukarıdan onu görüyoruz: Kardeşim, koyunların arasında kaybolmuş bir durumda, yüzükoyun, soluk dahi almadan su içiyor. Yol üzerindeki çeşmeye yakın olduğumuzdan biz de koşuyoruz. Babamın yeğeni Krikor, başka bir çeşmeden su içiyor. Neferin biri bir dipçik darbesi indirip Krikor'un kafasını paralıyor, "Ey *gâvur*, Allah'ın suyunu kirletme," diyor.

Kışlanın askerleri, ellerinde tüfeklerle bizi tehdit ediyorlar. Bir zabıt geliyor, askerler çekiliyorlar. “Bu adamı kim öldürdü? Sedyeyi getirin, onu askerî hastaneye yatırın.”

Şehrin muhafızları bizi koruyarak Ermeni mezarlığına götürüyorlar. Krikor’un karısı çırpınıyor: “Hiç olmazsa ölmüş kocama veda etmeme müsaade edin. Amca, bizim jandarmaya gidip benim için bir şeyler yapmasını söylesene.” Sonra bir yüzbaşı geliyor. “Krikor ölmedi, bir hafta hastanede kalacak. Kadın, git kocanı gör, çocuklarını da götür. Kocan benim arkadaşım, askerliği beraber yaptık.” Krikor’la ailesini bir daha görmedik. Onlardan hiçbir haber de almadık.

Şehir muhafızları müsaade veriyor: “Alışveriş yapmak isteyen çıkıp yapsın; zira, Eğin şehrine varana kadar alacak ekmek dahi bulunmaz.” Babamın ahbabı bir Arnavut muhafız geliyor: “Demirci Garabed, çocukları çadırlara sakla, ola ki *kaymakam* iki ay evvel olduğu gibi, onları toplatıp katletme emrini verebilir. Erzurum’dan gelen büyük bir tehcir kafilesinden yaklaşık bin çocuk topladılar: Onları arabalarla taşıyıp Fırat Nehri yakınlarındaki samanlıklarda yaktılar. Yeni tayin olan *kaymakam* Ermenilere karşı pek kötü.”

Kaymakam, biraderim Aleksan’ın grubuna aynı gün şehirden ayrılma emrini emrediyor. Burada epey bir vakit kalıyoruz; çoğumuz, uzun Bayburt-Erzincan yolculuğundan bitkin, yürüyebilecek durumda değil.

Babamın tanıdığı bir ekmekçi sesleniyor: “Demirci Garabed, seni tebrik ederim, oğlun Aleksan yaklaşık bir ay önce Eğin’de bir ekmek fırını açtı. Yemişçiyan’la beraber çalışıp iyi de para kazanıyorlar, *kaymakam*’ın himayesindeler.” Babam da mutlu oluyor: “Biz de Eğin’de bir atölye açacağız, bu göçebelik sona erecek.”

Jandarmalar çarşıya gidip erzak almamızı söylüyorlar. Eğin’e kadar kuş uçmaz kervan geçmez yerlerden gideceğiz.

DEDENİN AYRILIŞI

Erzincan'dan ayrılıp askerlerin arasında yürüyoruz. Fırat Nehri'nin kıyısına varınca bir araba yoluna sapıyoruz. Uzun bir yürüyüşten sonra Kemah Boğazı'na giriyoruz. Altından Fırat'ın hızla aktığı bir demir köprüden geçiyoruz. Her iki kıyıda da, tarlaların etrafında alt alta üst üste binlerce iskelet. Yol boyunca sahipleri öldürülmüş ya da köprüden aşağı atılmış her boyda araba.

Kayıtsız, yorgun yürümeye devam ediyoruz. Ölmekten korkmuyoruz. Birkaç saatlik yürüyüşten sonra jandarmalar bizi nehrin kıyısına getiriyor. Çadır köyümüz kuruluyor.

Eski Kemah şehrinin çevresinden çıkıp batıya doğru nehir boyunca yürüyoruz. Sağımızda, Dersim dağlarının aşağı taraflarında Kürt köyleri var. Tepeler beyaza boyanmış gibi: Büyük ve yağlı kuyruklarıyla binlerce koyun. At sırtında çobanlar, yanlarında iri beyaz köpeklerle sürünün etrafında dolaşıyorlar. Koyunlar yavaşça yaylaya doğru hareket ediyor.

Biz yükümüzün ağırlığından başımız öne eğik, yürüyoruz. Çobanlar at üstünde baş döndüren bir hızla koşup birbirle-

riyle yarışıyorlar. Jandarmalar durup bu harikûlade manzarayı seyrediyor. Yarışı biz de seyrediyoruz. Biz çocuklar neşeyle bağrışıp bu kır eğlencesine katılıyoruz.

Dedem: “Süleyman, Osman, şu gençlere bakın, ne kadar özgür ve mağrurlar... Bizse, şu koyunlar gibi, mezbahaya giden bahtsızlarız!”

Dedem konuşurken, harika sahne bir anda trajediye dönüşüyor: İki atlı, Sarkis oğlanla kız bebek Serpun’u kaçırıyorlar. Çaresiz acılar içindeki iki anne kendilerini Fırat’a atıyor.

Jandarmalar, hiçbir şey olmamış gibi bağırıyorlar: “Devam, ilerleyin, bu vahşilere biz hiçbir şey yapamayız!” Dedem kendi kendine mırıldanıyor: “Sarkis’le Serpun Kürtlerin arasında sağ kalıp özgür olacaklar. Bize gelince, kim bilir hangi kader bizi bekliyor. Hodorçur Tanrısı’nın bizi koruyacak gücü yok.” Fırat Nehri’nin akıntısında sürüklenip gözden kaybolan iki ceset görüyoruz. Peder Zakkar dua ediyor: “İsa, biz şu gariplere merhamet et.”

Paharge köyünün* çevresine vardık. Çadırları burada kuruyoruz. Eğin şehrine bir saat uzaklıktayız. Çadırımızın arkasında, berrak suyun kıyısında dedemle katırcı Süleyman ve Osman oturuyor: Bunlar dedemin iki biraderi Baldasar’la Gaspar. Akrabamız olduklarını kimse bilmiyor. Bu bir sır. Çimlere oturmuş rakı içiyorlar. Dedem *kemençe* çalıyor: Memleket havaları söylüyorlar. Bir şişe rakıyı bitirmişler. Babam da gidip yanlarına oturuyor, bir sigara tütürüyor. Dedem, “Benim şerefime bir yudum rakı iç, gamını atarsın. Seni belki son defa görüyorum, elveda Hodorçur,” diyor.

Herkes uyuduğunda, üç birader elma ağacının altına bir çukur kazıyorlar. Nehrin sığ yerindeki üç cesedi bu çukura gömüyorlar. Dedem katırın sırtına semer atıyor, semere gizlediği tüfeği çıkarıyor, bıçakla tabancayı kemerine yerleştiriyor. Baldasar’la Gaspar’dan aileye yardımcı olmaları-

(*) Pötürge – ç.n.

nı istiyor. “Nerede olduğumu biliyorsunuz; ayının kulübesindeyim.” Dedem rüyalarının ve ümitlerinin vatanına geri dönüyor.

Çadır köyün üzerine gün doğduğunda bir mezar, dedemin *kemençesi* ile üç boş rakı şişesi görüyoruz. Osman’la Süleyman babama, “Avcı Melkon-İbrahim gitti; size selam bıraktı,” diyorlar. Babam Hovannes’le Kapriel’e altı koyun kesip yitip gitmiş dedemin şerefine köylülerimize bir ölü yemeği ikram etmelerini söylüyor. Peder Zakkar mezarı takdis ediyor. Dedesiz kalıyoruz ancak çektiğimiz acılar arasında onu kısa sürede unutuyoruz.

Bir sabah jandarmalar bize, “Bugün Eğin’e gidiyoruz; birbirinizden ayrılmadan yürüyün. Dersim Dağı’nın ormanlarından geçeceğiz: Orada eşkıyalar var. Sizi korumak için bir mükâfat isteriz,” diyorlar. Aramızda para toplayıp jandarma reisine veriyoruz.

Ulu ağaçlar arasından tırmanıyoruz, etrafta eşkıya yok. Jandarmalar tüfeklerini dolduruyor, korku içindeler. Yol zorlu. Kimi ihtiyarlar yardan aşağı yuvarlanıyor, yardım istiyorlar, kimse onlara kulak asmıyor. Dar bir boğazı tırmanınca, kayalık iki kıyının arasında büyük patırtıyla akan geniş bir nehirle karşılaşıyoruz. Tahta bir köprüden geçip, aşağı inince evler görüyoruz.

Eğin’e geldik. Ailem mutlu, burada kendimize bir ev bulma ümidimiz var. Babam bir demirci atölyesi açmak istiyor. Biraderimin fırını var. Onun dedeleri Garabed’le Avedis de buradalar. Başımızı sokacak bir yer bulmamıza yardım edecekler. Şehre bu düşüncelerle giriyoruz.

Parlak taşlarla döşeli temiz bir sokaktan geçiyoruz. İki taraflı, içleri mal dolu dükkânlar. Sokakta bir sürü insan var.

Sağ tarafımızda bir fırının önünde durmuş bize bakan bir grup insan görüyoruz: Aleksan, Garabed ve Avedis. Karşı kaldırıma geçmek istiyoruz ama bir zaptiye, kaba bir şekilde yolumuzu kesiyor.

Akrabalarımızı görmemize izin vermiyorlar. Parlak taşların üzerinde sessizce yürüyoruz. Birbiri peşi sıra evler, bir tepeye doğru yükseliyor. Yukarılardan akan derelerin kulakları sağır eden gürültüsünden rahatsız oluyoruz. Ürkütücü bir yankı yapan bu nehir gürültüsüne alışkın değiliz. Ebedi gürültünün şehri!

Şehir adeta bir bahçe. Dutlar, incirler, elmalar ve armutların arasına evler serpiştirilmiş. Geniş evlerin yanında taş merdivenler, yol boyunca her köşe başında bir çeşme.

Eğin'in dışına doğru, nehrin üzerinde bir köprü var. Bu Harput'a giden yol. Kervanımız orada, Fırat'ın kıyısında konaklıyor. Çadır kuracak yer yok. Biz memnunuz. Babamla Hovannes, Aleksan'la Hodorçur'dan diğer tanıdıkları görmeye çarşıya gidiyorlar. Arkadaşlarım Stefan'la Mıgırdıç'ı görmediğime üzüliyorum: Bayan Elizabetta, polisler mültecilerle beraber alıp götürmesinler diye çocukları saklamış. Yine de Aleksan'ın fırınına gidiyorum. Dışarıda biraderimin dedesi Garabed Ağa'yı görüyorum. Bana kırmızı bir Eğin elması hediye ediyor. "Raphael, şehirde tek başına dolanmamalısn."

Üç kişilik bir ihtiyarlar heyeti: Hamparzum Sahakyan, Kerop Muratyan ve doktor Pakrad Çakalyan, Eğin *kaymakamı*na çıkıyor. İdareci çok kibar davranıyor. Doktor Pakrad bir dilekçe sunuyor. Bu Hodorçur'dan sürülen sekiz yüz Ermeninin şehirde oturma talebi.

Kaymakam dilekçeyi okuyor, bu insanların yaşamak için çalışabilecek durumda olup olmadıklarını soruyor: "Sizin insanlarınıza kirayla verilebilecek boş evlerimiz var," diyor. Doktor Pakrad cevap veriyor: "Kafitemiz çalışkandır: Fırın-

cılar, pastacılar, terziler, ayakkabıcılar, iki kalaycı, bir soğuk demircimiz var. Ben de hem doktor hem de dişçiyim. Eğin halkına çok faydamız dokunur.” Kaymakam ilave ediyor: “İnsanlarınızı kabul etmekten yanayım; ancak önce polisin fikrini almam lazım. Yarın bu saatte gelin, size kesin cevabı veririm.”

Ertesi sabah temsilcilerimiz belediyeye gidiyor *kaymakamın* makamının önünde bekliyorlar. Bir saat sonra bir jandarma geliyor: *Kaymakamın* kendisine onları polis şefine götürme emri verdiğini söylüyor. “Komisyon dilekçenizi inceledi: Eğin’de oturma talebinizi reddetti; lakin doktorla demircinin Eğin’de oturmalarına müsaade ediliyor. Doktorla demirci, Eğin’in müşterek sandığına yüz altın lira yatıracaklar.” Doktor dayım, demirci de babam: Ne birinin ne de ötekinin bu vergiyi ödeyecek parası var.

Eğin’den hareket günü biraderim Aleksan bize vedaya geliyor: Fırıncı kıyafeti içinde, nehir kıyısından, fırını tutuşturacak bir odun demeti yüklü cılız bir atın yularından tutmuş geliyor. Çok üzgün, konuşacak halde değil. Babam onu teselli ediyor: “Evladım, Aleksan, savaş bittikten sonra vatanımıza, Hodorçur’a döndüğümüzde görüşürüz.” Bu Aleksan’ı son görüşümüz oldu: Başı önde, atını çekiştirip sırtı kambur olmuş vaziyette Eğin’e doğru gittiğini görüyorduk.

FIRINCILAR KATLIAMI

Kervanımız sağıdaki yola sapıyor. Jandarmalar bizi Arabkir'e doğru götürüyor. Altmış kilometrelik yolu iki haftada yayan, aç ve susuz yürüyoruz.

Arabkir'in dışına vardığımızda, Ermeni pazarının orada, jandarmalar mola vermemize izin veriyorlar. Çadırları kuruyoruz. Pazar boş ama tezgâhlar olduğu gibi duruyor: Ermeni pazarcılar ya tehcir edilmiş ya da öldürülmüş. Burada, üzüm yüklü küfeler taşıyan eşekleriyle Türk seyyar satıcılar var. Babam az bir paraya beş kilo üzüm alıyor. Bu kadar lezzetli ve güzel kokulu üzümü hayatımda yememiştım. Mülteciler kısa sürede Türk köylülerin tüm üzümünü satın alıp bitiriyor.

Akşama doğru parlak al donlu bir Arap tayın üzerinde refakatçileriyle birlikte *kaymakamın* geldiğini görüyoruz. Uzağımızda duruyor. Bizim jandarmalar onu esas duruşta selamlıyorlar.

Kaymakam gürleyen bir sesle: "Tehcir edilenler arasında döküntülü tifo vakaları var mı? İspir'den gelen kafil e kaç kişiden müteşekk il?" diye soruyor. "*Beyefendi*, yaklaşık se-

kiz yüz kişiyiz: Herkes sağlıklı ve yürüyebilecek durumdadır. Bir kısım insan eşkıyalar tarafından öldürüldü, bir kısmı canına kıydı, bazıları yolda ölüp kaldılar. Çoğunluk parasız kaldı.”

Kaymakam, bir jandarmaya dönerek, “Doktor varsa, bana gelsin,” diyor. Dayım, doktor Pakrad öne çıkıyor. *Kaymakam*, “Hekim, kaymakamlıkta görüşmüştük. Siz gelip hastanemizde çalışacaksınız: Size iyi bir maaşla bir de ev verilecek, emrinizde bir de hizmetkârınız olacak,” diyor. Doktor şöyle cevap veriyor: “Teşekkür ederim *beyefendi*, hastanede çalışma teklifinizi memnuniyetle kabul ediyorum. Yorgunluk ve açlıktan bitkin haldeki insanların kabul buyrulmasını naçizane rica ediyorum: Hepsi zanaatkârdır, şehre faydalı olurlar.”

Kaymakam öfkeyle karşılık veriyor: “Biz Ermeni milletini kovduk; vatanımızı kendi ellerimizle inşa etmek istiyoruz. İnsanlarınıza gelince: Sefalet ve bakımsızlık içinde kaderleri neyse oraya gitsinler. Türkiye’de son sağ kalanlar sizsiniz. Şehrimden defolun sefil bakımsız çingeneler.”

1914 senesi geldiğinde, Arabkir nüfusunun yarısı Ermeniydi. Şehir zengindi: Gençler yurtdışına çalışmaya gidip para kazanıyor, evlerine zenginlik ve medeniyet getiriyordu. Şehri kuran Ermeni prensi Arabkir’e, “ye ve iç” anlamına gelen bu ad, şehir bu kadar bereketli olduğundan vermişti.

Bunca hoş bir yerden ümitsizlik içinde ayrılıyor. Türkler ölümümüzü istiyor. Kalabalık ailesini koruma ümidini kaybettiğinden, babamı ilk defa bu kadar üzüntülü görüyorum.

Jandarmalar bizi şiddetle Malatya yoluna sürüyorlar.

İki tane kiralık eşekle iki de katırımız var. Bebekler eşeklerin sırtına yüklü sepetlere bindirilmiş durumda. Anamın bindiği katırın sağrısının iki tarafından denkler ve çantalar sallanıyor. Genç kadınlar katırcılarla yan yana yürüyerek

kendilerini güvende hissediyorlar. Ben babamlayım. Hovannes'le Kapriel çocuklara göz kulak oluyorlar.

Jandarmanın biri babama, "Demirci, şu pabuçlarımın haline bak, yürüyebilecek durumda değilim, seninkileri bana vermen lazım," diyor. Babam cevaplıyor: "Bir çift iyi pabuca ihtiyacın olduğunu görüyorum; benimkileri alabilirsin." Jandarma teşekkür ederek ailemizi koruma sözü veriyor. Babam jandarmanın patlak pabuçlarını giyiyor.

Hodorçur Yaylası'nda bir patikada eşek sırtında bir yaşlı Türk. Raffaele Gianighian'ın 1977'de çektiği fotoğraf (Gianighian Arşivi).

Uzun bir yürüyüşten sonra Kırkgöz Köprüsü'ne varıyoruz. Babam topallıyor: Ayak parmakları kan içinde. Tohma Nehri'nin üzerinde, parçalanmış, başsız cesetlerin sürüklendiğini görüyoruz. Jandarmalar bizi bir lokantanın önünde durduruyor. Köylülerimizin gelişini bekliyoruz. Lokantanın altından nehir akıyor.

Meydanda üzerlerinde kan lekeleri olan ceviz tomrukları. Uzun sakallı ihtiyarlar nargile çekip kahve içiyorlar. Kasaplar kelleleri bu tomrukların üzerinde kestikten sonra cesetler nehre atılmış. Büyük meydanda ellerinde tarla aletleri olan bir adam ve kadın kalabalığı. Bağırarak bizi tehdit ediyorlar: "Keseriz, doğrarız: Asarım, keserim." Jandarmalar bizi silahlarıyla koruyor: "Ekmek alacak paraları yok, soyu-

lacak bir şeyleri kalmadı. Eve gidip *Allah* rızası için bir kap mercimek çorbası getirin!”

Bu ölüm yerinden çıkıyoruz. Aç ve açık vaziyette uyumak üzere biçilmiş bir tahıl tarlasında duruyoruz.

Arabkir-Malatya yolunu yaklaşık yirmi günde yapıyoruz. Tahammül ötesi bir sıcak ve gözleri kör eden bir güneş: Jandarma baskısı altında yürümek cehennem azabı.

“Babamız”ı söyleyerek, içinden dere geçen Fırıncılar diye bir yere geliyoruz. Bir çeşmenin yanında bir büyük değirmen görüyoruz. Etrafta ev filan yok. Burası bomboş, göz alabildiğine uzanan bir tahıl tarlası. Kuzey yönünde bir dağ. Jandarmalar: “Burada on beş, belki yirmi gün kalmanıza müsaade edeceğiz,” diyorlar.

Babam, burada ilk iş olarak ayaklarımızı yıkamamızı tavsiye ediyor. Yalınayak dereye giriyoruz. Köylülerimiz de bizim yaptığımızı yapıyor: Hepimiz suyun içindeyiz. Ben babamın yanında ve mutluyum. Ayaklarımızın şişi iniyor, bacaklarımızdaki yaralar hafifliyor. Dereden çıkınca yaraların havada kurumasını bekliyorum. Çantamdan kuyrukyağı kabını çıkarıyorum; babam nasırlı elleriyle bacaklarımdaki yaraları ovuyor.

Her aile, kısa sürede, dere boyuna çadırını kuruyor. Seyyar Hodorçur köyü bomboş bir tarlanın ortasında yeniden yükseliyor. Jandarmalar bizi yalnız bırakıyorlar. Etrafta tek bir insan yok: Hepimiz çadırlara sığınmış durumdayız.

Ertesi sabah *kaymakam* jandarmalarla geliyor. Babam nalbant olarak işe alınmak üzere süvari subayının gelmesini bekliyor; ama subay grubun içinde yok.

Kaymakam tarladan çıkmamızı emrediyor. Çeşmenin önünde, atının üzerinde durmuş, elinde kamçıyla neferlere ve jandarmalara emirler veriyor. Zeynel Bey Tepesi'ne çıkmaya hazırız. Ayrılıyoruz. Hiç kimse burada kalmak istemiyor; hastalar, zayıflar, ihtiyarlar dahil herkes ceset kokulu bu yerden gitmek istiyor.

Kaymakamla refakatindekiler Fırıncılar'dan Malatya'ya geçiyorlar. Biz eski jandarmalarımızla kalıyoruz. Sakalar, Topal ile Garbis, ellerinde kırbalarıyla üç de kadın bizimle birlikte.

Ailemizin iki eşiği bir de ineği var. Yanımızda en gerekli şeyleri taşıyoruz. Yol pek yaman. Anam zorlanıyor, sırtında İsa'nın haçını taşır gibi; düşüyor, kalkıyor, yine düşüyor. Umarsız. Babamın bir katır kiralayacak parası yok, ama Elizabethta'nın cebinde yirmi *kuruşa* tekabül eden bir *mecidiye* var. Böylelikle anam zoru zoruna bir katıra bindirilebiliyor.

Mayram, kız bebek nefes almıyor diye kocası Hovannes'e sesleniyor. Adam bebeği karısının kucığından alıp ona grupla yola devam etmesini söylüyor. Dana derisinden tulumu boşaltıp bebeği soyduktan sonra bebeği içine sarıp bir iple sımsıkı bağlıyor ve bir çınar ağacına çıkıyor. Hovannes, babamın uzattığı bohçayı alarak ağacın yarığına yerleştiriyor. Babam ve diğerleri küçük Takuhi'nin mezarının önünde dua ederek "Ave Maria" söylüyorlar. Sonra kalbimizde derin bir üzüntüyle, ama ağlamadan, tırmanmaya başlıyoruz. Bir saka kadın Mayram'a gidip acısını paylaşmak üzere ona su veriyor.

Çok uzun yürüyoruz. Saka kadınlar susuzluğumuzu gidermek için kabak kırbalarını boşaltıyorlar. Boğazlardan, vadilerden, tepelerden inip çıkıyoruz. Bu taraftan elli sekiz kervan geçmiş: Büyük kısmı Ermeni cellatı Zeynel tarafından katledilmiş. Bir caninin eline düşerim korkusuyla kervanda kimse geride kalmak istemiyor.

Silahları dışında ağırlık taşımaları da jandarmalar yorgun. Biz bir sürü yük taşıyoruz ama dağ havası bize yorgunluğa direnme gücü aşıyor. Sanki Hodorçur yollarındayız.

Bir köyün sınırına geldiğimizde üzerimize karla karışık bir yağmur düşünce serinleyerek yorgunluğumuzu atıyoruz. Alelacele çadırları kuruyoruz. Bütün gece, bir tehlike olmaksızın uyuyoruz.

Sabah olunca güneş çıkıyor ve çadırları kurutuyor. Sabah-tan köylü kadınlar gelip bize mercimek çorbası satıyorlar. Jandarmanın biri ıslık çalıyor, gitme vakti geldi. Zeynel Dağı'ndan, bu ölümler yerinden ayrılıyor.

İçinden dere akan bir vadiden iniyoruz. Kıyıda acınacak durumda insanlar var. Ölümü bekleyen çocuklar ve kadınlar. Erzurum'un kazalarından geliyorlar. 50.000 kişiden geriye sadece onlar kalmış. Bir ağacın gövdesine bağlı vaziyette kıyafeti lime lime bir iskelet görüyoruz. "Bunlar Peder Mat-

teo'nun kemikleri, tenasül uzuvlarını kesip ağaca bağladılar; sonra da işkence ederek öldürdüler.”

Bir başka kadınsa babama şunları söylüyor: “Garabed Usta, benim sağlığım yerinde ama bileğim döndüğü için yürüyemiyorum. İyileşip yakın köyde bir iş bulmayı umuyorum. Tüm erkekleri katlettiler, bir tek yeğenin Karolos sağ kaldı: Zeynel Bey onu affetti ve ölüme mahkûm edilenlerden müsadere edilen paraların muhasibi olarak yanına aldı.”

Peder Zakkar Oynaşyan, Peder Matteo'nun kemiklerini incelerken güneşten harap olmuş bir pasaport buluyor. İç sayfasını okuyor: “Matteo Hacıyan, rahip, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı, Hodorçur, Kisak, 1867 doğumlu, Viyana Mehitarist Pederler ilahiyat profesörü.” Zakkar, bir grup ihtiyar kadına şehidin hikâyesini soruyor.

“Peder Matteo köylü kılığına girmişti ve bizi takdis ediyordu; lakin Kürtler rahip olduğunu fark ettiler: Gözünün önünde Bayan Almast'ı öldürüp yeğenlerine tecavüz ettiler.”

Vadiden çıkıp bir tepeyi aşık ve bir koruya girdik. Bir çeşmenin önünde, Kürt'ün biri, bir kızın başına bastonla vurunca "İmdat!" diye çığlık atıyor.

Babam olup biteni görüp kızı kurtarmaya koştu. Adam bir daha vurmak üzere bastonu kaldırdı, ama babam darbeden kaçınarak bu katilin bileğini kemiklerini kıracak denli şiddetle sıktı. Kürt acısından yere düştü. Babam ona öfkeli bir nazarla bakıyor: "Adam öldürmenin ağır bir günah olduğunu bilmiyor musun?" diyor. Adam Ermenice cevap veriyor: "Bir Müslümanı öldürmek ölümcül günah, ancak, her kim ki bir Ermeni'yi öldürürse, o cennete gider."

Güzel Gadar Kız başındaki yarayı yıkıyor. Teşekkür etmek için babamın elini öpüyor: "Sağol Demirci Garabed!"

Kâhta Nehri'nin kıyısında konaklıyoruz. Kızıl ineği büyük üzüntü içinde kesiyoruz: Seksen gün boyunca bize süt verdi; bir yük hayvanı gibi sırtında çuval taşıdı ve şimdi de biz açlara etini veriyor.

Dostumuz olan jandarma yanında genç bir süvariyle geliyor: Adı, Koroğlu Ağa. Büyükbağ'daki köyüne bir demirci arıyor.

Sabahleyin erkenden Kâhta'dan çıkıyoruz. Köy, göç yolunun üzerinde. Dağlarla, seyrek evleri olan köylerle, sürülmüş, yeşil tarlalarla çevrili bir yüksek yaylaya çıkıyoruz. Evler dümdüz damlarıyla birer kutu gibi görünüyor.

Minicik bir köyün dışında, bir yüksek yaylada duruyoruz.

Hava soğuk, çadırı kuruyoruz. Köylü kadınlardan mercimek çorbasıyla ekmek satın alıyoruz.

Sabah, erkenden, jandarmalar yola devam emri veriyor. Köyün kadınları ekmekle peyniraltı suyu satıyor. Ailem grup halinde: Bebekler iki eşeğe yüklenmiş sepetlerin içinde, anam katır sırtında, öteki katırsa çadırı taşıyor. Biz de bütün zati eşyaları taşıyoruz. Babamın dostu zaptiye, katırcı Osman'la Süleyman'a çalınmasınlar diye hayvanlara göz kulak olmalarını söylüyor.

Kervan sarp ve kayalık bir çatala varıyor. Bir süvari arkamızdan yetişiyor: Bir onbaşı. Atından inmeden zaptiyelerin başına bir mektup veriyor. Sonra da geri dönüyor.

Bir ısıklık duyuyoruz. Jandarmalar ayrılmadan yürümemizi emrediyorlar. Silahlarını doldurup ellerine alıyorlar. Biz yavaş yavaş yürüyoruz. Mektupta ne yazdığını bilmiyoruz, çok korkmuş haldeyiz.

Bu mutlaka kafilemizle ilgili bir kötü haber olmalı.

Zaptiyebaşı yanımızdan geçerken: "Demirci Garabed, Kürtler bir katliam hazırlığında olduğundan, Adıyaman polisi mültecileri korumaya karar verdi. Korkmayın, biz sizi savunacağız," diyor.

İki jandarma köylere giderek *kaymakamın* kararını tebliğ ediyorlar. Ortalıkta hiç kimseler yok.

Hava kararırken yeşil bir tarlada duruyoruz, yemek bile yemeden, çadırların içinde yatıyoruz. Zira jandarmalara güvenmiyoruz. Sabah olunca kadınlar ekmekle peyniraltı suyu getiriyorlar.

Süleyman'la Osman'ı ilk defa silahlı görüyoruz: Revol-

verler kemerlerine soku-
lu. Anamla bebeklere ih-
timamla yardımcı olu-
yorlar. Babam memnun,
atölyesini hayal ediyor.
Dua ediyor: "Hazreti İsa,
Tanrı'nın Anası, Aziz Yu-
suf bizi koruyun, sağ sa-
lim kalmamıza yardım
edin."

Sabah havası insana
kendini rahat ve huzur-
lu hissettiriyor. Korkunç
şeyleri unuttuk. Tabiat
güzel, dağların tepeleri
yaldızlanıyor, yukarılar-
da kartallar uçuyor.

Yol olmadığından ye-
şil tarlalardan yürüyoruz.
Hava çok latif. Bir yarın
içine girdikten sonra neredeyse dağa yapışık bir köyün ke-
narından dolaniyoruz. Etrafta cami yok: Burada da tek kat-
lı evler, dümdüz damlar ve damlarda durmuş bize bakan in-
sanlar var.

Şimdi bir yaylaya iniyoruz: Girişinde bir büyük tarla, to-
murcuklanmış yeşil tarlanın kıyısında istiflenmiş halde in-
san iskeletleri. Ceset kokusu yok. Koyun ve keçi sürüleri,
mandıralar ve iri beyaz köpekler.

Bir çaydan geçtik. Yol yukarı doğru hafifçe kıvrılıyor. Bir
çeşmeden ve bir kavaklıktan geçtik. Buradan bir köy görü-
nüyor. Jandarma bize, "Demirci Garabed, işte sizin köyünüz
Büyükbağ. Sizin için gurbet sona erdi. Talihiniz açık huzu-
runuz bol olsun," diyor.

Yazarın Çoruh Nehri yakınlarında
rastladığı saçları kazınmış çocuk. Raffaele
Gianighian'ın 1977'de çektiği fotoğraf
(Gianighian Arşivi).

İyi jandarmamızı bir daha hiç görmedik. Gece oldu. Bir çayıra iniyoruz: Köyün girişinde, bir çeşmenin önünde, köylüler düz damlardan bizi gözlüyor; çocuklar bizim kampa doğru koşuyorlar; iyi giyinmiş köylü kadınlar, çıplak ayaklarını örten şalvarlarla çadırların arasında dolanıyorlar. Az bir paraya mercimek köftesi, *ayran* ve *lavaş* alıyoruz.

Tarlaya çadırları kuruyoruz. Uzakta meyve ağaçları görüyoruz: Narlar, kayısılar. Orada üç atlı bekliyor. Bunlar yeni muhafızlarımız. Türk zaptiyeleri gibi giyinmemişler. Beye benziyorlar. Atları çok güzel ve güçlü görünüyor. Siyah bir üstlük giymişler, altında bacaklarını örten bir gömlek var, ayaklarında da çizme. Atların sağrılarından içinde kıvrık palalar ve hançerler olan çift cepli çantalar sarkıyor. Tüfeksizler. Haşin bakışları var.

Amcam Kerop Ağa babamın kulağına, “Garabed, bu üçü cellat, şu hançerlere baksana; bir tarafı topuz öbür tarafı bıçak; bir tane kafaya bir tane de boyuna vursalar! Bakalım ne zaman katledileceğiz?” diye fısıldıyor.

Gösterişli iki bey bize doğru geliyor. Biri Şamşat’ta tanıdığımız Mahmut Bey, çadırın önünde duruyorlar: “Osman Ağa, bu bey demirci, ailesi ve yakınları otuz kişiler,” diyor. “Tamam Mahmut, sağ olasın.” Hiçbir şey demeden gidiyorlar. Bir köylü gelip bizi çadırımıza yakın bir ahıra götürüyor.

Geceyi kapıyı kilitli geçiriyoruz.

Sabahtan, *Konak*'ın bir hizmetkârı kapıyı açıyor. Bize geniş bir kapta *pilav*la yanında koskocaman bir kavun getiriyor: Bu Osman Ağa'nın anasının bize ikram ettiği kahvaltı. Genç Kürt hizmetkâr Ermenice konuşuyor: "*Hanım* pek iyidir. Demirci Bey, eşyalarınızı gidip alın ve ahıra yerleşin."

Hodorçurlu köylülerimiz Büyükbağ'dan ayrılmaya hazırlar. Akrabalarımız çok üzgün, ağlıyorlar.

Babam hemşiresine şöyle diyor: "Küçük eşeği al, sana yarar, kocan Kerop'la sırayla binip yorgunluğunuzu giderirsiniz." Kerop Muradyan: "Garabed can, Rusya'da, Harkov'daki oğullarımız Sarkis'le Hagop'a selamlarımızı götür. Dilerim Hodorçur'a dönersin. Vatana candan selam götür. Biz yaban ellerde, yol boyunca can vermeye gidiyoruz."

Süleyman'la Osman babama sarılarak: "Hodorçur köylülerinin yerleştirileceği Suriye'ye kadar akrabalarınıza yardım edeceğiz. Sonra İspir'e dönmek istiyoruz. Geçerken size uğrar bir selam veririz."

Kervan, Büyükbağ'dan çıkıp güneye doğru yoluna devam ediyor.

Epey zaman geçti, atölyede var gücümüzle çalışıyoruz. Osman Ağa bizden memnun. Çalışmamızın karşılığı tahıl, *bulgur*, mercimek, nohut, ayran ve diğer gıdalarla ödeniyor. Ambarımız yiyecek dolu. Bizim kadınlar lavaş ekmeği yapmayı öğrendiler. Geçinip gidiyoruz!

Bir gün öğleden evvel, dükkânın avlusuna üç atlı girive-riyor. İkisi atölyeye dalıyor. Şaşıyoruz. Kalbim korku içinde, körüğe basmayı bırakıyorum. Aklımdan, “Elleri kanlı bu türbanlı* süvariler bizi ya tehcir etmeye ya öldürmeye geldiler,” diye geçiriyorum.

İçlerinden biri, iki tabancası Konak’a çevrili, atlara gözcülük ediyor. Yanlarında bir atın üzerine oturmuş vaziyette, bir kadınla iki de çocuk. Adamlardan biri babama, “Atların ayağına çabuk yeni nal çakın,” diyor. Dükkândan çıkan müşterilere kötü nazarlarla bakıyor.

Atlı, tezgâhın üzerine üç altın lirayla bir de kanlı kız çocuk gömleği bırakıyor. Doğu’ya, Malatya’ya doğru gidiyorlar. Gömleğin üzerinde kanla şunlar yazılı: “Biraderim Garabed, kız yeğenin sırtımdaki hasır sepetin içinde öldü. Şimdi ben de Fırat Nehri’nde onunla beraber kaybolup gitmeye hazırlanıyorum.” Gömleğin dikişinin altında dokuz para dikili.

Öğleyin, babam, Hovannes, Kapriel ve ben yemeğe gidiyoruz. Babamın hemşiresi Sirpuhi Sahakyan enfarktüsten öldü. Hovannes’in oğlu Melkon boğuldu. Peder Zakkar’ın karısı bayan Gadar öldü. Hepsi bir toplu mezara gömüldükten sonra küçük kırmızı ev kiliseye döndü. Peder Zakkar bir ölüm ayini düzenledi: Kederli bir tören. Çalışmaya gidiyoruz: Bitirilecek çok iş var. Atölyede ölülerimize dua ediyoruz.

Atlıların gidişinin üzerinden birkaç hafta geçti. Bir Kürt köylü kadınla adam ziyarete geldiler. Yanlarında öteberi yüklü bir eşek.

(*) Sarıklı – ç.n.

Babam hemen, “Bu eşek benimdi! Onu hemşiremden mi çaldınız?” diyor. Kürt ona: “Hayır ben hırsız değilim. Beni tanımadın mı? Ben Kisaklı kalaycı Seko Yemişçiyan. Karımla kızımı Kürtler kaçırdı,” diye cevap veriyor. Babam ona “Seko!” diyor, “Nereden geliyorsun? Hemşirem nasıl?”

“Fırat Nehri’nden geliyorum. Bu köyden ayrıldıktan sonra, kervanımız nehre, sandal iskelesinin olduğu yere geldi. Kıyıda, yeşil bir tarlada, bataklığın içindeki sazlıkların arasında konakladık. Çadırları diktik. Hava çok temizdi. Iskelelerin orada köylüler toplandı. Sandalların yakınında muhafızların geniş çadırıyla sandalcılar vardı. Güneş battıktan sonra çadırlara giriyorduk: Açıkta soğuk ısıırıyordu. Süleyman’la Osman dışarıda büyük bir ateşin etrafındaydılar. Ben de bir sigara içmek için çadırdan çıktım. Onlar rakı içiyordu, bana şişeyi uzattılar: Bir tek içince ısındım ve gurbetin üzüntüsünü unuttum. Lucia ile Krikor ateşin yanında uyuyorlar. Gecenin sessizliğinde çadırlardan dualar ve haykırırlar geliyor.”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12-1048

FIRAT ÜSTÜNDE TRAJEDİ

Seko anlatıyor:

“Ay nehrin muazzam yüzeyini aydınlatıyor, suyun üzerinden bir sal kayarak gidiyor: Üzerinde insanlar ve hayvanlar. Osman’la Süleyman bir söğütün dalına bağladıkları hayvanlara bakmaya gidiyorlar: Hırsızlar katırları ve Kerop’un eşeğini çalmışlar. Silahları gizledikleri yerden alıyorlar. Süleyman iskeleye koşup kayıkçıyı giden salı geri çağırması için tehdit ediyor: Katırlarla eşek orada.

“Efendi, ben masumum. Sal karşıya varmadan bir şey yapamam, sonra durağa çekme sıram gelecek. Sizin hayvanları üç şeyh kaçırdı. Tavsiye ederim tarladan kaybolun. İki nefer sizinle arkadaşınızı öldürmekle vazifelendirildi.”

Süleyman vakit kaybetmeden bataklıkta bir balıkçının kayığını bulup arkadaşına, “Osman, bakarak ol, iki nefer seninle benim kelimizi uçurmaya hazırmış. Bekle beni, katırlarla eşeği alıp geleyim,” diyor.

Süleyman, kürekle nehrin sol kıyısına ulaşıyor. Kumluk yerde bir ev. O yöne doğru gittiğinde katırlarla eşeği görüyor: Hayvanların sırtında kadın kıyafetleri ve ayakkabılar,

bunlar Hodorçur giysileri. Etrafa baktığında üç kişi görüyor: İskeleye doğru gidiyorlar. Burası metruk bir lokanta. İçeri girip bir kibrit çakıyor, yerde, sırayla, yan yana dizili sırtüstü yatmış çıplak kadın bedenleri. Tabancayla vurulmuşlar.

Süleyman hayvanları bırakıp nehre doğru koşuyor, hayatı tehlikede. Sandala girip çadırların olduğu yöne doğru küreğe asılıyor. Kadınların korkunç görüntüsü yüreğini dağlıyor.

Süleyman'la Osman, çocukları ve eyerleri kayığa yükleyip Fırat'ın sol kıyısına geçiyorlar. Katırlarla eşeği alıp bataklık-taki söğütlerin arasına saklıyorlar.

Karşı kıyıdaki tarlada Kürt kadınları ekmekle *ayran* satıyor. Sonra zaptiyelerle birlikte bir Türk komiser geliyor. Komiser bağırıyor: “Edesa* *kaymakamı* çadırları tarlada bırakmanızı emrediyor. Eşyalarınızı alıp iskeleye gidin ve sallara binin.”

Biz Kisak mahallesi sakinleri, Kerop Ağa, karısı, doktor Pakrad hep beraber yürüyoruz. Büyük çadırın önündeki iki zaptiye yüklerimizi alıp çadıra atıyorlar. “Malınızı başka bir salla karşı kıyıya göndereceğiz.”

Sallar herkesi almıyor. İte kaka insanları tıktırıyorlar. Bizim grup başkalarıyla birlikte iskelede kalıyor. Nehirden geçişi kaygıyla izliyoruz.

Dört salda köylüler, hepsi bir arada, birbirlerine tutunmuş vaziyetler. Salların birbiriyle çarpışmamasından korkuyorlar, çocuklar bağırış çağırış. Salcılar kalın halatı zorlukla çekiyor, sallar nehrin muazzam akıntısında sürükleniyor. Son sal da içinde atlar ve atlılarla yola çıkıyor. Atlar huzursuz, nallarıyla yere vurup kişiyorlar.

Birdenbire, salların arkasından bir kayığın hızla kayarak geldiğini görüyoruz: Onlara yetişiyor. İçindeki Kürtler çekme halatını kesiyorlar, ikinciye de kesiyorlar, üçüncüyü ve dördüncüyü de. Sallar dalgaların üzerinde zıplıyor, birbirle-

(*) Urfa – ç.n.

rine çarparak parçalanıyor ve batıyorlar. Tahtalar birbirinin üzerine biniyor ve Fırat, Hodorçur köylülerinin bedenlerini alıp götürüyor.

Biz iskelede, taş gibi suskun, altüst olmuş durumdayız. Sonra o kayığı batıklar arasında görüyor ve silah sesleri duyuyoruz: Vurulanlar kayığın içine düşüyor. Dua ediyoruz: “Ey Ulu Tanrım katilleri cezalandırdın. Efendimiz, ey her şeye kadir Tanrım, halkımız Hazreti İsa gibi öldü. Biz sana sığındık!”

Oradaki Kürt köylüler kayığın batışına bakarak sevinç çılgınlıklarıyla üç şeyhin ölümünü izliyorlar: Çılgınlık atarak onların çadırını soyuyorlar. Hâlâ sağ olan bizler çadırlarımıza dönmeye çalışıyoruz. Her şeyimizi kaybettik.

Vahşi bir Kürt benimle doktor Pakrad’ı alıp ikimizi, ellerimizden birbirimize bağlıyor. Karımla kız bebeğimizi alıp onları eşeğe bindiriyor ve gönderiyor.

Nehir kıyısı boyunca yürüyoruz. Kürt bizi soyuyor, kıyafetleri bir çuvala koyuyor. Karımın sesini duyuyorum: “Kaç Seko, seni öldürecek.” Kendime gelip suya atıyorum, ipin düğümü çözülüyor.

Pakrad, başı önde, kıyıda uzanıyor. Adam onu bileklerinden tutarak soymaya çalışıyor. Doktor umutsuzca mücadele ederek ellerini adamın boğazına götürmeyi başarıyor. Kürdün bıçağı düşüyor. Pakrad ani bir hareketle iki eliyle boğazına sarılıyor, öfke içinde onu boğuyor, bıçağını alarak nehre atıyor ve bataklıkta gözden kayboluyor.

Suyun içinden köylülerimin katledilişini izliyorum. Bir Kürt kadın gelerek Pakrad’ın öldürdüğü kocasının cesedini alıp eşeğe yüklüyor ve onu çadırıma götürüyor.

Kerop’la karısı söğütlerin arasına saklanmışlar, onlar da nehre atılıyorlar. Bedenlerin, otların arasında, dalgaların üzerinden kaydığını görüyorum. Gözlerimi tarlaya sabitleyerek sesleri duymaya çalışıyorum.

Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Ortalık sessizleşiyor. Suyun içinde titriyorum: Ayaklarım üşüdü, karnım ağrıyor.

Nehirden çınlçıplak çıkıyorum. Tarlada, cesetler arasında örtünmek için bir giysi arıyorum ama tüm bedenler çıplak.

Nehre dönüyorum. Ermenice bir ses duyunca geldiği tarafa bakıyorum. Benim çadırın önünde genç bir kadın oturuyor. Beni çağırıyor: “Buraya gel.” “Çıplağım, utanıyorum, üşüyorum.” Gülerek bana şunları söylüyor: “Bir giysi bulmak için ölülerin arasında dolaştın. Faydası yok: Hırsızlar bir şey bırakmadı. Kocam öldü. Çadıra gidip onu nehre taşı. Onun giysilerini al; sana hediye ediyorum. Sonra bana gel. Benim kölem olacaksın, kaçacak olursan vay haline. Bizim memlekette yaşamak istersen git kıyıda kendini sünnet et. Kocamın cebinde bir ustura bulacaksın. Sen gâvursun, Hıristiyanlara hayat yok. Seninkilerin hepsi öldü, bir tek sen sağ kaldın.”

“Dinimi değiştirmek istemiyorum,” diye cevap veriyorum.

“Tavşan gibisin, karınla kızını savunmaktan korktun. Ellerin serbestti, neden kocama direnmedin? Benim kölemsin. Burada adamlar sünnetlidir.” Bana bir de tokat atıyor. “Git giyin. Kocamın cesedini Fırat’a at: Onu öldüren cesur bir adam sayesinde o hayvandan kurtuldum!”

Kumluktan, şimdi beni gördüğün şu Kürt kılığım ile dönüyorum Garabed Usta. Çimenlikte, çadırın girişinde, Kürt kadın beni silahlı vaziyette elinde revolverle bekliyor. “Ameliyatı yaptın mı? Ver şu usturayı.”

“Dinimi inkâr edemem!”

“O zaman dur orada, seni vurmam benim boynumun borcu, sen gâvursun.” Silahını bana doğrultuyor. Yalvarıyorum: “Merhamet et, ölmekten korkuyorum, kölen olayım!” Ellerimi ve ayaklarımı bağlayıp beni sünnet ediyor. Bunca acı çektikten sonra uyumak için çadıra giriyorum. Bir türlü hu-

zur bulamıyorum. Karımı düşünüp onunla konuşuyorum, ağıt yakıyorum. Kürt kadın dışarıda bekliyor.

Sabah güneş çıkarken bana sesleniyor: “Buradan gidiyoruz. Kaynanamla, kayınçomun eve dönmediğimizden endişelenip buraya geleceklerinden handiyse eminim. Kocamın öldüğünü öğrenirlerse beni sopayla öldüresiye döverler. Bana hep kötü davrandılar: Kaynanam, kayınçom ve bilhassa kocam.”

Bana eşeği götürmemi emrediyor. Nehre gidiyorum. O çadırı söküyor. Sonra o da çadırı taşıyarak nehre iniyor. Çadırı saklı, görünmez bir yere kurmamı söylüyor. Çadırın içinde oturuyoruz: “Yaran nasıl? Yürüyebilecek hale geldiğinde Büyükbağ’a gideceğiz.”

Kürt kadının çehresinde fevkâlade bir tebessüm beliriyor, gözleri mutluluk ve sevinçten parlıyor. Koynundan cüzdanımı çıkarıyor: “Bunun içinde yüz altın lira var, ben artık zenginim!” Paraların benim olduğunu söylemiyorum: Silahlı, beni öldürebilir. “Adıyaman’ın köylerinde kendimize bir yer turalım. Sen benim kölemsin, sana toprakta çalışmayı, silah kullanmayı öğreteceğim, iyi bir Kürt köylüsü olacaksın.”

Seko susuyor, başını öne eğiyor.

Kürt karısı Ermenice konuşuyor: “Yeter Seko, *Demirci*’nin yüreğini dağlama, halkının acılarını duymaya tahammül edemiyor.” Felaket bir kadın, belki de kölesine karşı iyi davranıyordur. Bu Kürt karısı iyi Ermenice konuşuyor. Bir bel, iki orak, iki de kürek alıyor.

Seko Yemişçiyan çok üzgün, gözleri yaşlı hepimize tek tek bakıyor.

Babam örsün üzerindeki çekici alıyor, Hovannes de çekicin sapından tutuyor. “Hemşerilerimizin ruhu semaya yükseldi. Yaban ve istenmediğimiz bu ellerde bir biz kaldık. Tanrı’nın ne yazdığını, kaderimizde neler olduğunu bilmiyoruz.”

BÜYÜKBAĞ'DA KIŞ

Babam kötü haberi herkese verdi. Evde Peder Zakkar, ölümler duasını okuyor. Babam kız kardeşlerini kaybettiği için çok üzgün. Altı ay içinde, Hodorçur'un on bin sakininden geriye bir biz, bu sefil odanın içindekiler kaldık.

Biz Canikyanlar, küçüklü büyüklü beş amele, dört ailenin ekmeğini çıkarmak için yaralı yüreklerimizle atölyeye gitmek zorundayız. Çalışmayı seviyoruz. Atölyede evde olduğumuzdan daha iyiyiz.

Osman Ağa bize çok iş veriyor, çok şey de istiyor. Dükkanını sabahın karanlığında açıyoruz. Babamla Hovannes, kızgın demiri ateşin ışığında hamur gibi yoğuruyorlar. Köylüler memnun. Osman Ağa daha da çok. Babam müşterilerine karşı baldan tatlı. Herkes bize saygı gösteriyor. Ödemeyi gıda maddeleriyle yapıyorlar. Ambarımız dolu.

Kışın ortasındayız: Ağaçlar çıplak, ekili tarlalar yeşil, dalları budanmış halde bağ kütükleri dizi dizi. Kışın kırlar güzel oluyor.

Güneşli günlerde babam beni elimden tutuyor: Gübreliğe kadar yürüyoruz. Bu yolun üzerinde –eskiden burada bir kilisecik olduğundan, kilise sokağında– dört tane kırık dö-

kük ev var. Komşular, girişte, yere oturmuş, bir parça lavaşla bulgur pilavı yiyorlar: Bulguru üç parmakla tutup ağızlarına atıyorlar, taneleri tabağa dökülüyor.

“Baba bak nasıl yiyorlar!”

Ekmek, şeker kâğıdı gibi incecik ve yuvarlak. Onu bağdaş kurmuş vaziyette bacaklarının üzerine koyuyorlar. Bizim dükkânın arkasına kadar giden büyük bir ahırları var. Ahırın içinde dört koca öküzle iki de inek.

İkinci kapı kapalı: Orada Osman Ağa Konağı'nın berberi oturuyormuş. Son evin kapısı yok, duvarın yarısı yıkılmış. İki yaşlı kadın oturmuş, yün eğiriyorlar. Büyük bir temennayla kalkıp babama selam veriyorlar: “Günaydın Demirci Garabed, Allah uzun ömürler versin.” Ermenice konuşuyorlar, Türkçe bilmiyorlar.

Köy burada bitiyor, kilisecik yıkıldığından dış duvarı sınır oluşturuyor. Orada hurdalıkların arasında kâğıtlar, yırtılmış kitaplar görüyorum. Katlanmış bir sayfayı alıyorum: “Aziz Markus İncili.” Kadınlar sesleniyor: “Ora bizim kiliseydi, rahip biraderimizdi: Ayin yaparken öldürdüler onu.”

Ufukta uzayıp giden bir tepe, kabilemizin Büyükbağ'a giriş yaptığı o yol.

Gübrelerin arasında bir bebek ayağı görüyorum, “Baba dönelim,” diyorum. İçimizi hüzün kaplıyor.

Dükkânın girişinde Osman Ağa'nın oğlunu bizi bekler buluyoruz. Zeynel Bey'in siparişini getirmiş: “Gelecek bahara kırk orakla yirmi tane de bel istiyor.”

Osman Ağa'nın oğlu Abdullah, babamı kahve içmeye Konağ'a davet ediyor. Terasa çıkıyoruz. Kahvenin üzerine bir de sigara içip konuşuyorlar.

Osman Ağa şunları söylüyor: “Zeynel Bey'in arazilerinin bulunduğu köylerde bir askerî heyet dolaşüyor. Katliamlardan geriye kalmış Ermenileri, kaçakları arıyorlar. Onlarla durum hakkında konuştuk. Türkiye'de gâvur, Hristiyan kalma-

1910'da fotoğraflanmış haliyle Garmirk Köyü (Gianighian Arşivi).

dı. Sizin Doğu cephesinden göçüp gelen Türkler olduğunuzu ve köyün çiftçilerine hizmet edip geçinmek için bir atölye açtığınızı söyledik. Demirci Efendi, senin çalışmana ihtiyacımız var: Senin hayatını korumak benim menfaatime.”

Babam, “Osman Ağa, size müteşekkirim; büyük bir aileyi geçindirmek zorunda olduğumdan vazifemi elimden gelen en iyi şekilde yapmaya çalışacağım. Bize daha büyük bir barınak vermenizi bilhassa rica ediyorum. O küçücük yerde boğuluyoruz,” diyor.

Babam atölyede askerî heyetten söz etmedi. Zeynel Bey'in sipariş ettiği bel daha büyük bir şevkle tamamladı. Akşam olunca, evde de Osman Ağa'nın ürkütücü sözlerinden bahis açmadı. Yemekten sonra, avluda oturduğumuzda, babam bir sigara yakıp bir şükran duası okudu. Biliyordum, dua Osman Ağa'ya adanmıştı. Yaşamaya dair bir ümidimiz vardı! Akşamın sessizliğinde temiz havanın tadını çıkarıyorduk.

Odada, Mapus uykusunda kocasıyla konuşuyor. Birdenbire, Hovannes Tuğcuyan'ın* yardım isteyen sesi duyuluyor: “Garabed Usta, karım bayıldı!”

Babam gelini kollarına alıp avluda yere yatırıyor. Kadınlar

(*) Metinde “Tugian” – ç.n.

yüzünü yıkıyorlar, ağzına su veriyorlar. Bütün gece kendine gelmiyor: Sabahına ölüyor.

Kocasını kaçırıyor. Kızı perişan, her gün anasını istiyor, ağlıyor, babasına “Anamı isterim!” diyor. Çocuğu teselli etmek mümkün değil.

Tuğcuyan bütün zamanını kızına hasrediyor. Onu mezarlığa götürüyor, akşam olunca yatırıyor, beraber dua ediyorlar, sabah olunca yüzünü yıkıyor, saçlarını tanyor, tırnaklarıyla bitlerini ayıklıyor. Tuğcuyan bizlerle konuşmuyor, adeta dilsiz olmuş. Habire sigara sarıp kutulara dolduruyor. Büyük bir tiryaki oldu! Ne yapacağını bilmez halde!

Odamızın dış koridorunda, eşek geceleyin ölüyor. Kuze-nim, Tuğcuyan ve Kapriel büyük zorlukla hayvanın leşini taşıyıp gübrelige atıyorlar.

Bir gece komşu evden ilenmeler ve canhıraş kadın çığlıkları geldiğini duyduk: Üç kişi ölmüş; bir babayla iki oğul. Sabahleyin dul kadınlar ölüleri kulübenin önünde üç kerestenin üzerine yatırıyor, cesetleri yıkıyor, ölülerin kıyafetlerini asıyorlar. Ölü evine kadınlar geliyor: Bağıra çağıra ağlıyorlar. Sonunda her kadın kendi kocasını alıp temiz bir çarşafa sarıyor, sırtlayıp mezarlığa götürüyor. Cenaze alayı kapımızın önünden geçiyor. Yağmurun altında kadınlar arkadan yürüyüp ağlıyor, saçlarını başlarını yoluyorlar.

Birkaç hafta boyunca kuvvetli yağmur: Su köyün pisliklerini, atölyeden, Osman Ağa'nın Konağı'na, oradan gübrelige, bağlara, meyve bahçelerine ve tarlalara doğru sürükleyip götürüyor.

Komşumuzun hayvanları açlıktan öldü. Konağın hizmetkârları onları kaldırdılar.

Yağmur kırmızı evimizin damını da vuruyor: Kapriel'le Hovannes onu tamir ediyorlar. Helamız evin çıkışının orada, yağmur onu da temizliyor. Pislikler bir ince su olup iki ahırın arasındaki yolcuktan akıyor.

Bir gece yıldızların parladığını görüyoruz, kuru bir rüzgâr yerdeki ve havadaki rutubeti alıyor. İlkbaharın tadına varmak için hepimiz birden terasa çıkıyoruz. Sabah güneşi köyü ısıtıyor, kırlangıçlar geliyor, köylüler tarlaya gidiyor, alet almak için dükkâna uğruyorlar. Atölye *Konak*'ın "aynası": Osman Ağa'nın, asker-sivil misafirlerinin, rütbeli insanların ya da sade beylerin girip çıktığını görüyoruz.

Bir sabah, Osman Ağa, malikânesinin girişinde atlarla gelmiş meşhur misafirlerini karşılıyor: Zeynel Bey, onun şeyhi, bir subay ve jandarmalar. Köleler misafirlerin önünde iki koyun kesiyor. Askere alınmış yirmi dört adamı bir ahıra hapsedmişler. Perişan oluyoruz: Bunlar bizim vatandaşlarımız; dayım doktor Pakrad da aralarında. Bize bakıyorlar. Onları Malatya'ya, askerî bölgeye götürüyorlar. Babam karamsar: "Onları katletmeye götürüyorlar." Bir dua okuyor: "Ey her şeye kadir Tanrım, şu kimsesizlerin hayatını koru." Grubun içinde Kürt karının adamı, kalaycı Seko Yemişçiyan'ı göremedik.

Güzel bahar akşamlarında, yemekten sonra, biz demirciler yakınlarımızla beraber terasta oturup sükûnet içinde isti-

rahatın tadını çıkarıyoruz. Sessizliğin içinden esrarlı bir melodi duyuluyor. Gözlerimiz kapalı aynı şeyi düşünüyoruz: Hodorçur'daki baba evi. Babamın yanındayım. Dudaklarımda nostaljik bir tebessüm belirlediğini görüyorum.

Bir anda odadan ses geliyor: Mapus gelin tatlı tatlı konuşuyor. "Canım Aris, Kiev'den yazdığın mektupları koynumda saklıyorum, zarflarına günü, ayı, yılı kaydettim. Sürgün günlerinde mektuplarını okuyup aşk içinde seni düşünüyorum. Hatırlar mısın, hani şeftali ağacının yakınında, çiçek bahçesinde laleler çıkardı? Hodorçur'dan çıkmadan üç lale soğanı alıp onları tam 86 gün koynumda taşıdım. Büyükbaş'da onları saksılara diktim, şimdi çiçekleri açtı: kırmızı, sarı ve beyaz. Sana olan aşkım gibi taptaze renkler. Kalbim aşk dolu. Ne zaman bana geleceksin? Vücudum arzuyla yanıyor. Çile yolu bitti. Ailemiz Hodorçur'a dönmenin hüznüyle bir mum gibi eriyor. Aris can, şu yaban elde, sadece senin için yaşıyorum. Bir tek emelim var: Seni Hodorçur'daki evimizde öpmek."

Babam sesleniyor: "Mapus, sevgili kızım, nasıl da mutsuzsun!"

1916 Paskalya Pazartesi, çocuklar da dahil, hep beraber, ölülerimizi anmaya gidiyoruz. Peder Zakkar müteveffalara hayır duası okuyor.

Derenin kıyısında, kavakların gölgesinde oturuyoruz. Kadınlarla bebekler, Hovannes, Kapriel ve Tuğcuyan eve dönüyorlar. Babam, "Yakında savaş bitecek, vatana döneceğiz, ölülerimizin kemiklerini Kisak'daki büyük mezarlığa götüreceğiz," diyor.

"Garabed Usta, şayet Tanrı bize bunu lütfederse ne mutlu bize: Bu sahiden bir mucize olur. Dileğimizi tutması için Hazreti İsa'ya dua edelim!"

Babam şöyle diyor: "Burası çok güzelmiş, biraz daha kalıp dükkâna yardımcılarım ile beraber, bir saat sonra giderim."

Sonra samanların üzerine uzanıyor, başını kucağıma koyuyor: “Oğlum, şöyle dinleneyim. Saate bak, beni vaktinde uyandır: Osman Ağa’yla buluşacağım.” Uyuyor. Omega üçü gösterirken birden uyanıyor: “Raffi, * kötüyüm, bana su ver.”

Kovadan bir kepçe alıp suyu ağzının içine azar azar boşaltıyorum. Başını karnıma dayıyorum. “Uyu babam, kendini daha iyi hissedersin. Sonra köyün efendisine beraber gideriz.” Tıraşlı çehresine bakıyorum, solgun. Alnını okşuyorum: Yanaklarındaki, gözlerinin çevresindeki keskin çizgiler gevşemiş; gür bıyıkları ağzını kaplıyor. Tütün kokusu alıyorum. Beyaz, dağınık saçları başını örtüyor. Babamın yüzünü hürmetle, sevgiyle inceliyorum: “Daha uyu babacığım: Yorgunsun, huzur içinde dinlen...”

Kuzenim Hovannes geliyor. Başını kaldırıp, onu yere yatırıyor. Bana dönüp, “Raffi, hadi şimdi dükkâna git, yapacak çok iş var, Kapriel’e yardım etmen lazım,” diyor. İstemedен gidiyorum: Kapriel’le ben babasız kaldık!

(*) Rapael.

Biz üç demirci, babamın yerine dükkânı açıp çalışmaya devam ediyoruz. Müşteriler girip çıkıyor, acımızdan haberleri yok.

Birkaç haftada yirmi dört tane beli tamamladık. Osman Ağa bize karşılığında çuvallar içinde buğday, bulgur ve mercimek verdi. Köyün ağası, Garabed Usta'yı unuttu: Demirci Hovannes'i çok takdir ediyor. Köylüler demirci Hovannes'le Kapriel'in işini beğeniyorlar. Kapriel neşeli karakteri sayesinde kızlarla ve oğlanlarla yakınlık kurdu.

Bir akşam, iş dönüşü Hovannes karısına, "Bana bir bardak çay koy; aç değilim, hemen yatacağım," diyor. Geceleyn ateşi 40'ın üzerine çıkıyor, her tarafından ter boşanıyor. Mayram, yatağının yanına bir kova su getirip terini siliyor ve ona soğuk çay içiriyor.

Sabahtan Hovannes bizi yanına çağırıyor: "Kapriel, Raffi, gidip dükkânı açın, dövülecek üç orak var, kızgın ateşte tamamlayıp su havuzuna daldırın. Köylüler almaya gelecek. Hastalanıp yattığımı kimse bilmemeli."

Bir hafta boyunca atölyeyi açıyoruz, tamirat yapıyoruz,

yeni aletler yapmak üzere çiftçilerden yeni siparişler alıyoruz. Sonra *Konak*'a demircinin hasta olduğu haberini veriyoruz: Atölye kapanıyor. Haftada bir temizliğe gidiyoruz.

Hastanın durumu günbegün kötüleşiyor. Mayram'la Elizabethta, ne pahasına olursa olsun, onu ölümün pençesinden kurtarmaya çabalıyorlar. Bir ay geçiyor. Ambarda bulgur, un, mercimek ve nohutlar neredeyse tükendi. Şeker yerine geçen birkaç kilo kuru üzümünden başka bir şey kalmadı.

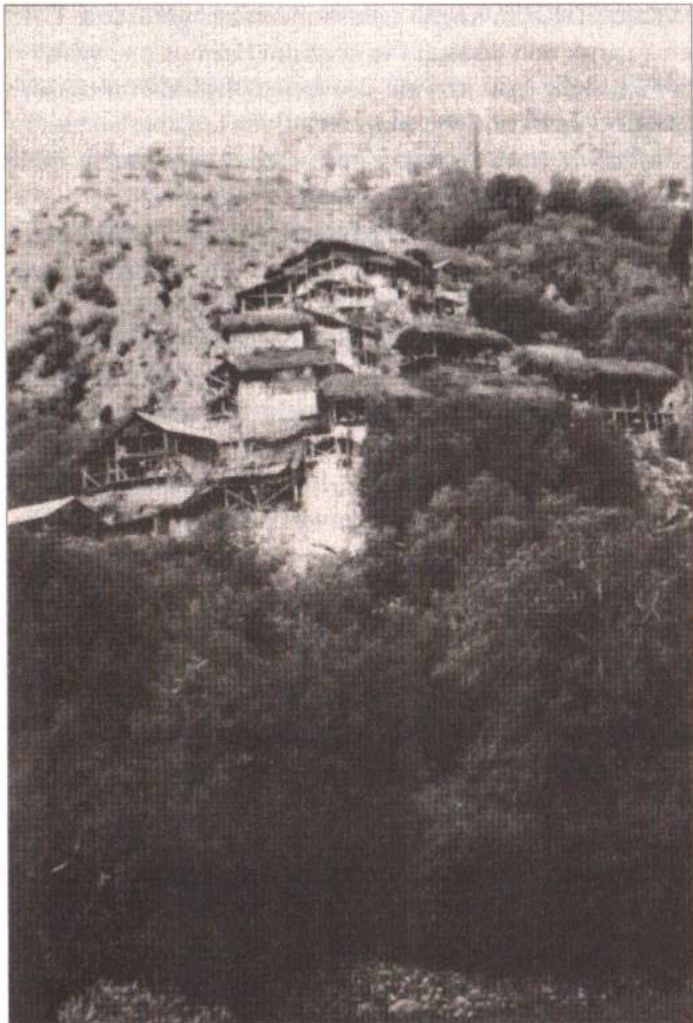
Kapriel evleri dolaşiyor. Kıyafetlere karşılık gıda maddeleri alıyor. Mugun'la ben çifte çeşmeye gidiyoruz. Tavuklarla kazları kovalayıp çamaşır yıkanırken yalaklara düşen taneleri topluyoruz. Mapus'a bulgur, mercimek, nohut ve diğer bakliyattan taşıyoruz; o da tarladaki kökleri de koyup çorba pişiriyor. Manuhi'yle Mugun bebek bakıyorlar.

Mayram cesur bir eş, ümitsizliğe kapılmıyor, daima tetikte, en ufak bir tehlike belirtisinde çay demleyerek ve kocasının kalbine ve vücuduna masaj yaparak müdahale ediyor. Niha yet, kırmızı evcikte açlıktan ölmeme ümidi beliriyor. Demirci Hovannes yatağın üzerine oturmuş: “Kapriel, Raffi, gidin dükkânı açın, ateşi yakın, ben de atölyeye geliyorum. Mayram ve hemşirem iyileşmeme yardım ettiniz, size müteşekkirim.”

Konak'ın kapısı kapalı. Köydeki hastalık Osman Ağa'ya da bulaşmış. Biz dükkânı mesai saatlerinde açıp kapıyoruz, ama mal takasına kimseler gelip gitmiyor, bu yüzden açız. Köyde bir hareket var: Kadınlarla çocuklar hayvanları çeşmeye götürüyor. Kızlar eve su taşıyıp çamaşır yıkıyor. Ama köylüler tarlaya gitmiyorlar.

Bir gün öğlen, yemeğe geldiğimizde anamı ağlar, Arpun'u dövünür buluyoruz: İki yaşındaki oğlan kardeşimiz! Kız kardeşim Hermun, “Ana,* Arpun'u ben de sallamak istiyorum,” diyor. “Olmaz Hermun, minik kardeşin öldü, ruhu göğe çıktı, şimdi babanla beraber.”

(*) Marta: Rapael'in üvey anası, müteveffa Garabed'in dördüncü karısı.

Garmirk Köyü. Raffaele Gianighian'ın 1977'de çektiği fotoğraf
(Gianighian Arşivi).

Kapriel'le ben, küçük tabutu mezarlığa götürdük. Üvey anam artık tüm dikkatini ve sevgisini Hermun'a veriyor.

Talihsizliğe bakın, yine demircisiz kaldık: Hovannes'in nekaheti uzun sürüyor. Mayram, "Daha fazla beslenmesi lazım," diyor. Hava alsın diye onu balkona çıkarıyorlar. İştahı yok. Kuzenimiz bir deri bir kemiğe dönüyor.

Mayram çok güzel bebek giysileri hazırladı. Kardeşimi çağırıp, "Kapriel, git köylülerden ayran, yumurta, üzüm şırası, tereyağ ve ekmek al gel," diyor.

Kapriel peynir suyu bulmakta pek mahir: Hovannes de bu içeceği seviyor. Oğlan çocuklarını, özellikle de Osman Ağa'nın kaptıslı ve laf anlamaz oğlu Abdullah'ı nasıl ikna edeceğini biliyor.

Abdullah bir gün atölyeye gelip Türkçe olarak, "Kapriel, dama gel de yumurta vurmaca oynayalım," diyor. Yemekten sonra biraderim Abdullah'ın grubuyla buluşuyor. Oğlanın biri Kapriel'in fesini alıp içine iki yumurta atıp yere koyuyor. Çocuklar, on beş adım ötede, ellerine birer taş alıp arka arkaya sıraya diziliyorlar. İlk taşı Abdullah atıyor. Fesi tam ortasından vurup keyif içinde bağırıyor: "Taşaklarından vurdum." O arada Kapriel yumurtaları bir tencereye boşaltıyor. Bu defa başka bir çocuk iki yumurtasını fesin içine koyuyor ve oyun böylece devam ediyor. Biraderim Mayram'a yirmi tane kırık yumurta getiriyor. O gün kırmızı evcikten, demirciyle beraber hepimizin yediği tavada yumurtanın kokusu yükseliyor. Ne var ki, bu bir daha tekrar etmiyor, çocukların anaları yumurtaların tırtıklanmasına müsaade etmiyor.

Kapriel'in kızlardan yana da şansı açık: Bulup buluşturduğu gıdalarla demircinin nekahati hızlanıyor.

Artık bizim demirci formunu buldu. Bir sabah atölyeye gidilmeden Mayram, Tuğcuyan'a "Kes şu kocamın saçıyla sakalını," diyor. Sonra da neredeyse kendi kendine mırıldanı-

yor: “Ey İsa, sana şükürler olsun: Hayat yoldaşımı bana geri verdin.”

Kırmızı evin Tanrısı, demirci Hovannes’in hayatını bağışladı ama, Hermun kızın anasını, hayatının biricik varlığından mahrum bıraktı. Kız onun göğsünde can verdi. Analgım, Melkon dedemin halısının üzerine oturup Hermun’u göğsüne bastırarak sallıyor ve şu ağtı söylüyor:

*“İsa, senin adın Aştır.
Kızımın canını aldın,
Kalbim şimdi taştır.
Tanrım senin merhametine kaldım,
Gayri al benim de canımı, ruhumu.
İsa, senin adın Aştır.
Garabedim’i, Arpun’u, Hermun’u aldın.
Beni acılara saldın!”*

Evin kadınları perişan annenin etrafını alıyorlar. Kapriel’le ben, onun yanında, dizlerimizin üzerinde ağlıyoruz. “Çocuklar, ağlamayın. Vatana dönüp ocağımızın ateşini yakacak, Garabed Usta’nın atölyesini açacaksınız.”

Mayram, Hermun’u beyaz ipek bir gömlekle örtüyor: Anam Takuhi’nin kırmızı önlüğü de ölü zıbını oluyor. Hepimiz ölünün etrafında dizüstü duruyoruz. Peder Zakkar mevtayı istavrozla takdis edip ölümler duasını okuyor. Mayram kefeni alıp kocasına veriyor. Kuzenim ağlamaya başlıyor. Kapriel kefeni babamın kabrine yerleştiriyor.

Biraderim üzüntüsünden berbat bir halde. “Babam, bizi yetim bıraktın. Arpun’la Hermun da öldü. Sıra bize, Raffi’yle bana geldi; senden ricam bırak şu dünyada yaşayalım. Hayat öyle güzel ki.”

Ben ayağa kalkıp ona, “Babamın dediklerini duydun mu? Onu gördüm, buradaydı, bize dedi ki: ‘İyi ve doğru olup Ki-

sak'a gidin. Ben sizi korurum: Mesut olacaksınız, sefalet günleri yakında geçecek diyorum,' diyor."

Kapriel: "Artık korkmuyorum, bu sürgünden kurtulacağız!" diye cevap veriyor.

Bir çukur kazılıyor. Kapriel mezara iniyor. Ben Hermun'un cansız bedenini ona veriyorum. Kuru kavak yaprakları toplayıp, Hermun'un naaşı rutubetten uzun süre korunsun diye, kefeni onlarla örtüyoruz. Sonra kabrin üzerine kara toprak atıyoruz. Kapattıktan sonra üzerine haç şeklinde dört de büyük taş yerleştiriyoruz.

Eve dönünce anamın elini öpüp kuzenimin yanına atölyeye çalışmaya gidiyoruz.

Marta ana, üvey annem, Hermun'un ölümünden sonra ağzına bir lokma yemek koymadı. Oruç ayında gibiydi.

Kapının önünde duran güzel halının üzerine oturup sadece bir bardak çay içiyordu. Huzurlu bir şekilde İsa'yla konuşuyor, Peder Zakkar'a şöyle diyordu: "Yakınıma gel; beraber dua edelim. Bu dünya zalim oldu, insanlar hayvan gibi masum kanı içiyorlar. Evimiz gökyüzünde, hakikatse kalbimizde. Ruhum kâinatta dolanıyor. Ermeni milleti için adalet istiyorum. Kocamla ve çocuklarımla beraber havada uçuyorum gibiyim. Kalbim, huzur ve sükûn içinde neşe ve saadet dolu. Beni dinliyor musun Peder Zakkar? Hadi beraber söyleyelim. 'İsa, senin adın Aşk'tır'."

Haftalar geçiyor, ana, İsa'yla yaşayıp ölüme hazırlanıyor. Peder Zakkar'la Mapus gelin, ananın gidişine eşlik ediyorlar. Ölüm vakti yakın. Sakin ve tatlı bir sesle, "Tanrı Baba, senin ebediyetine girmeye hazırım," diyor. Analığım Marta'nın yüzü aydınlanıyor: "Peder, açın katedralin kapısını, çalın çanları. Hazreti İsa beni çağırıyor. Garabed, ver elini, beraber uçalım..." Ruhu bedeninden ayrılıyor.

1915 yılında Hodorçur Yaylası ve Çoruh Nehri (Gianighian Arşivi).

Peder Zakkar bir mum yakıyor, mevtanın ellerini bir tesbihle bağlayıp onu takdis ediyor. İncil'i öptürdükten sonra, hepimize başsağlığı diliyor: "Hodorçur'un kraliçesi vatanimıza doğru uçtu!"

Anamın cesedine Hodorçur kıyafetleri giydiriyoruz. Peder Zakkar, artık yürüyemez olduğundan dua okumasını ve ayini evde yapıyor.

NOEL AYINI

Lanetli evde on iki kişi kaldık. En yaşlımız Peder Zakkar, en gencimiz Hermine.

Ocaktan ışık sızdığında kalkma vakti geldi demektir. Mayram kapıyı açınca içeri taze hava giriyor: “Hovannes, Kapriel, Raffi haydi atölyeye.”

Bu sabah durum farklı, Peder Zakkar hepimize dönüp, “Mutlu Noeller! Önce ayin dinleyip işe öyle gidin. Tanrım bana Bebek İsa’nın doğumunu kutlamak için ömür verdi. İsa bir ahırda doğdu. Biz de ayini Kisak’daki kilisemiz Aydınlatıcı Aziz Gregorius’da yapmak yerine bu mütevazı yerde yapıyoruz. Mayram, Hatun kapıyı kapatın, siz Bogos’la Raffi mumları yakın, ayin giysilerini hazırlayın,” diyor.

Derhair’in* oğluyla ben, rahibin Hodorçur Baş Papazı giysisini giymesine yardımcı oluyoruz. Müminler ayağa kalkıp sevinç gözyaşları döküyorlar. Ateşe bir avuç tütsü serpiyoruz. Rahip şarkı söylüyor. Koku içimi sevinçle dolduruyor. Hep birlikte şarkı okuyoruz.

(*) Derhair: Gregoryen Ermeni Rahibi. Bu rahipler genelde evlenebilirler.

Aziz Gregorius Kilisesi aklıma geliyor: Annem Regina* ile karda yürürdük. Aslında, bu bir yanılsama. Şimdi yabancı bir toprakta, rahibin Bebek İsa'nın doğumunu kutlamayı göze aldığı küçücük bir evdeyim. Hazreti İsa'nın biz biçareler için bir mucize yaratmasını bekliyorum. Papazımıza Ermenistan'ın Azizi Gregoriusmuşçasına bakıyoruz.

Peder Zakkar'ın solunda diz çökmüş haldeyken gözlerimi kapıyorum. Mekân dönüşüyor. Hodorçur'da, kilisemdeyim. Kilisede insanlar ayakta, mumlar yanmakta. Peder Harutyun Tuzcuyan vaaz veriyor: "Barış sizinle olsun, gökten inen Tanrı'nın oğlu Hazreti İsa, kutsal bakire Meryem'den doğuyor, işkenceye uğruyor, çarmıha geriliyor, göğe yükselip Tanrı'nın yanında yerini alıyor." Gözlerimi açıyorum, hayal yok oluyor.

Rahip devam ediyor: "Birbirinize bir barış selamı verin." Kucaklaşıyoruz.

Diyakoz Bogos konuşuyor: "Tevazu ve imanla bir araya gelin, rahibin tavassutuyla ekmeği ve benim kanımı tadın."

Rahip: "Tanrı İsa, halkımı koru. Sizi kutsuyorum, Tanrı sizinle olsun, selametle gidin!" İncil'i öpüp Peder Zakkar'a iyi Noeller diliyoruz.

Elizabetta'yla Mapus kovaları alıp çeşmeye, Mugun, Manuhi ve Bogos da çorba için yalaklardan taneleri toplama ya gidiyorlar. Kapriel bir ipek eşarp alıp dul Şake'ye bakmaya gidiyor.

Ben kuzenimle dükkâna geçiyorum. Birazdan Kapriel içi yiyecek dolu bir sepetle çıkageliyor: Bu Şake'nin biz açlar için hazırladığı bir Noel hediyesi. Dükkânı kapatıp eve dönüyoruz. Bizim kadınlar, çok güzel bir Noel yemeği yapıyorlar.

Kapriel'le ben, ertesi gün dükkânı erkenden açıyoruz. Yerleri süpürüp duvarların tozunu aldıktan sonra su havuzunu

(*) Rapael'in annesinin asıl adı Takuhi: Kraliçe – ç.n.

doldurup ocağı ateşliyoruz. Hemen sonra da kahvaltı için eve dönüyoruz. Demirci Hovannes önden yürüyor. Köylüler gülümseyerek bizi selamlıyorlar.

Daha sonra yine körüğün başındayım: Kolları habire yukarı aşağı kaldırıp indiriyorum. İki demirci örsün üzerinde çekiçle kızgın demiri dövüyorlar. Ritmik darbelerin sesi kulağa pek güzel geliyor! Öğleye ilk pulluğu bitirmiş oluyoruz.

Osman Ağa gelip atölyeyi teftiş ediyor: İçeride durup nasıl çalıştığımıza bakıyor. Çıkmadan demirciye selam ediyor. Sonra *Konak*'tan çuvallar ve bir kap içinde zeytinyağı taşıyan kölelerin geldiğini görüyoruz. Çuvallarda un, bulgur ve mercimek var. Kırmızı küçük evimizde perhiz sona erdi!

Lanetli evde Peder ruhani töreni yapmakla meşguldü. Şafak vakti bizi kaldırıp sabah duasını yaptırıyordu. Öğlen ve akşam günlük ekmeğimizi kutsuyordu. Neredeyse sabahtan akşama, ocağın karşısında oturup tesbih çekerek dua ediyor, atölyedeki işimizi kutsuyordu.

Bir sabah Nerses Şinorali'nin "Sabahın Işığı" duası duyulmuyor. Mayram kapıyı açıp, "Günaydın Peder," diyor. Cevap yok! Köşeye bakıyor: Peder Zakkar'la oğlu Bogos birbirlerine sarılıp ölmüşler.

Rahibin ölümünden sonra, Hazreti İsa lanetli küçük evi terk etti. Mapus, rahibe çok bağlıydı. Dua ederek huzur ve yaşama ümidi buluyordu. Şimdiyse melankolik oldu. Aklı uçtu gitti. Gündüzleri kimseleri görmek istemiyor. Akşam olunca, kırmızı bir elbise giyip karanlıkta kırlarda dolaşıyor. Kıyıda, kavaklığın çeşmesine oturuyor. Uzaklardaki kocasıyla konuşuyor. Zakkar'ın, Marta'nın ve babamın mezarlarına lale saksıları koyuyor. Dua etmiyor, ölülerle konuşuyor. Sabah olunca kabristana koşup çiçek açmış laleleri eve getiriyor. Başında az insanın durduğu büyük çeşmeye gidip iki kova su alıyor ve ocağı yakıp çayı koyuyor.

Kocasının hemşiresi Elizabetta'yla sıkı fıkıydı. Bir gece ona soruyor: "Bacım, bana niye Aris'in çocukluğunu anlatmıyorsun?" Elizabetta pat diye cevap veriyor: "Ne mutlu ona ki benim gibi azap çekmiyor. Belki de şimdi bir kadınla yaşıyordur..."

Kimi zaman, akşam yemeğinden sonra söyleniyor: "Kapriel, kardeşim, hadi beni kavaklığa götür, Aris bekliyor." Onu elinden tutuyor. Göletin kıyısında durup suya bakıyor. Ayın

sudaki yansımasında güzelliğini görüyordu. Giydiği kırmızı üstlkle bir melek gibiydi, mırıldanıyordu: “Aris’i görmüyorum, bana ihanet etti, onun aşkı olmadan neden yaşayayım ki?” Kurtların uluması duyuluyordu. “Kapriel eve dönelim, ben ürperiyorum.”

Mapus, örtünmeden hasır yaygının üzerine uzanıveriyor, hemen uykuya dalarak kocasına duyduğu aşkın rüyasını görüyordu.

Bizim bir bahçemiz yok. Sabah olunca Mapus, Mayram ve Elizabetta tarlalara gidip ot arıyorlar. Hovannes, hindiba ve başka bazı yaban otlarıyla yapılan çorbayı pek seviyor. Tuğcuyan kızıyla balkonda. Mugun, kız kardeşi ve bebek Hermine’yle oynuyor. Biz atölyedeyiz, çok işimiz var. Körüğün kollarını kaldırıp indirmekten omuzlarım yorgun düşüyor. Yemekten sonra hepimiz Mapus’un hali ne olacak diye düşünüyoruz. Fukara gelinin kafası çalışmaz olmuş: Varsa yoksa Aris.

Bir gece üzerine gelinlik giyiyor: Beline altın kemer bağlanmış bir önlkle gümüş düğmeli bir kısa beyaz ceket. Pırıl pırıl bir varlık olmuş: Siması solgun, gözleri ateş saçıyor, henüz 15 yaşında ve tertemiz bir kalbi var. Kapının önünde durmuş kayınbiraderi Kapriel’i bekliyor. Arisi’nin kardeşini görmekten memnun. Yüzünde tatlı bir tebessüm.

Aris’e olan tutkusu her geçen gün artıyordu. Bir gece her zamankinden daha alımlı; gelinliğinin üzerine, Tuğcuyan’ın karısının mücevherlerini, inciler, zümrütler ve elmasları göğsüne takmış, bileklerinde altın, elmas bilezikler. Balkonda oturan Tuğcuyan şaşkınlık içinde, “Mapus Gelin, karımın mücevherleriyle pek güzelsin, sana çok yakışmış,” diyor. “Sağ ol berber Tuğcuyan, düğün hazırlığı yapıyorum, Peder Harutyun, kocamın olduğu kilisede beni bekliyor. Bir defa daha sağ ol, düğünden sonra mücevherleri sana iade ederim.”

Neşeli bir sesle Hovannes'le Kapriel'e sesleniyor: "Kardeşlerim, geç kalıyorsunuz. Köle Basilio'ya atları eyerlemesini söyledim: Kısak'a gideceğiz, orası uzak, bizi bekliyorlar. Düğünü tehir edemem." "Ne güzel olmuşsun Mapus, hadi gel akşam yemeğimizi yiyip öyle yola çıkalım." "Olmaz, Aris beni kilisede bekliyor. Yürüyerek de giderim." Mapus kocasının hediyesi yeni pabuçları ayağına geçiriyor, alelacele yürümeye çalışıyor sonra isyan edip Kapriel'i çağırıyor: "Al götür pabuçlarımı, yürüyemiyorum!" Ayakkabılarını çıkarıp kapının önüne fırlatıyor. "Ben çıplak ayakla da yürürüm, yeter ki kiliseye varayım." Şimdi daha hızlı yürüyor.

Kapriel ona acıyarak peşinden yetişiyor: "Bacım, çıplak ayakla üşüteceksin, eve dön." O ise, Kapriel'i ne görüyor ne de duyuyor, kavaklığa doğru koşuyor. Kapriel elini tutuyor. Mapus sakinleşip tatlı bir sesle "İyi ki burada benimlesin," diyor. İkisi birden durup göleti seyrediyorlar. O huzurlu, Aris'in adını anmıyor. Gözlerini kaldırıp aya bakıyor. Bir anda kayıp gölete düşüyor, "İmdat!" diye bağırıyor. Kapriel onu sudan çıkarıp giysilerini yıkıyor, üzerini kendi üstünderiyle örtüyor ve eve koşuyor.

Mayram, Hovannes, Elizabetta, Tuğcuyan ve ben balkonda oturuyoruz.

Mapus gelin, günlerce yerde, koma halinde yatıyor. Bir gün biz öğle yemeğini yerken aniden uyanıyor: "Kapriel, burada hava alınmıyor, beni dışarı çıkar." Kardeşim onu kaldırıp balkona götürüyor. "Laleleri yanıma getirin; hepiniz buraya gelin. Kapriel bana elini ver, ben yalnızım: Aris beni terk etti." Küçük kız arkadaşları balkona çıkıyorlar. "Kapriel, bir mum yak, ışığı göremiyorum." Mapus başını kardeşimin omuzuna bırakıyor. Aris'in gelini öldü. Kız çocukları ağlayıp bağırıyor: "Ölme bacım!" Elizabetta'yla Mayram onu içeri taşıyorlar.

Kapriel perişan, o da ağlıyor: "O benim yüzümden öldü; elini daha sıkı tutmalıydım, ıslak bir taşın üzerinden aya-

ğı kayıp suya düştü. Aman Tanrım, şimdi biraderim Aris ne der? Elizabetta, Mayram ona gelinliğini giydirin, başına duvağını geçirin. Ölmeyecekti, sağlıklı ve sağlam bir kızdı o.”

Ben gidip onun çok sevdiği kavak ağaçlarının altına bir çukur kazıyorum. Sabah şafak vakti naaşını götüreceğim.

Mapus'u unuttuk, çalışmaya devam. Dükkâna ilk müşteri geliyor. Bir pulluk alıyor ve şunları söylüyor: “*Demirci*, sen ve ailen tehlikedesiniz. Köylerden yirmi Ermeni topladılar. Umarım Osman Ağa sizi tehcirden kurtarır. Dün akşam *Konak*'a bir müfettiş indi.”

Az sonra, yirmi esir, bağlanmış vaziyette önümüzden geçiyor. Hodorçur'dan değiller. Osman Ağa yanında bir subayla atölyeye giriyor. Demirciyle Kapriel kızgın bir parçayı dövüyorlar, ben körüğün başındayım. Osman Ağa, “Demirci efendi, albay aileni görmek istiyor,” diyor.

Atölyeden çıkıp eve gidiyoruz. Albayla Osman Ağa damdalar, yukarıdan bize bakıyorlar. Biz aşağıda görevlinin önünde sıra olmuş vaziyetteyiz. Albay genç biri, yeni bir üniforması, parlak çizmeleri, kırmızı saplı bir kamçısı var: Mert bir adama benziyor. Meraklı ve sevecen bakışlarla bizi süzüyor, arada kamçıyla çizmelerine vuruyor. Damdan inip yanımıza geliyor, Manuhi'nin başını okşuyor: “Senin anan kim?” “Anam bu ahırda öldü. Babam da. Bir tek şu birade-

rim var.” “Kaç yaşındasın?” “Yedi.” Büyük bir tatlılıkla şunları ekliyor: “Bir dahaki gelişimde seni İstanbul’a götüreceğim. Güzel bir annen olacak. Şimdiden sonra senin adın Gülizar olacak!”

Albay yeniden dama çıkıyor. Çantasından bir dosya çıkarıp kâğıdı okuyor: “Büyükbâğ isimli bu köyde otuz Ermeni bulunuyor. Osman Ağa öbür yirmi kişi nerede? Kaçtılar mı?” Muhtar cevap veriyor: “Salgında öldüler.” “Osman Ağa doğruyu söyle.” “Havasız, penceresiz bu ahırda öldüler: Boğuldular!”

Müfettiş çantadan bir başka kâğıt daha çıkarıyor ve onu da okuyor: “Canoğlu Hovannes, 1912’de İspir’de silah altına alındı, disiplini iyi, ordunun keskin nişancısı, askerî maddayla ödüllendirildi –nişancı–. Demirci, Canoğlu, ben seni tanıyorum: Senin hocandım. Hatırlıyorum, hedefli atışta hiç şaşmazdın. Belki seni yakında Malatya’da orduda görürüm. Burası senin yerin değil!”

Albay, Osman Ağa’ya dönüp, “Demirci Canoğlu senin köyünde kalıp demircilik yapacak. Tehcir edilmeyecek: Türk bir aileden geliyor,” diyor. Kuzenimi hiç böyle gururlu ve mutlu görmemiştim.

Bir akşam, dükkân kapanırken Osman Ağa’nın bir kölesi evimize gelip, “Sizi *Konak*’ın selamlığına götüreceğim; selamlıkta bir *imamla* bir *kâtip* var,” diyor. İmam bize dönüp, “Demirci, ailene Türk isimleri vermek için seni çağırdım,” diyor. Kâtip isimleri okuyor. Benim adım Abdullah, Demircininki Hacı.

Bir Ramazan günü *sünnet* düğünü yapılıyor: Sünnet yapılacak. *Konak*’tan bir köle evin girişine bir sandalye atıp çatıya bir çarşaf geriyor. *Hekimle* Osman Ağa çadıra giriyorlar. Köylüler damlara çıkmış, düğünü görmek için bekliyorlar. Çadıra ilk demirci giriyor, ameliyat başladı; en son ben giriyorum, Osman Ağa’nın kucağına oturuyorum. Cerrah he-

kim bir parça deriyi ayırıp kesilen yere .bir toz ekiyor. D -
  n sona eriyor.

Ailemiz bundan böyle B y kba 'da yabancı değil.

Hepimiz genciz, çalışıp ekme imizi kazanıyoruz. şimdilik
vatanımız Hodorçur'u d şlemiyoruz.

Bir kış sabahı uyanınca kar görüp şaşırıyoruz. Memnun ve mesutuz. Köy beyaza büründü. Köylüler bağrışıyorlar: “Bu bir mucize!” “Bu sene ürün bereketli olacak.” Kapriel, “İşte Hodorçur’dayız,” diyor. Sağır-dilsiz elinde koca bir tasla geliyor, içinde *pekmez* ve kar var. Doğal bir dondurma! Hep birlikte yiyoruz.

Yarıcılar, sıcakta biraz oyalanıp dükkâna daha geç gidiyor. En son da Osman Ağa’nın oğlu Abdullah. Zeynel Bey’in aletlerinin yapılıp yapılmadığını soruyor; sonra da şaka olsun diye demirci maşasını alıp gençlerin bıyıklarını kıstırır gibi yapıyor. *Konak*’ın küçük *beyi* yaramaz ve dokunulmaz olduğundan kızgın halde kaçışıyorlar. Aslında şöyle bir tokadı hak ediyor.

Kırlangıçlar geldi, ilkbahar.

Büyükbaş askerlerin işgaline uğramış durumda. Askere alınanları toplamaya gelmişler. Köyün etrafı, şafak vakti tarlalara doğru kaçacak adamları yakalamak üzere etrafa saklanmış askerlerle sarılı. Onları yakalayıp ellerini bağlıyorlar. Aynı şey kuzenimin de başına geliyor. Tutuklanıp sa-

ğır-dilsizle birlikte bağlanıyor. Köyde bir tek yaşlılarla çocuklar kalıyor.

Kapriel'le ben kuzenime veda etmeye gidiyoruz, o anda Mayram yengem de geliyor. Kocasının boynuna sarılıyor. Askerin biri, öfke içinde Mayram'ı saçlarından tutup yere fırlatıyor. O, ayağa fırlayıp kocasının bacaklarına sarılıyor, "Onu bırakmıyorum," diye haykırıyor. Başka askerler de müdahale ediyorlar: Sert bir şekilde bir ağacın dibine fırlatıyorlar. Mayram bayılıyor. Onu eve götürüyoruz.

Kapriel ve ben atölyede çalışıyoruz. Osman Ağa köyde değil. Askerlerin gitmesinden sonra Mayram acı içinde ve askerlere ileniyor. Ağlayamıyor: Kocasının tutulup götürülmesini önlemeyen Ağa'ya karşı duyduğu nefret kalbini yakıyor.

Bir hafta, belki de biraz daha fazla zaman sonra, Osman Ağa tertip askerlerle Büyükbağ'a geliyor. Kuzenimle sağır-dilsiz köylü aralarında yok. Dursun'un oğlu Ali gelip Mayram'ı buluyor. Kocası Hovannes'in, sağır-dilsizle birlikte Erzincan'a gönderilen seçkin nişancılar bölüğüne alındığını söylüyor. Mayram bu berbat talihsizliğe boyun büküyor, ama gelecekte kocasına kavuşma ümidini koruyor.

Osman Ağa bir başka demirci buldu: Bu ailesi de olan ihtiyar bir Kürt. Kapriel'le biz atölyeden ayrılıyor: Yeni patron bize iş vermiyor. Hacıbekir Ağa, Kapriel'i Köylük köyüne götürüyor. Ben işsiz, evde kalıyorum.

Mayram kaderin acısından kendini biraz topluyor.

Geçinmek için hiçbir şeyimiz yok. Ambarda biraz buğday, bulgur, azıcık bir şeyler kaldı. Yakında tamtakır olur. Toprak bir kâsede kurumuş üzüm var. Ekmeğimiz yok. Kadınlar kök, ısırgan ve ot toplamak üzere tarlalara ve kırlara çıkıyorlar. Yeşilliklerden yapılan çorbayı içiyoruz. Sabah akşam kuru üzümle çay içiyoruz.

Kadınların yardıma ihtiyacı var. Mayram'a, "Ben tepeye çı-

kıp dal keseceğim. Odunu *Konak*'a satarım. Bir çuvalını altı lavaş ekmeğine,” diyorum. Mayram, “Git bak bakalım, belki Osman Ağa sana iş verir,” diyor.

Bir büyük bıçak, bir çuval, bir de ip alıp dal kesmeye gidiyorum: Çuvalı dolduruyorum. Yükümü *Konak*'ın avlusuna yıkıyorum. Sesleniyorum: “Bir çuval odunu altı ekmeğe satarım.” Köleler gülmeye başlıyor, o sırada Osman Ağa'nın karısı *Hanım* beni görüp bağırıyor: “Kovun gitsin şu çulsuz dilenciği.”

Müthiş gururum kırılıyor, doğruca eve kaçıp Mayram'a, “*Hanım* çulsuz olduğumu söyleyip beni kovdu,” diyorum. Yengem beni teselli ediyor: “Belki bir köylünün yanında iş bulursun.” Ateşin üzerinde kaynayan çorbadan güzel bir koku geliyor. İki kova alıp çeşmeye gidiyorum.

Bir nine de benden iki kova su istiyor: Karşılığında üç tane ekmek alıyorum. Tavuklar yalakta suyun içine düşen taneleri gagalıyorlar: İki elle alelacele tohumları topluyorum.

Tavuklar düşen taneleri toplamayı bana öğrettiler. Kuzenim Mugun'la günde iki defa çeşmeye onları toplamaya gidiyoruz: Ot çorbasında iyi gidiyorlar. Kadınlar da bizi tanıdıklarından yalakta fazladan birkaç tohum bırakıyorlar.

Raffaele Gianighian'ın dedesi, *Hodorçur* kazasının ruhani lideri ve valisi *Patrik Garabed Bakraduni Çakalyan* Hazretleri
(*Gianighian Arşivi*, 1900).

Hayatımız şöyle cereyan ediyor: Her gün Mugun'la ben, çorbaya tahıl buluyoruz; kadınlar ot toplamak için tarlalarda dolaşüyor. Memrum'la Selim'in dedelerinden biraz ekmek topluyorum: Günde iki defa onlara dört kova su taşıyorum. Sabahları çay, öğle ve akşamları da çorba içiyoruz.

Berber Tuğcuyan kuru üzüm dağıtmakla vazifeli: Adam başına yirmi tek tane. Bir sabah Mugun'la depodan kuru üzüm aşırıma karar veriyoruz: Bir avuç kuru üzüm alıp cebe atıyorum. Mugun'la yıkık kilisenin oraya gidip üzümü paylaşp yiyoruz. Sonra yine çeşmeye gidip taneleri topluyoruz.

Dönüşte Tuğcuyan'ı ateşin başında elinde İncil, oturur buluyoruz. “Çocuklar kabın içinden altmış üzüm tanesi çalmışsınız. Kutsal kitap üzerine bunun yalan olduğuna yemin edin.” Susuyoruz. İlahi Mayram bizi kurtarıyor. Anaç bir şekilde şunları söylüyor: “Hovannes Tuğcuyan, bu çocuklara haksızlık ediyorsun: Onları herkesin önünde hakir görme. Aç olduklarını biliyorsun. Kocam gittikten sonra, Mugun'la Raffi bulgur ve başka tahıllarla çorba yapmama yardım ettiler. Raffi'nin bulduğu ekmeği kızlara paylaşıyorum: Kızın da o ekmeği yiyor. Sana son diyeceğimse, yak o kitabı: Biz artık Türk olduk. Ne Hristiyanlık, ne Türklük umurumda değil, elimdeki tek serveti o kahrolasıca askerler aldı. Kocamın döneceği ümidiyle yaşıyorum.”

Mayram çıkınca Tuğcuyan, Peder Harutyun'un İncili'ni sessizce ateşe atıyor. Mayram nasırlı elleriyle başımızı okşuyor: En güzel kutsama bu. İkimiz de öksüzüz!

Mayram'ın Tuğcuyan'la konuştuğu o gün, *imamın hanımı* bize geliyor. Bir elek bulgur getirmiş. Mayram'la konuşuyor: “İstersen, Asis'i oğlum olarak alırım, bizde kalır.” Mugun* imamlarda oturmaya başlıyor.

(*) Asis'in Kürt adı.

Aris gideli Mayram evin kapısını açar açmaz kovaları kapıp çay suyunu getirmeye gidiyorum. Dursun'un karısına da su alıp karşılığında iki ekmek kazanıyorum. Memrum ve Selim bebelerle oynamaya başlıyorum. Öğleye doğru, yarıcılara yemek götürmeye tarlaya gidiyorum: Bu çok eğlenceli bir iş. Yusuf Dursun beni koltuklarımdan altından tutup eşeğin semerinin üzerine yerleştiriyor. Dursun'un tarlasında Ali'yle Hasan'ı yemek bekler buluyorum. Dönüşte kendim de avluda yemeğimi yiyorum.

Dursun ailesi, başka bir köyden buraya gelip bir evle bir de ahır tutup buğday tarlaları kiralamış. Hasan'ın karısı ölmüş: Memrum ve Selim bebelerin anasıymış. Yusuf Dursun'un karısıyla çocukları Hasan ve Ali salgın hastalığı atlatmışlar.

Osman Ağa'nın annesi kendi hizmetçisini birkaç saatliğine Dursunlara da hizmet etmeye yolluyor. Adı Nane: Raşid'in karısı. Karı koca Osman Ağa'nın yanında çalışıyorlar. Nane, Osman'ın evini idare ediyor. Ben onun bir tür kölesi gibiyim. Tek düşüncem, kendi evimde olmayan şey: Ekmek.

Hodorçur'dayken, Varvar halamla Zarganz'a yaylaya giderdim. Vakit geçirmek için balkona oturur ya bir pulluk, ya bir düdük ya da bir kaval* yapardım. Melkon dedemin yaptığı her şeyin aynısını ben de yapmak istediğimden marangozluk tutkum vardı.

Şimdi Allah'ın bir parça ekmeğini kazanabilmek için bir şeyler icat etmem lazım. Ellerimle bir pulluk, bir de kaval yaptım. Mayram'a, "İki lavaşa bir oyuncak satıyorum; bak-sana ne güzel oldular," diyorum.

Evlerin damlarına çıkıp kaval çalıyorum. Bey'in evinin üzerinde bir sağa bir sola yürüyorum. Etrafımı bir sürü çocuk alıyor: "Bana iki lavaş verirseniz oyuncak sizin olur." Hiçbir halt beceremiyorum. Damdan inip pulluğu gösteriyorum.

Monoton müziğim etkisini gösterdi. Selim'in ninesi evden çıkıyor: "Abdullah çalmayı biliyor musun? Kavalı kendin mi yaptın?" "Evet, bu pulluğu da ben yaptım." Onu eline alıp memnuniyetini belli ediyor: "Abdullah oyuncakları çocuklara ver, ben sana lavaş vereceğim." Hediye olarak beş lavaş alıyorum. Doğru eve koşuyorum: "İyi iş yaptım!" Kuzinleirim bana mutlu mutlu bakıyorlar.

Selim ve Memrum'la oynamaya avluya dönüyorum. Selim pulluğu kedinin boynuna bağlamakla meşgul: Hayvancık Memrum'un kucağına atlayıp oradan avlunun direğine tırmanıyor. Pulluk yağmurluğun içine düşüyor; kedi boşlukta uçup yere düşüyor sonra da evin içinde kayboluyor.

Nane sevecen, sevgiyle gülümseyerek bana bakıyor. Dursun dede karısına ve çocuklara sesleniyor: "Hadi gidiyoruz." Eşeklere biniyorlar. Bu yazı buğday tarlalarında ekinde çalışarak geçirecekler. Ev açık kalıyor, zira Nane, Dursun dedenin ailesinin de yemeklerini pişiriyor.

Atla gelen Hasan, Nane'ye selam verip yemeği aldıktan sonra tarlaya dönüyor. Ben Nane'ye küçük yardımlarda bu-

(*) Ağaçtan – ç.n.

lunuyorum: Günde iki defa büyük çeşmeden dört kova su çekiyorum. Tabii iki elimle yalaktaki taneleri arayıp bularak onları çiğniyorum.

Kazların rakibiyim, beni görünce gagalarını kocaman açıyorlar: “Rak, rak, rak...” O zaman Bey’in kızı evden çıkıp beni çağırıyor:

“Abdullah, bana gel de sana bir lavaş vereyim.” Nasıl olduğunu anlamadan kendimi yerde buluyorum. Beni tanıyan dişi köpek, yavruları olduğundan beni yere atıyor. Enikler bacaklarıma tırmanıp oynamaya başlayınca korkum geçiyor. Bey’in kızı: “Abdullah, kazlarla kancık köpek seni sevmiyorlar, ama ben seni seviyorum zira sen hep acıkıp duran bir öksüzün.” Bir tabak bulgur yiyorum.

İki kova suyla Nane’ye gidiyorum, iki lavaş alıyorum. Küçük çeşmeye su almaya gidiyorum. *Konak*’ın avlusuna bakan atölyenin önünde insanlar var: Yerde kafası kesilmiş iki koyun. Kasabın faaliyetine bir sürü çocuk ve köpek eşlik ediyor. Bu gösteriyi seyretmek pek hoşuma gidiyor.

Büyükbaş köylüleri et yemiyor. Sadece efendiler, ağalar ve beyler et yiyebiliyor. Çocukken evde kuzu dolması ve *kavurma* yediğimizden ben de şiş *kebapı* seviyorum. Tadı hâlâ damağımda. Ben neden yemekten başka bir şey düşünmüyorum?

Kasap koyunu ikiye ayırıp eti demir bir tepsiye koyuyor, akciğerlerini, karaciğerini çıkarıyor, mideyi alıyor, dalağını köpeklere fırlatıyor. Bu defa köpek benim: Dalağı havada yakalayıp cebime koyuyorum. Kasabın ikinci koyunu yüzmesini bekliyorum. Gözüm başka bir şey görmüyor: Gözlerimi bıçağa dikiyorum ve dalağın havada uçağı anı bekliyorum. Kasap bana iyilik yaparak onu koparıp elime veriyor.

Mutlu ve keyifliyorum. Su kovalarını doldurmaya çeşmeye gitmeyi unutuyorum. “Mayram, cebimde iki tane dalak var. Şundan bir kebab yapsak ya.” “Abdul, dalak, köpek ye-

meği.” “Ben de nerede olsa yemek arayan bir köpeğim,” diye cevap veriyorum.

Yanıma kibrit alıp mezarlığa gidiyorum. Çayın yanında bir ateş yakıp iki tane dalaktan kendime kebab yapıyorum. Babamın bir çiçek bahçesi halindeki mezarına oturuyorum. Çok uzun zaman sonra iki dalaktan oluşan bir ögle yemeği yiyorum. Babama şöyle sesleniyorum: “Babacığım, yardım et de bir yerde bir çiftçilik bulayım, toprakta çalışmak istiyorum.”

Eve koşuyorum: “Mayram, koşup sana çeşmeden su getireyim.” Bakıyorum, kovalar dolu. Bu defa Dursun’un evine Nane’nin yanına gidiyorum. Nane, “Hadi sizin eve gidelim; kuzinin Elizabetta’yla özel bir şey konuşacağım,” diyor.

Mayram, Elizabetta ve kız çocukları balkondalar. Nane şunları söylüyor: “Sizi rahatsız ediyorum. Patronumun Bayan Elizabetta’ya bir mesajını getiriyorum.” Kuzinim kaygıyla yerinden doğruluyor. Nane’ye dönüp, “Büyük Hanım benden ne istiyormuş?” diyor. “Hanım, Konak’ın berberiyle evlenmek isteyip istemediğini soruyor.” Bu talep bizim eve yakın oturan berberden geliyor. Nane ekliyor: “Bir güne kadar cevap verecekmişsin.” Kuzinim: “Ölsem de olmaz.”

Nane, Elizabetta’nın cevabını patron hanıma aktarıyor. Nane kesin emirle dönüyor: “Elizabetta, berber bay Tuğcuyan’la evlenecek. *İmam*, yarın nikâhı kıymaya geliyor.”

Tuğcuyan’la Elizabetta karı koca oluyorlar. Hanım bir düğün yemeği yolluyor: Bu, Nane’nin yeni evlilere getirdiği bir kap pilav, bir koca kavun, iki de nar.

Kulübemizde değişen bir şey yok. Hayat eskisi gibi sürüyor. Mayram yengemin hali yüreğimi kanatıyor. Onu sık sık, kızı kucığında eşikte oturmuş kocasını bekler buluyorum; gözlerinde inci gibi iki damla yaş, kızının kulağına, “Biz babanı bekliyoruz,” diyor.

Akşam yemeğimi kazanmak için Nane’ye gidiyorum. Ba-

na, “Git de ahırını temizle,” diyor. Akşam Hasan tarladan geliyor, “Gel bende yat, senden istediğim bir hizmet var,” diyor. Halımı alıp avlunun karşısına, ahıra ve eve yakın yere seriyorum. Hasan bana emrediyor: “Atı alıp ahıra götür ve terini sil.” Hayvanın sırtını kaşağılayıp çok yoruluyorum sonra da yemlikte uykuya dalıyorum.

Sabah uyandığımda Hasan atı alıp gitmiş. Gürültü etmeden ahırını temizliyorum, dışkıları dışarı çıkarıyorum. Konak’ın gübreliliğinde Nane’nin kocası Raşid’i görüyorum bana “İlk vaktim olduğunda gelip karımla konuşacağım,” diyor.

Ahıra dönüyorum: Nane daha yatıyor. Kovaları kapıp suya gidiyorum ve onları mutfağa taşıyorum. Döndüğümde Nane’yi içi süt dolu bir yayığı döver buluyorum; tereyağı yapıyor.

Ocakta demir bir sacın altında ateş yanıyor. Bir masanın üzerinde ekmek hamuru hazır bekliyor. Nane, “Tereyağı tamam,” diyor. Yayığı bir kovaya boşaltıyor. Peyniraltı suyunda tereyağı fokurduyor.

“Abdullah, ocağa bir avuç kuru dal at, lavaş yapacağım.” Hamuru masaya yayıyor, elleriyle yanlara doğru çekiştiriyor, sonra kızgın sacın üzerine koyuyor ve saymaya başlıyor: “Bir, iki...” lavaş ekmeği pişti bile. Ekmek kısa sürede pişiveriyor: Şimdi bir sepetin içinde üzerleri nemli bir bezle örtülü yüz tane lavaş duruyor.

Nane sepet içine Dursun ailesinin öğle yemeğini hazırlıyor. “Şimdi tarlaya gidip yemeği götüreceğim, yarım saate dönerim.” Konak’ın girişine kadar beraber gidiyoruz. Raşid’i kapıdan çıkarken görüyorum. Karısına sesleniyor: “Koş hemen Hanım’a git. Seni çağırıyor.” Nane’ye “Ver bana sepeti, Dursunlara ben gideyim,” diyorum.

Çavlanın yatağına iniyorum: Köylüler etrafımda buğday topluyorlar. Bakıyorum, sol tarafımda yengem, kuzinim ve Magdalena iki büküm olmuş, tarlalarda yerlere düşen parçaları kırmızı önlüklerine atıyorlar. Kuzenim Asis'i bir ineği otlatırken görüyorum. Tarlalarda marabaların ve buğday hevenkleri taşıyan eşeklerin koşuşturmaları.

Dursun'un tarlasına geldim. Sepeti Hasan'a teslim ediyorum: "Nane'yi son anda *Konak*'ın *hanımı* çağırdı; yemeğini zi ben getirdim."

Dönüşte korkunç bir sahneyle karşılaşıyorum: Berber elindeki değnekle karısını dövüyor. Kadıncağız *Konak*'ın kapısına sığınıyor.

Nane daha *hanımın* orada. Ben akrabalarımın yanına gidiyorum.

Balkona çıktığımda etrafta bir sürü buğday kulağı. Elleriy-le taneleri kulaktan ayıklıyorlar. Nihayet kendi ekmeğimizi yiyebileceğiz!

Nane çağırıyor. Mutfağa gidiyorum. Süt, patlıcan, biber ve bulgurla soğuk yenen özel bir akşam yemeği hazırlamış.

“Yarın ağıla gidip kuzularla keçileri sağacaksın.” Gece, niha-yet bir işim olmasından memnun halde güzelce uyuyorum.

Ertesi sabah, köyün kızlarıyla birlikte ağıla gidiyoruz. Ke-çilerle koyunları sağıyorum: İki kova dolusu süt. Nane’nin yanına varıyorum. Sevecen gözlerle bana bakıp bir lavaşın üzerine ceviz büyüklüğünde tereyağını koyup şöyle diyor: “Ye Abdullah, çok iyi iş becerdin!” Bu köyde tereyağı sade-ce yemek yapmaya yarıyor. İçinde hazırladığı öğle yemeğiyle bir kap da ayran bulunan sepeti bana verip, “Git hadi, ça-buk dön gel; yapılacak çok iş var,” diyor.

Yokuş aşağı inip çaydan geçerek çavlına kadar koşuyo-rum. Sağanak indirecek gibi. Başıma iri yağmur damlaları düşüyor, altına saklanacak bir ağaç arıyorum. Gökyüzüne ve kara bulutlara doğru bakan bir sığır sürüsü görüyorum. Her tanesi yumurta iriliğinde dolu indiriyor. Hayvanlar ka-falarını çalıların arasına sokuyor. Sepeti ceketimle örtüp bir sığırın karnının altına siniyorum. Dolu tanelerinin hayvan-ların sırtında tımbırdadığını hissediyorum. Kısa sürede top-rak bir dolu tabakasıyla kaplanıyor. Kara bulutlar gökyü-zünden hızla geçip gidiyor. Güneş çıkıyor. Hayvanların al-tında saklandığım yerden çıkıp başlarını okşuyorum. Ye-meği patronlarıma teslim edip eve dönüyorum. Dinlenmek üzere yatağıma uzanıyorum.

Akşama doğru Hasan at sırtında geliyor. Nane, bana ve Hasan’a yemek yapmış, Dursun’un tarlasında çalışan işçiler için de bir sepet hazırlamış. Patronum Hasan’ın acelesi var. Atı otlatmaya götürmem lazım. Yol boyunca tarlalarda ateş-ler yanmış, konuşmalar duyuluyor. Köye girerken köpek-le-rin havladığını işitiyorum. Atı ahıra götürüyorum. Dama çı-kasım yok, yerde yatıyorum.

Gürültülerle uyanıyorum. Hasan’la Nane’yi atı almış ahır-dan çıkarlarken görüyorum. Eyerin üstünde bir tüfek, bir kılıç, bir de revolver. Hasan, hasat bitince Osman Ağa’yla

kontratının sona ereceğini anlatıyor: “Bir sürü sebepten yenilenmeyecek. Biz köye döneceğiz. Sen de bizimle geleceksin.” O da cevaplıyor: “Evet ya gelirim. Bu memleket orospuya döndü. Sana bağlandım, karnımda senin mahlûğunu taşıyorum, babası sensin. Senin yaban şiddetinle kocamı aldattım. Artık sen benim efendimsin, ben de senin kölen.”

Hasan ahırdan çıkıyor, Nane de peşinden. Uzaktan nalların gürültüsünü ve köpek ulumalarını işitiyorum. Gidip Melkon dedemin halısına uzanıyorum. Bu evlilik dışı ilişkiden çok sarsılmış durumdayım. Ekmek bulmama yardım eden Nane’yi seviyorum. Kocasını Raşid’se oyun arkadaşım. O daha çocuk, hakkını koruyabilecek mi? Uyku keyifsizliğime galip geliyor.

Sabah kalkıp Dursun dedenin bana hediye ettiği buğday torbasını alarak Mayram’a gidiyorum. “Mayram, bir aya kadar işsiz kalacağım. Dursun ailesi köylerine dönüyor. Nane de onlarla oturacak.”

Yine gidip yatıyorum. Gözlerim yanıyor: Göz kapaklarım kapalı ve şiş. Gözlerimi açacak mecalim yok. Yüzümde güneşin sıcaklığını hissediyorum: Kalkma zamanı. Önce, gözlerimi yıkamaya çeşmeye koşmalıyım. Başım dönüyor. Atölyenin damından aşağı ayaküstü düşüyorum. Köpekler sevgiyle çevremi alıyor. Demirci geliyor.

Yardıma ilk Nane koşuyor: Beni taşıyıp yatağa götürüyor, bacaklarımı yokluyor. Kırığım yok. Sadece gözlerimi açamıyorum: İçimde büyük bir yanma var. O gözlerimi yıkayıp *Konak*’a gidiyor. Mavi bir tozla dönüyor: Göz kapaklarımı aralayıp gözlerime serpiyor.

Nane’ye şükranla bakıyorum: “Sağ ol. Yemeği hazırla. Derhal tarlaya gidebilirim.” “Evet oğul, bana bir iyilik edersin, zira kocam burada değil ve ben *hanıma* yardım etmeye mecburum.” “Nane, beni yanında tut. Çalışmazsam bana kim yemek verir?”

Sepeti alıp koşa koşa tarlalara gidiyorum: Bu, benim için başıma gelen felaketleri unutturan neşeli bir yürüyüş. Dede-yi her zamanki yerinde, ağacın gölgesinde buluyorum. Küçük Selim’le Memrum bana bakıp gülüyorlar: “Gözlerin ma-vi olmuş!” Ali’yle Hasan değirmentaşının üzerine oturmuş harıl harıl bir şeyler konuşuyorlar.

Köye dönüyorum. Dursun’un evini kapalı buluyorum. Her zamanki sebze çorbasını içmek için benimkilerin yanına gidiyorum. Tuğcuyan’dan, Osman Ağa’nın kendi muhafızlarıyla, Raşid ve Aceros’u da alıp kayıp eşek kervanını aramaya çıktığını öğreniyorum.

Yatağımdan doğrulup Konak’ın kapısından neler olduğunu anlamak için bakmaya gittiğimde Hasan geliyor. At avluda. Hasan’ı kapıdan çıkarken görüyorum. Bana işaret ediyor: “Git Konak’a Nane’yi al.”

Avludaki kız çocuğuna, “Raşid’le karısını görebilir miyim?” diyorum. “Gidip bakayım,” diye cevap veriyor. Ne güzel, Nane’nin kendisini görebileceğim! “Az bekle geliyorum,” diyor.

“Efendim, Nane yakında buraya gelecekmiş.” Sonra dama çıkıp uyuyor gibi yapıyorum, ama çok geçmeden uyuyorum da.

Sonra uyanıyorum. Nane bağırarak tehditler savuruyor:

“Kocam Raşid bu gece Konak’a dönmedi. Bu işte senin parmağın mı var Hasan? Ölü ya da diri bana kocamı bulup getireceksin!” Hasan kudurmuş bir hayvan gibi kadını bileğinden kavrayıp ahıra sürüklüyor.

Bir vakit neler olduğunu anlayamıyorum. Sonra Nane öfke içinde sokağa fırlıyor, Hasan da atına atlıyor. Nane geri dönüp atı durduruyor ve ona bir tabanca doğrultuyor, “Hasan, Allahıma yemin ederim ki o masum çocuğu bulup bana getirmezsen seni öldüresiye dövüp intikamımı alırım,” diyor.

“Nane bir delilik etme. Vurma beni: Yaşarsam senin kurtuluşun olur, ölümse felaketin. Müstakbel çocuğunun babası benim. Tamam, kazandın, yarın kocanı alacaksın. Fakat dinle kadın: Senin gerçek kocan benim; seni ilk sevdiğimde el değmemiş bir bakireydin. Çocuk-kocana analık ettin. Çek şu makinayı, ölüm kokuyor.”

Ben oturakalmış bir halde henüz atlattığımız bu acıklı olayın etkisiyle titriyorum. Nane'nin katil olmadığına memnunum. “Acıktım,” diye sesleniyorum. Aslında bu doğru değil. Bu drama şahit olduğumu, Raşid'i kurtararak iyi kalpli bir kadın olduğunu ispat ettiğini, onu tanıyan herkes gibi benim de onun iyiliğini istediğimi Nane'ye göstermek istiyordum.

İyi uyumuşum. Bir de bakıyorum: Selim'le Memrum da benimle uyumuş. Ne güzel bir sürpriz! Dursun dede, nine ve iki eşek de avludalar. Aileden bir tek Ali ve Hasan yok. Konak'ın kapısında Raşid'le arkadaşı Aceros'u görüyorum; bu ikisi kaybolmuştu, şimdi Osman Ağa'ya geri dönmüşler. Nane mesut.

Ben sepeti alıp eşek sırtında tarlaya gidiyorum. İki bira der beni keyifle karşılayıp yemek ikram ediyor. Eve üç çuval buğday götürüyorum. Yükümü ahırın tahıllığına bırakıyorum. Eşegi avluya bağlıyorum.

Gidip dostum Raşid'i buluyorum. Konuşuyoruz. Bana, o yeni köyde, Nane ve Hasan'la yaşayacağını anlatıyor. Hasan'la Nane'nin birbirlerini sevdiklerini biliyor. Nane onu, oğluymuş gibi seviyor. Belki ikisinin arasında bir nefret var, ama Hasan'ın koca bir adam, Raşid'inse henüz [bir kadını – ç.n.] sevmeyecek kadar çocuk olduğu da bir hakikat.

Nane, Hasan'a deliler gibi âşık. Ben şahidim: Geceleri ikisinin aşkı öyle tutkulu ki, saf ve çocukça da olsa, benim duygularım da içten içe altüst oluyor.

DURSUN AİLESİNİN BÜYÜKBAĞ'DAN AYRILIŞI

Bir eşeğin sırtında iki küfe, küfelerin her birinde birer çocuk, eyerin üstünde nine. Ali önden gidiyor, arkasında buğday çuvalları yüklü bir eşek.

Ben koyunları, keçileri, inekleri ve öküzleri büyük çeşmeye kadar götürüyorum. Köyün yarısının ayrılışına bakıyorum. Bey'in kızı yakınımda. Ona "Ben de Nane Hanım'la gideceğim," diyorum. Kızın bana verdiği sözlerden şevkim kırılmış vaziyette. Babası beni sık sık görüyor ama hiç konuşmuyor.

Gidip o kahrolası evin balkonuna oturuyorum. Kalbim bir türlü sakinleşmiyor. Aşağı atlıyorum. Mezarlığa gidip, benim çeşmeden biraz su içiyorum, aklımı toplamak için başımı gölete sokuyorum. Babama sesleniyorum, cevap gelmiyor. Mezarına bakıyorum: Kuru otlarla kaplanmış. Nane'nin tatlı sesi kulaklarımda: "Abdullah, ben nereye gidersem, sen de orada olacaksın. Seni bu sefalete bırakmam." Doğrulup Nane'ye gidiyorum: Ben onun kölesiyim.

Kısa süre sonra, Hasan eşeklerle dönüyor. Akşama, Hasan at sırtında, ben Dursun'un eşekleriyle buğday çuvallarını

köy pazarının değirmenine taşıyoruz. Upuzun bir eşek kervanı. Hasan'la diğer atlılar ayrılıp önden dörtmala gidiyorlar.

Yolumuz uzun. Sabah etrafı duvarla çevrili büyük bir avludayız. Burası değirmen *meydanı*. Hasan hemen beni buluyor. Değirmenin önündeyiz. Karşımda bir tahıl dağı yükseliyor. Hamallar dışarı çıkıyor, içlerinden biri bana, "Kaç çuval?" diye soruyor. "Yirmi beş." Dev gibi bir hamal: Malı bir çırpıda taşıyıp boş çuvaları eşeklerin sırtına atıyor, Hasan'ın eline parayı sayıyor ve küfürü basıyor: "*Siktir olun!*"* Hasan üzerinde durmuyor, küfür onun için selam gibi bir şey.

Buğdayın satış işi hızla olup bitiyor. Birkaç saat içinde *meydan* boşalıyor: Kervanlar gidiyor. Ben Raşid'in kervanına yetişiyorum, beraber ilerliyoruz. Eyerin üzerinde uyukluyorum. Raşid sırtıma dokunuyor: Köye vardık.

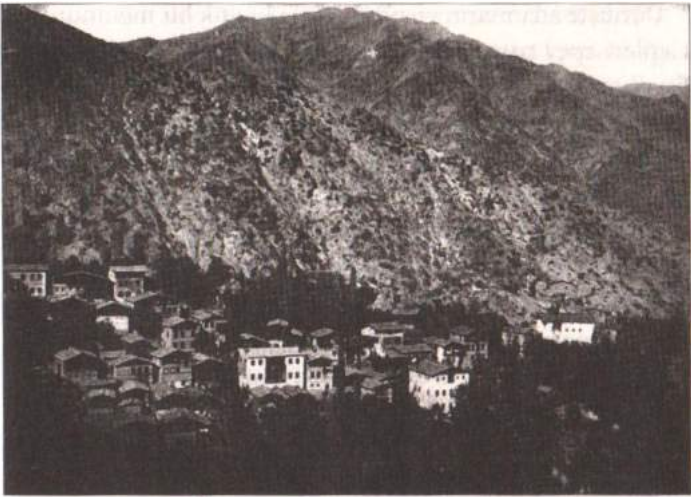
Hemen yengeme yetiştiriyorum: "Mayram, ben eşekli kervancı oldum." Gülmeye başlıyor: "İyi de seni bitap görüyorum." "Öyle, zira iki gündür açım. Hasan bana yemek vermedi. Şimdi gidip hanımımda yiyeceğim."

Bakıyorum, kapı kapalı. Basamağa oturup Nane'nin *Konak*'tan gelmesini bekliyorum. Başımı ellerimin arasına sıkıştırıyorum. Midemdeki gurultu yemek diyor.

Bir süre sonra mutfaktan bir aşk ezgisi geliyor: "Sen gözlerimin güneşisin, evimin perisisin. Sana saraylar yaptıracağım." O da tatlı tatlı cevap veriyor: "Sen benim efendimsin, ben de senin kölen." "Sen bir dişi kaplansın, kalbimi paramparça ettin." "Senin aşkınla yanıyorum, karnımın içinde patlamaya hazır tomurcuksun, içimde yaşıyorsun..."

Kapı açılıyor. Hasan'la Nane'yi mesut, tatlı nazarlarla bakışırken görüyorum. "Bu çocuk daha açtır." Nane beni mutfağa götürüyor: "Oturlatçık." İlk olarak bir tane has ekmek deviriyorum, sebze çorbası önümde, içiyor ve düşünüyorum: "Sevgili hanımım, mucizeler yaratan o ellerine sağ-

(*) Metinde "olsun" – ç.n.

*Raffaele Gianighian'ın Hodorçur'da doğduğu köy, Kısak.
1910'da çekilmiş bir fotoğraf (Gianighian Arşivi).*

lık!" Nane saçlarımı okşuyor, elleri sanki anamın elleri. Ben de mesudum.

Bu akşam, Raşid'le Adıyaman'a gideceğiz: Bende on eşek ve otuz çuval buğday var; Raşid de Osman Ağa'nın hesabına otuz eşek götürüyor.

Atölyenin damına uyumaya çıkıyorum. Hasan önden yola çıktı, beni Adıyaman'da bekliyor.

Nane benimle *Konak*'ın kapısına kadar inip Raşidi'ne merhaba diyor. Ben, eşeklerle, Osman Ağa'nın upuzun eşek kuyruğunu takip ediyorum. Büyükbağ'ın koca kervanının arkasından Raşid'le gidiyoruz: Hiç yoksa beş yüz eşek var! Hafif nal sesleri duyuluyor, biteviye bir gürültü. Raşid sürekli ve hızlı konuşuyor. Ben dinliyorum ve dinlediklerimi hemen unutuyorum.

Adıyaman'a, büyük değirmen meydanına vardık. Eşekçiler girip çıkıyor.

Dönüşte adamların yüzünde daha büyük bir memnuniyet: Cepleri epey para gördü. Patronum daha nazik şimdi. Bana bir ekmek de verdi. Raşid'e de iyi davranıyor. "Nane'nin çocuğu, beni çeşmenin orada bekle, sana işle ilgili bir şey diyeceğim." Aynı anda Osman Ağa geliyor. Raşid'le ben yolumuza devam ediyoruz. Hasan'la Osman Ağa kalıyorlar.

Raşid bana, "Anamın revolveri bende, gidip nişan alıp ateş edelim," diyor. Çeşmede duruyoruz, o arada eşekler kendi başlarına otluyor. Uzak bir yerde, bir ağaç, ince bir kavak buluyoruz. Dallarının arasına bir taş yerleştiriyoruz. Raşid taşın ortasına üç el ateş ediyor. Bense çok heyecanlıyım.

Büyükbağ'a kilise tarafından giriyorum. Akrabalarım balkonda. Hayvanların ayak seslerini duyan dedeyle Nane beni karşılamaya çıkıyorlar. Küçük hanımımı gördüğüme memnun oluyorum. "Git mutfığa. Sana yemek hazırladım." Sonra da eşekleri ahıra sokuyor.

Bir yandan yerken bir yandan da anlatıyorum: "Hasan buğdayın parasını aldı. Fiyat iki katına çıktığından çok para kazandı. Raşid'le Hasan, bir beşikle başka bir şeyler daha almaya Adıyaman pazarına gittiler."

Dursun emreder bir sesle, "Raşid'le Hasan sizinle Köylük köyüne gelecek. Hareket bu gece. Gece hava serin, yol rahat olur," diyor.

Akşam yemeğimi bitiriyorum. Hasan'la Raşid geliyor. Hasan teklifi kabul ediyor: "Hemen gidelim. Nane hazır mısın? Baba her şey hazır mı?" Buğday çuvallarını hayvanların sırtına yüklüyorlar.

Dursun cevaplıyor: "Her bir şeyi hazırladım, çıkabiliriz."

DUL KADINLAR

Sıra halinde ilerliyoruz. Önde, atının üzerinde Hasan, arkada Dursun büyükbaşları güdüyor. Raşid'le ben, Nane'nin elinden tutuyoruz. Raşid şöyle diyor: "Bizi çeşmede bekleyin. Gidip analara veda edelim."

Kapı aralık, eve giriyoruz. Ocağın ateşi etrafa hafif bir aydınlık yayıyor: İki kadının ocağın başından doğrulduğunu görüyorum. İki dik ve narin karaltı. Biliyorum, bunlar savaşı dulları. Acılı ve sert bir ifadeleri var: Bir tebessüm ya da bir okşama bekliyorum, beni görmemiş gibi davranıyorlar.

Nane anasına gidiyor: "Bak, sana geldim." Elini tutup muhabbetle sıkıyor. İki kız kardeş Nane'nin karnına doğru bakışlarını sabitleyip sert nazarlarla bakıyorlar: Özel bir şey görünmüyor.

Nane'nin anası bir eliyle kızının karnını okşarken, Raşid'in anasının yüzündeki o sert ve küçümseyen bakış gözümden kaçmıyor. Nane'nin anası dalgın, başı öne eğik gizemli bir şeyler hisseder gibi. İfadesinde hoş bir duygunun izi okunuyor: Elinin altında bir hayat pıt pıt atıyor, kızı hamile, bir çocuğu olacak.

“Ana, ben Raşid ve Hasan’la gidiyorum, bizi çeşmede bekliyorlar. Raşid’le ben Köylük köyünde iş bulduk.”

Raşid’in anası öfkeden kuduruveriyor: “Raşid benle kalacak. Nane de anasıyla. Sizin gitmenize müsaade vermeyeceğiz. Burada yalnız başımıza kalmak bizim için utanç.” Buz gibi bir sesle devam ediyor: “Gel karşıma Raşid: Sana rakibin Hasan’ı vurma emrini verdim; ölüm cezasını infaz etmen için de bir tabanca. O köpeği öldürmek senin boynunun borcu!”

Raşid, Nane’nin arkasına saklanıyor. Korkmuş halde bana bakıyor, yerinden kıpırdamıyor. Ben ananın öfkesini yatıştırmaya çalışıyorum: “Raşid’in anası hanım, itiraf ediyorum: Kabahat benim, silahı oğlunuzun elinden ben aldım, bu korkunç bir suç...” Ona revolveri gösterip devam ediyorum: “Oğlun daha bir çocuk... Nane’nin kardeşi o.”

Sözlerim ananın öfkesini artırıyor, bir adım atıyor, iğrenir gibi yapıp yüzüme tükürüyor. “Lanet olası gâvur, ver şu revolveri de kendi oğlumu bir köpek gibi geberteryim!”

Ben çevik bir hareketle silahı onun göğsüne dayıyorum: “Raşid, korkma, Nane’yi al ve git.” Raşid onu kolundan tutup, “Gidelim ablacım,” diyor. “Dur kardeşim ben yürüyemiyorum, bekle.” “Raşid, zaman kaybetmeden koşup Hasan’ı çağırın.”

Raşid’in anası vahşi bir hayvana dönüyor: Oğlunun üzerine atlayıp onu yere yıkıyor, tüm vücudunu tekmeliyor, bir köşeye fırlatıyor.

Ben genç kadını çıldırmış analardan korumaya çalışıyorum. Elimde revolver, Nane’ye yaklaşıp, “Haydi gayret et, çık buradan,” diyorum. “Abdullah yürüyemiyorum, az bekleyelim, sancım var, şiddetli ağrı bir geçsin...”

“Ana, bırak beni gideyim ya da müsaade ver çocuğum senin evinde doğsun.” “Olur kızım, yalnız bir şartla: Çocuğunun babası Raşid’sen.” “Değil, benim kocamın adı Hasan!”

“Kız orospu, sen gebereceksin: Ölünü köpekler yesin diye çöpe atacaklar...”

“Gâvur, çık git evimden sen, bu şerefsizliğime şahit olma. Silahı bırak ve git; Hasan’a de ki, onun sonu ölüm: Kızımın namusunu onun kanıyla yıkayacağım. Raşid’le Nane, Hasan’ın yüzünden ölecekler.”

Ben çıkıp evin damına tırmanıyorum ve ağlamaya başlıyorum. *Konak*’ın köpekleriyle Şake’nin av köpeği başıma toplanıyor. Kulak veriyorum, dulların öfkesinin yatışmasını umarken ağlamaklı bir ses geliyor. İki dulun, boynundan ipe bağladıkları Nane’nin bedenini sürükleyerek dışarı çıktıklarını görüyorum. Köpekler damdan atlıyor, ben de peşlerinden. Nane’nin cesedinin peşine takılıyoruz. Onu, dumanı tüten gübrelerin üzerine atıyorlar. İki katil kadın: “Şimdi Raşid’in canını almaya gidiyoruz: Namus mukaddestir! Sonra sıra Hasan’a gelecek,” diye bağırıyorlar.

Ne bir şey görüyorum ne de duyuyorum. Hemen koşup Nane’nin kalbi atıyor mu diye bakıyorum. Eğilip kocaman açılmış ağzına dudaklarımı değdiriyorum, bir sıcaklık hissediyorum: “Nane, hadi kalk, gidelim buradan.” Bir bebeğin feryadını duyuyorum, bebeği alıp çeşmeye doğru giderken Hasan’ı görüp, “Nane *Konak*’ın gübreliginde,” diye bağırıyorum.

Durumu sezen Dursun dede eşeğin eyerinden beşiği çözüyor. Ben bebeği beşiğe yerleştiriyorum. Hemen yola çıkıyoruz. Dullar ellerinde revolver ve bıçaklarla Hasan’ın kellesini istiyorlar. Eşekleri hızlandırıyoruz. Hasan uzakta, Nane’nin ölüsüyle arkamızdan geliyor.

Bağırışlar duyuluyor: “Hasan kaçma. Öleceksin. Nereye gidiyorsun? Peşinden geleceğiz...” Delirmiş haldeki dullar atın peşindeler.

Hasan nihayet geliyor, ama perişan. “Baba, karım öldü; Raşid’in cesedi de gübrelikte yatıyor. Mevtaları köye götüre-

ceğim. Beşiğı bana ver, kaynım bebeğı bir süt anne bulur.”

Hasan bizi bırakıp gidiyor. Ben, ihtiyar Dursun’la kalıyorum, çaresizim, gitmek istiyorum. Belki Mayram yengem bana birkaç söz söyleyip teselli eder. Yere oturup başımı ellerim arasına alıp bağırmaya başlıyorum: “İsa, bana yaşamak için derman ver, perişanım. Şimdi ben ne yaparım? Bana ve yengeme yardım etmek için bana kim iş verir?”

Dursun, “Seni yanıma alıyorum; sen artık benim oğlumsun,” diyor.

HASTALIK

Beni bir eŖeğin sırtına oturtup bağladılar. Kalbim acılarla dolu, mehtaplı gecenin içinde gidiyorum. Tarlaların içinden, ağaç sıraları ve kavaklar arasından inip çıkıyoruz.

Güneş çıkıyor, bir gölün yakınında duruyoruz. Hayvanları otlatıyoruz. Dursun çimenlerin üzerine bir hasır yaygı serip diz çökerek *namaza* duruyor. Üzeri sarı incir dolu bir ağaç, dalları yere değiyor: Bal gibi tatlı incirlerden doyasıya yiyorum. Göle gidip su içiyorum ve terli bedenimi paklamak için yüzüyorum.

EŖeklerin ardından yürüyoruz, lakin bacaklarımı oynatmakta zorlandığımı hissedince eŖeğime binmeye çalışıyorum: Dursun'un yardımıyla eyere oturabiliyorum. Başım dönüyor, yüzüm ateş gibi yanıyor. Kuru bir nehir yatağından, kumların üzerinden geçiyoruz. Bir ovaya giriyoruz: Tarlalardaki ürün biçilmiş. Büyük buğday hevenkleri var. Köylüler alışıyor.

Bir köye giriyoruz. Kocaman beyaz köpekler havlıyor, dört köpek Dursun'un eŖeğinin etrafını alıp zıplamaya başlı-

yor. Dedenin köpekleri. Her birini adıyla yanına çağırıp okuyor. Yakındaki bir harman yerine koşup patronun geldiğini haber veriyorlar.

Üzerine sapsar yayılmış düzgün bir arsada bir masayı çekmekte olan bir öküz görüyorum. Masanın üzerinde Selim'le Memrum oturmuşlar. Ben de yanlarına oturuyorum. "Babam Nane'nin bebeğini getirdi," diyorlar.

Hasan beni alıp Nane'nin mezarına götürüyor. Perişan vaziyette, ağlıyor. Kaynanasının evine gidiyoruz, orada Hasan'ın oğlunu görüyorum. Gözlerim doluyor, boğulacak gibiyim, gübrelikte yatan kadın gözümün önüne geliyor, "Tanrım!" diye bağıyorum. Hasan beşiğin önüne oturuyor, "Abdullah, bebemi sen kurtardın, sağ ol! Sen bir meleksin, çok cesur bir çocuksun!" diyor. "Hasan, iki dul kadın benim önümde seni öldürmeye yemin ettiler, gözü dönmüş vahşi hayvanlar gibiydiler!"

Köyün sıkıcı bir havası var. İnsanlar, Büyükbağ'daki gibi, evlerin damında uyuyor, ama burada hava boğucu.

Akşam bir lokma pilav yiyip yanında bir bardak ayran içiyorum. Çocuklar beni yatmaya, damda dedelerin yattığı tarafın karşısına çıkarıyorlar. Bir türlü uyku tutmuyor, yıldızları sayıyorum. Karnım ağrıyor: Sık sık aşağı inip midemdekileri boşaltıyorum. Mayram hastalığımda bana bakmak için yanımda değil. Ağrılı bir ishalim var: Çifte gitmeye yetişemiyorum. Üstüm başım kaka. Karın ağrıları geçmez gibi oluyor. Uykuya dalıyorum. Sabah çocuklar beni nehre götürüyor, temizlenip çamaşırlarımı yıkıyorum, sonra da işçilere yardım etmeye tarlaya gidiyorum.

Yakın bir köyden tuz yüklü develer geliyor. Atlı vergi memurları ellerinde silindir şeklinde bir ölçüyle dolaşıyor: On hacimlik buğdaya karşılık gelen on çizgi; dokuz ölçü çiftçiye, biri memurun çuvalına. Bu durumlarda genç işçiler saklanıyor: Memurların arasına askerlik çağındakileri arayan

askerler de gizlenmiş. Ali'yle Hasan, jandarmalara yakalanmamak için dağa çıktılar.

Develer gittikten sonra, buğdayı çuvallarla evin arkasındaki iki siloya taşıyoruz. Ali'yle Hasan buğdayın üstünü bir kat samanla örtüyor, üzerine de kalaslar yerleştirip kumla kapatıyorlar. Siloların ötesinde, evde, bir tahıl ambarı var: Çuvallar onun damındaki bir açıklıktan içeri boşaltılıyor. Evin koridorlarına da gündelik kullanım için gereken çuvalar konuyor.

Mevsim sonbahara dönüyor. Damdan eve iniyoruz. Geceleri soğuk oluyor, ocak yakılıyor. Ben ambarın önünde yatıyorum. Yatağım yerde duran samandan bir yaygı, bir keçi postunu da üstüme örtüyorum. Örtünün üzerinde bir kedi uyuyor.

Dursun'un hepsi birbirine yakın, dört büyük tarlası var. İlk tarla nehirle sınır, sonuncuysa eve ve sapla samanın ayrıldığı o avluya bitişik.

İlk tarlayı Hasan işliyor, Ali ikinciye, Dursun da üçüncüyü. Bense dördüncü tarlayı işliyorum. Öğle yemeğini beraber yiyoruz. Nineyle çocukların evden getirdiği koca bir bulgur sinisini yere koyuyoruz. Biz sininin etrafına oturup bulguru lavaşla ağzımıza atıyoruz, yanında da bir avuç pilav.

Güneş batana dek tarlaları sürüyoruz. Sağ elimle pulluğu tutuyorum, sol elimle de iki metrelik bir sopaya sıkıca yapışıyorum. Bir ucunda bir santimetre kadar bir iğne, öbür ucunda hilal şeklinde bir bıçak var. İğne öküzü gütmeye ve hızlandırmaya, lama da pulluğun uç demirini temizlemeye yarıyor.

İki hafta boyunca kendi tarlamı sürdüm. Babamın yaptığı uç demirini kullanıyorum: Toprakta derin yollar açıyorum. Dede, “Olmuş,” diyor, “ekmeye başlayabiliriz.”

Demiri, daha kısa uçlusuyla değiştiriyorum. Tarlanın ortasında duran bir işçi, tohumu çuvaldan önlüğüne boşaltıyor, sonra da pulluğumun önünden gidip bir avuç serpi-

yor. Sapanın iğnesiyle öküzleri arkadan hafifçe dürtüyorum: Pulluk ucu toprağı açıyor, ekini örtüyor. Öküzlerime bakıyorum: Tatlı tatlı ilerliyor, kuyruk sallıyor, toprakta yol açıyor, sonra tohumların üstünü kapatıyorlar. Ben pulluğun sapına dayanmış, dinleniyorum.

Pulluk ucunu topraktaki çukurdan zorlukla kaldırıyorum. Saatlerdir bir aşağı bir yukarı gidip geliyorum: Neredeyse tarlanın yarısına tohumu ekтім. Şimdi azık zamanı: Çocuklar bir lavaşla bir su kabağı dolusu ayran getiriyor. Ekmeğı ikiye ayırıp köpeklere veriyorum. Kendim sadece peyniraltı suyu içiyorum.

Yağmurlar gelmeden ekim işini tamamlamalıyım. Keklikler gelip çalmasınılar diye, sürme işini bitirmeden açılan çukurlardaki tohumların üzerini kapamalıyım. Köpekler bana bekçilik ediyorlar. Çoğu zaman güneş battıktan sonra çalışıyorum.

Hasan şehre gidiyor. Biz, Ali, ihtiyar ve ben kalıp tarlada çalışıyoruz. Lakin ben iyi değilim. İshal rahat vermiyor. İştahım kaçıyor ama işi de bitirmem gerekiyor. Bitkinlikle başa çıkmaya çalışıyorum.

Dede hayvanları çözmeme yardım ediyor. Ben pulluk ucunu alıp eve geçiyorum. Hasta olduğumu saklamaya gayret ediyorum. Yemeğimi mutfakta yiyip bir tas peynir suyu içiyorum ve kaka yapmaya gübreliğe çıkıyorum: İçinde yer yer kan izleri olan sarımtırak bir sıvı.

Yatağı girer girmez uykuya dalıyorum. Birden karın ağrısıyla uyanıp dışarı koşuyorum. Köpekler ardım sıra geliyor. Sıvı dışkının rengini görünce korkuyorum: Kıpırmızı olmuş. Ağrılarım geçiyor, rahat uyuyorum.

Sabah, Dursun dedenin çıktığını görünce peşinden gidiyorum. Tarlaya gidiyoruz. Yarıcılık işime koyuluyorum.

Kahvaltı saati olunca çocuklar yine peyniraltı suyuyla üç lavaş getiriyor. Ben suyu kendime alıyorum, lavaşları köpek-

ler yiyor. Ben bir tas peynir suyu içtikten sonra çocuklardan bir tane daha istiyorum.

Tarlada Dursun dedeyle birlikteyim. Ekimi bugün bitiriyoruz. Şimdi, toprağı düzlemek üzere, pulluğun ucuna dörtgen bir gereç yerleştiriyorum.. Bu kolay iş: Öküzler demiri çekmekte zorlanmıyorlar.

Öğleden önce hafif bir rahatsızlık hissediyorum. Pulluğun sapı elimde, öbüründe de üvendireyi tutuyorum. Başımın döndüğünü, kollarımın ve bacaklarımın boşandığını hissediyorum: Kendimden geçip pulluğun üzerine yığılmışım. Gerisini hatırlamıyorum.

Gözlerimi açtığımda bir çatının altındayım. Dursun'la Ali başımdalar. Nine sirkeli suyla yüzümü, gözümü siliyor. Vücudum ateşler içinde, boğazım yanıyor, dilim kuru. Selim çocuk boğazıma bir kaşıkla ayran akıtıyor. Sapıtıyorum: "Nane, gel yanıma, kalkmama yardım et!" Makatımdan kan geliyor, damlaları hissediyorum. Bağırsaklarım sancıyor.

Nine Allah'a sığınıyor: "Yap bir mucize de şu çocuk iyileşsin. Öksüz. Kimsesi yok!"

Haftalardır yataktayım. Dursun ve bilhassa, Memrum'la Selim yanıma gelip bana eşlik ediyorlar.

Bir sabah uyanıyorum: Her yanımda ter içinde, sırtımda ve bacaklarımın arasında dayanılmaz bir kaşıntı var. Zorumdan ağlayacağım. Emekleyerek kalkıyorum. Köpekler, Aslan'la Kaplan dışarıdalar.

Evden iki yüz metre ötedeki dereye inmeye karar veriyorum: Yokuş aşağı, kolay bir yol. Ta 1915 Mayıs ayında alınmış ceketimi yıkamam lazım. Mayram yengem tarafından onarılmış, artık lime lime olmuş bu ceket şimdi de tere ve pislğe batmış halde. Köpeklerin yardımıyla derenin kıyısına varıyorum. Ceketini suya yayıp içine oturuyorum, kumla yıkıyorum. Kurumuş dışkı kalıntılarını çıkarmak için bedenimi de çamurla ovuyorum.

İyileşmiş gibiyim. Düz bir kayanın üzerine uzanıyorum. Uykum geliyor: Hava kararana dek uyuyorum. Üşüyorum, kalkıp giyiniyorum; köpeklerle, “Aslan, Kaplan hadi eve gidiyoruz,” diyorum. Yokuşun başında nefesim kalmıyor, köpeklerle yaslanıyorum, çıkmayı deniyorum, gücüm yetmiyor, yere oturuyorum.

Dedeyle torunlar gelip beni buluyorlar. Dede yatağa yatırıyor, halimden memnunum. Yeniden hastalandım: Ateşim yüksek. Ali, Hasan, dede bana bakıyorlar. “Beni terassa çıkarın, burada nefes alamıyorum.” Ali beni dışarı çıkarıyor. Hemencecik kendimi iyi hissediyorum. Aslan’la Kaplan da yanıma yatıyorlar. Gözlerimi kapatıyorum, istirahat ediyorum.

Ali’yle Hasan’ın alçak sesle konuştuklarını işitiyorum: “Abdullah bu gece ölür. Biz yarınki gidişimizi erteleyemeyiz: Tahılı Adıyaman’daki fırıncıya teslim etmemiz lazım. Dede mevtayı gömmek için mezarı kazmakta çok zorlanacak. Tek çare onu şimdi götürüp suya atmak.” Avluda eşekler yüklenmiş, Hasan sesleniyor: “Ben seni atla şehre, hastaneye götüreceğim.” “Yalvarırım, beni burada dedenin yanında bırak, pek yakında iyileşeceğim.”

Köpekler başımda bekliyor, Memrum’un kedisi karnımın üzerinde uyuyor. Kalbimde bir huzur: Evrendeki yıldızları sayıyorum, kedinin tüylerini okşuyorum, sanki bana güç verir gibi. Bütün gece uyuyorum, Aslan’la Kaplan yüzümü yalıyorlar. Kediyi kucağıma alıyorum.

Mutfaktan konuşmalar geliyor, ninenin sesi: “Hasan’la Ali dün gece Abdullah’ı nehre attılar.” Memrum’la Selim ağlıyor. Dede torunlarına, “Gidip bakın bakalım Abdullah damda mı?” diyor.

Bebeler bana bakmaya geliyorlar. Mutlu oluyorlar: “Abdullah, yaşıyorsun!” “Evet, iyiyim ben, bana ayran getirin.” Nine bana içecek getiriyor. Dede gelip elini alınma koyuyor,

gözlerime bakıyor: “Oğlan iyileşti. Kadın yardım et de Abdullah eski gücüne kavuşsun: Ona ihtiyacımız var.”

İhtiyar damda, önümde durup *namazını* kılıyor. “Allah, Allah!” deyişini duyuyorum. İyileşmem için dua ettiğini tahmin ediyorum. Güneşten rahatsız olduğumdan, çocuklar beni eve götürüyorlar.

İyileşmemişim: Bağırsak rahatsızlığım sürüyor. Sadece peyniraltı suyu içebiliyorum. Katı bir şey yer, su ya da süt içersem hemen şiddetli karnım ağrıyor ve bayılacak gibi oluyorum. Güç bela dışarı çıkıp karnımdakileri boşaltıyorum: Ağrılar hafifliyor ve bir parça bir şey yiyebilecek hale geliyor. Nine kötü kokulu dışkıyı yerlerden temizlemekten yorulduğundan, evin koridorunu ya da girişini pisletip durmaktan büyük rahatsızlık duyuyorum. O vakit kocasına şöyle bağıyor: “Bu köpeğin oğlunu at gitsin gübreliğe.”

Bir gece nine, bacak damarları şişmiş halde yerde kısıvrak yatıyor. Yardım istiyor. Çocuklar teyzelerini çağırıyor. Kadın ihtiyarı kaldırıyor. Dede, usturayla ayak bileğinden hacamat ediyor. Damarlardan damla damla kan sızıyor, bacakların şişi iniyor. Nine: “Koca, bana yeniden yaşama sevinci verdin, gelip sana ahırda yardım edeyim.”

Havada ilkbahar kokusu. Yarıcılar tarlalara gidiyor. “Selim, Memrum, dereye gidip şöyle bir yıkanalım!” Çocuklar ve köpeklerle aşağıya iniyoruz. Çırlıçıplak suya girip yan yana oturuyoruz. Yıkıyorum, kendimi fizik olarak iyi hissediyorum. Eve dönüyoruz. Yürümekte zorlanıyorum. Kaplan’ın sırtına biniyorum: Beni eve o götürüyor.

Nine beni azarlıyor: “Hastalığa davet çıkarıyorsun. Sonra pis kokulu bokunu ben temizliyorum.”

Gidip yatağa uzanıyorum. Bir tas ayran veriyorlar. Gece geç vakte kadar uyuyorum. Dışarı çıkma ihtiyacı duyuyorum. Karnın ağrılarım azaldı, dışkımda kan görünmüyor: Daha iyiyim. Köpekler beni tüyleriyle ısıtıyor. Kedi, miyavlaya-

rak karnımın üzerinde yatıyor. Bedenim dinleniyor, rahatsızlıklarım yatıştı: Huzurlu uyuyorum. Rüyamda iki sevgili insanı, babam ile Nane'yi görüyorum. Köpekler tarafından uyandırılıyorum, yağmur yağıyor. Yatağıma dönüyorum.

O akşam Ali'yle Hasan şehirden dönüyor. Şahane, değerli şeyler getirmişler. İki birader hayatta oluşuma çok seviyorlar. Uyuyor gibi yapıyorum: Kaderimi ilgilendiren konuşmayı duymak istiyorum.

Hasan: "Baba, bu oğlan bir deri bir kemik kaldı. Sıtma herhalde. Benim oğlanlara bulaştıracak. İyi bir çocuk, ama maalesef bu durumda yaşayamaz: Er veya geç ölecek. Kimse yok..."

Dursun karşılık veriyor: "Abdullah'ın bir dedesi var. O da benim. Yürüyeblecek hale geldiğinde onu Büyükbağ'a götüreceğim. Orada akrabaları var. Bir büyük biraderi Zeynel'de, Bekir Ağa'nın hizmetinde. Yakında ayaklanacağına eminim: Sağlam bir soydan geliyor. Daha çocuk da olsa iyi de bir çiftçi. Oğulların Abdullah'a çok bağlılar..." Bu sözleri duyunca ağlayacak gibi oluyorum. Dede Hasan'a şöyle diyor: "Vefasızın birisin: Abdullah kurtarmasa senin beben gübrelikte ölmüş kalmıştı! Şimdiyse pek güzel büyüyor!" Bu sözler beni sevince boğuyor.

Nine akşam sofrasını kurmuş. Hasan'la Ali pilav yiyip yanında rakı içiyorlar. Dede bir köşede namazını kılıyor. Oğlanlar ocağın yanında uyuyorlar.

SOYGUN

Nine oturuyor. Hasan'la Ali'nin heybelerinin ceplerini karıştırıyor. Rakı şişelerini yere koyup cepleri bir örtünün üzerine boşaltıyor: Kadın ve erkek giysileri. İşli bir çantayı açıp yere bir ipek mendil seriyor, çantanın içindekileri mendile boşaltıyor: Altın paralar, bilezikler, kolyeler, altın yüzükler, kıymetli şeylerin hepsi maltız alevinin ışığında parlıyor. Nine inceleyip seviniyor.

Üzerinde kurumuş kan lekeleri olan ipek bir mendil içinde, haremdeki kadınların bileklerine taktığı cinsten iki kalın halhal buluyor. Ana, hiçbir şey sormadan mendili oğullarına tiksintiyle uzatıyor.

Hasan: “Bunlar, *Küçük Hanım*’ın bileklerindeki halhallardır: Ayaklarından çıkarıp mendile koydum.” Yarı sarhoş, ekliyor: “Ali, güzel kızın şerefine içelim.”

Yusuf dede, dehşet içinde namazını yarıda bırakıp dehşet içinde, “Katil hayvanlar,” diye bağırarak Hasan’ın suratına bir tokat yapıyor ve mendili alıp ateşe fırlatıyor.

Hasan’la Ali kalkıyorlar:

“Baba tokadı hak ettim, ipini koparmış hayvan gibi davrandım. Şimdi itirafımı dinle.

Ali’yle Fırat iskelesindeydik. Sal bekliyorduk. İçinde iki hanımla miralay kıyafeti giymiş yaşlı bir beyin olduğu bir araba geldi. İki atın önünde bir de asker. Eşya yüklü bir başka arabada üç asker daha. Albay bize sert bir nazarla bakıp askere nüfus kâğıtlarımızı, askeri kimliklerimizi ve terhis kâğıtlarımızı kontrol etmesini emretti.

‘Hepsi evde... Biz Çanakkale Boğazı’nda topçu idik.’

Askere dönüp, ‘Tak kelepçeyi, bu iki askerin gerçek kimliğini Edesa’da anlarız, usturuplu iki yalancıya benziyor bunlar!’ dedi.

Beynim dönüyor, alçak sesle ‘Ali, askerin işini bitir’ diyorum. Ben de kudurmuş gibi arabaya atlayıp bıçağı miralayın göğsüne saplıyorum. Tüfekte iki el ateş edip büyük arabadaki askerleri deviriyorum.

İki kadın, anayla kızı kalıyorlar. Kız nehre atlıyor, anası da peşinden. Yaşlı kadın dalgaların arasında kayboluyor, kız bir ağaca tutunmuş onu yardımına çağırıyor. Ali kızı kurtarmak için suya atlıyor. Korkuya kapılan kadın, yüzünü suya sokup orada boğuluyor. O da kızı kıyıya götürüp canlandırmaya çalışıyor. Sonunda korkup cesetleri saklıyoruz.

Kadının cesedini bulmak için Ali’yle nehre giriyoruz. Onu söğüt dallarının arasında buluyoruz. Ölülerini bir çukura gömüyoruz: Tüm izleri yok etmek niyetindeyiz. Nihayet, arabaları ıssız bir yere götürüp yaktık. Askerleri de gömdük. Malları dağda yabandomuzlarının yaşadığı bir mağaraya sakladık.

Miralay bu akıbeti hak etmişti, ama ölen iki kadına karşı işlediğimiz korkunç günah vicdanımızı sızlatıyor! Baba, biz senden çok farklıyız. Savaşta çok çektik, Çanakkale denilen o yerde neredeyse hayatımızı kaybedecektik.”

Gece Ali'yle Hasan buğdayı Adıyaman'a götürüyorlar. Müşterileri şimdi fırıncılar: Şehirde buğday bulunmadığından şimdilerde onlar iyi fiyat veriyorlar.

Ali'yle Hasan iki gün sonra Adıyaman'dan dönüyor. Bir okka buğdayı bir Türk lirasına sattıklarını söylüyorlar. Hasan bir kese altın parayı babasına teslim ediyor.

Dursun dede: "Malı almanıza son defa müsaade ediyorum; aksi halde bir dahaki hasata kadar aç kalacağız."

Bu defa, piyasanın daha iyi olduğu Edesa'ya hareket ediyorlar.

Oğullar evden her gittiğinde ana-babanın kendilerini neden iyi hissettiklerini tam olarak anlayamıyorum. Onlar huzura kavuşuyor, ev sakinliyor.

Maltızın karşısında dedeyle ninenin gözleri kapanıyor. Selim'le Memrum dedelerinin yanında uyuyorlar, bense hayal kurmaya terasa çıkıyorum. Mutsuzum ve hastayım. Köpekler sanki keyifsizliğimi anlamış gibi bana tatlı tatlı bakıyorlar. Benim muhafızım onlar. Tebessüm ederek onlara "İyi geceler," diyorum.

Derin bir uyku beni esrarlı bir âleme götürüyor. Önce Nane'yi sonra melek Kapriel'i görüyorum: "Beni göklere götürmeye mi geldin? Sana yalvarırım [götürme – ç.n.]! Bir söz verip yemin ettim: Hodorçur'a gitmem lazım. Bu babamın vasiyeti. Evimin ocağını yakıp anam Regina'nın mezarına çiçek götürmem lazım. Ölmek istemiyorum!" Melekle Nane kayboluyorlar. Şimdi mutluyum! Ölmemeliyim!

Bütün hastalıklarımın müsebbibi incir ağacının rüyasını görüyorum. Bakıyorum Dursun dede namaz kılıyor. Korkunç bir rüya görüyorum: Hasan'la Ali nehir kıyısına geliyor; iki kavak ağacı gibi iki koca gölge, tepelerde havayı yırtan bir şimşek çakıyor; Hasan'ın kellesi göğün üzerinde uçuyor, göl kızıla boyanıyor. Korku içinde uyanıp çığlık atıyorum: "Dede, Hasan'ı öldürdüler!"

Dede sözlerimi duymuyor. Eve giriyorum, ocağın yanına oturup bir ayran içiyorum. Hasan'la Ali'nin geldiğini duyuyorum. Çocuklar, ben ve dede yatıyoruz. Nine oğullarına yemek koyuyor.

Hemen uykuya dalıyorum, ağrım yok. Gece olup biteni hatırlamıyorum. Bir anda uyanıyorum: Kendimi, bir gübrelikte, yarısı parçalanmış kedi, eşek, koyun ve keçi cesetleri arasında buluyorum. Vahşi hayvanlar leşleri sıyrıyor. Kalkıyorum, yanımda Kaplan'la Aslan vahşilere karşı uluyorlar.

Eve dönüyoruz, ama ben içeri girmiyorum. Terasta oturuyorum, köpekler bana göz kulak oluyorlar. Nasıl olup da gübreliğe düştüğümü bir türlü anlayamıyorum. Esrarengiz bir durum.

Güneş çıkıyor. Dursun gelip beni buluyor, Memrum da ayran getiriyor. Nine kapının eşiğinde beliriyor [görünce – ç.n.] gözleri büyüyor, “Aman Allahım, sen bir mucize yarat-tın! Ölüp de gömülen Abdullah mezardan çıktı, ölümler âle-minden geri geldi! Dinle beni Dursun! Ali'yle Hasan bana, ‘Ana gel de bak: Oğlan öldü’ dediler. Ben baktım: ‘Evet ölmüş.’ Ağladım. Onu gübreliğe götürüp gömdüler. Şükür ki burada, yaşıyor. Dursun bu oğlan sağlam, neredeyse iyileş-ti, senle ben onu Hasan'la Ali'nin fenalıklarından korumalı-yız. Onu küçük oğlumuz kabul edelim. Nasıl etti de o mezardan çıktı?”

Şimdi kaderim iyi ellerde. Hasan'la Ali'den artık korkmu-yorum: Dede, nine ve çocuklar beni koruyorlar. Köpekler de koruyucu meleklerim. Zamanımın çoğunu evde geçiriyorum. Emekleyerek evin her köşesini dolanıyorum, tek başıma tasa ayran boşaltmayı, kilere gitmeyi öğrendim. Toprak çömlleklerde biber, patlıcan ve hıyar turşuları buldum. Turşu suyunu içince, karnımda bir rahatlama hissediyorum.

Bir akşam, kilerin rafları arasında dolanırken, bildik bir koku alıyorum, ama ne olduğunu anlayamıyorum. Bir kö-

pek gibi, ellerimle ayaklarımın üzerinde durup etrafı kokuyorum. Bir dolabın önünde ayağa kalkmaya çalışıyorum: Kadın giysilerinin arasından güzel bir koku, ayva kokusu geliyor. Bir kadın elbisesinin katları arasında, iri, sağlam ve güzel kokulu bir ayva buluyorum. Kalbim sevinçle çarpıyor. Hemen babamın, “İshali geçirmek için en iyi ilaç!” deyişi aklıma geliyor. Babam ayvayı ekmek fırınında pişirirdi.

Ocağa bakıyorum: Odunlar yanıyor. Küller kızgın, ayvayı ocağa küllerin altına yerleştirmeliyim. Hayır, bunu yapmamalıyım, nine kokuyu alıp benim hırsızladığımı fark eder. Ayvayı ellerimle parlatıyorum. Dişlerimi meyveye geçiriyorum: Ekşi bir tadı var, bir lokma çiğneyip yutuyorum. Midede hemen bir iyileşme hissi belirliyor. “Sağ ol nine, senin ayva bana yaşama zevki verecek.”

Evin kapısını açıp köpekleri çağırıyorum. Benimle yatağa kadar geliyorlar: “Sağ ol Aslan, sağ ol Kaplan. Gelin yüzümü yalayın, iyileştirdim ben!”

Sonra ninenin ne yaptığını hatırlamıyorum. Belki de köpekleri süpürgeyle dışarı kovalamıştır! Ben, rahat, sıkıntısız, kötü rüyalar görmeden iki gün iki gece uyudum.

Dursun dede sesleniyor: “Abdullah, kalk, seni ahırda bekliyorum.” Memrum’la Selim beni mutfağa götürüyor. Nine bize kahvaltı veriyor: Bir maşrapa sıcak süt ve ekmek. Üç aydan beri ilk defa ağız tadıyla yiyorum.

Ahıra gidiyorum. Dursun’la nine hayvanları çaya götürüyorlar. Ahır ve yemlikleri süpürüyorum. Ancak, bana çok ağır gelen şey gübreyi dışarı çıkaramamak. Bir tırpanla samanlıktaki samanları yemliklere paylaşıyorum. Kümes- te bir tavuğun ötüşü! İçimde bir çiğ yumurtayı içme arzusu uyanıyor. Pek güzel, sıcak sıcak alıyorum. Ilık yumurtayı içiyorum. Yakında tarlada çalışmaya başlarım!

Dursun nereye çalışmaya giderse, ben de peşinden.

Bir gün, teyzenin evine Hasan'ın bebeğini görmeye gidiyoruz. Güzel bir bebek: Minik yüzü Nane'ye benziyor. Ona koydukları isim beni hüzünlendiriyor: Raşid. Aileden olduğunu sandığım bir genç kadın da ona [süt – ç.n.] analık ediyor.

Dursun oğullarının birkaç hafta içinde dönmesini bekliyor: Artık hasat zamanı.

Bir gece köpekler kapıyı tırmalıyor. Gidip açıyorum. Ali attan iniyor: Hasan'ın atının eyerine başsız bir beden bağlanmış. Ali bana, “Hasan'ın cesedini aşağı indirmeme yardım et, onu terasa çıkaralım. Git dedeni uyandır,” diyor.

Dursun atın örtüsünü alıp Hasan'ın cesedinin üzerine atıyor, sonra da bağlayıp bir nevi kefen yapıyor. Bana, “Git Elmas'a, buraya gelmesini söyle. Onu gömeceğiz,” diyor.

Dursun'la Elmas kefeni alıyor. Ben, elimde bir kürek ve bir kazmayla tabutun ardında yürüyorum. Hasan, Nane'nin mezarının yakınına gömülüyor. Eve dönüyoruz. Ali gitmiş, atlar da ortada yok. Nine çok sevdiği oğlunun korkunç akıbetinin karanlığıyla baş başa kalıyor.

Ürünün toplanmasına az kaldı. Akşam olurken, köyün köpekleri tarlalara doğru hücum ediyor. Dede bağılıyor: “Ali, tüfeği kap: Yabandomuzları tarlaları tarumar etmeye geliyorlar.” Dursun’un köpekleri bize rehberlik ediyor. Karşıda bir yaban domuzu sürüsü, sırtlardan inip tarlalara da-
lıyorlar, dağıtıyor, eziyor, başakları yiyorlar. Köpekler, gözü dönmüş domuzlarla savaşıyor. Köylüler ateş edip işgalcileri öldürüyor. Ancak, bu defa daha canavar bir ikinci yabandomuzu dalgası daha geliyor. Savaşı domuzlar kazanıyor: Köpeklerin kimi öldü, kimi de yaralı. Avcılarda fişek kalmadı, korkmaya başlıyorlar, tarlalardan belli bir mesafeye çekilip domuzların gözden kaybolmasını bekliyorlar. Kaplan’la Aslan yaralı, erkek kurtla dişi kurt kaçmışlar.

Sabah erkenden, hasarı telafi etmek üzere tarladayız: Buğdayı biçebilmek için başakları ayağa kaldırıyoruz.

Ali, bir gün, askerî inzibata teslim olmak üzere Adıyaman’a gidiyor ve Çanakkale’deki kıtasına katılıyor.

Dede bana, “Git de Elmas teyzeni çağır. Dağa çıkıp Ali’yle Hasan’ın sakladığı çuvalları alacağız,” diyor. Teyze, dede ve ben, bir mağaraya girip çuvalları boşaltıyoruz. Erkek ve kadın giysileri, ayakkabılar, altın ve gümüş işli terlikler. Hepsi zenginlere özgü, pek değerli şeyler. Lakin hiçbir elbise ya da ayakkabı ne nineye ne teyzeye uyuyor. Her şey çuvallara konup zulaya kaldırılıyor.

İki ağır çuvalı açıyoruz: İçlerinde işlemeli çantalar. Dede bir çantayı açıp içini bir halının üzerine boşaltıyor. İçinde, 50’lik, 100’lük, 500’lük ve 1.000’lik altın liralara, farklı büyüklükte keseler var. Dede bir çantanın içinde, 1.000 Türk Lirası değerinde, Osmanlı Bankası Trabzon şubesinde keşide edilmiş bir çekle Türkçe yazılmış bir not buluyor. Bana, “Oku,” diyor. “Bu çekin karşılığını Mutafyan Setrak’a ödeyin. İmza: Gedikyan Hagop.” Bir bez kesenin üzerindeki etikette Ermenice: “1914 Paskalya günü toplanmış 500 altın li-

ra. Müminlerin Hodorçur'daki Kirman Kilisesi'ne ianesi."

Dursun dede şöyle diyor: "Allahım sen büyüksün! Temiz bir adam olduğumu sen bilirsin, hiçbir gvura kötülük etmedim. Tüm bu zenginliği ben ne edeyim? Bunlar, Türklerin kökünü kazıdığı l bir millete ait. Bu l milletin artık hiçbir zenginliğe, hiçbir dünya malına ihtiyaı yok." Dalgın nazarlarla karısına, "Bu paralar gâvur kanından kıpkırmızı olmuş. Onları görmek istemiyorum. Onları toprakta bir yere gm. Çocuklar gelince ne edeceklerini bilirler," diyor.

Diğer çantada altın ve gümüş eşyalar var: Kadehler, haçlar, bilezikler, kolyeler ve bir sürü başka kıymetli şey. Hodorçur'un baş papazı Peder Harutyun'un altın haıyla kadehi de orada. Hasan'la Ali'nin Büyükbağ'da bizim eve girip onları çaldığı hatırıma geliyor.

Dursun dede ortasına Meryem'le kundaktaki bebek İsa figürleri işlenmiş altından bir kutu bulup açıyor. "Abdullah, bu kutunun içinde ne yazıyor, baksana." Alıp okuyorum: "Matta, Lukas, Markus ve Yahya'nın Avedaran'ı."* Arka kapakta ise: "Garabed Bakraduni akalyan'a. Hodorçur sakinlerinin hediyesi."

Raffaele'nin babası, "Demirci" Garabed Canikyan. 1910 yılında çekilen bir fotoğraf (Gianighian Arşivi).

(*) Ermenice İncil.

Ona, “Dede, bu kutu Hıristiyanların mukaddes kitabı, adı İncil. Bu kitabın sahibi benim büyük dedemdi,” diyorum. “O kahrolası miralay mı akrabalarını öldürdü?” “Hayır, bizim köyün kilisesini soydu. Hodorçur Kilisesi’nde zaptiye eliyle soygun yapıldı. Kilisenin kapılarının hükümet tarafından mühürlendiğini ben gördüm.”

O kıymetli şeylerin arasında, Ali’yle Hasan’ın Büyükbağ’da, bizim evden çaldıkları, Peder Harutyun’un altın haçıyla kadehini görmek çok canımı acıttı.

Arkadaşlarım, Selim ve Memrum’la Elmas teyzenin damına oynamaya çıkıyoruz. Nane’nin oğlu da orada, arabanın içinde: Büyüyor, anası gibi güzel. Kendi kendime, “Dursun, bir paşadan bile daha zengin. Ali, Memrum ve Selim oğlan, minik Raşid hırsızlanmış bir hazinenin mirasçıları,” diye düşünüyorum. Ali’nin karısı, Raşid’in yanında. “Teyze, mezarlıkta Nane’nin kabrini ziyaret edip hemen geliyorum.”

Ali dönmedi ama Dursun köyün muhtarından onun haberini aldı. “Hayattaymış!”

Selim, Memrum ve köpekleri alıp Hasan’la Ali’nin mağarasına çıkıyorum, onlar dedeyle çantaların içindekilere bakmaya gittiğimiz yeri çok merak etmişler.

Gece Selim ve Memrum’la, üçümüz birbirimize sarılıp mutfakta yattık. Son gecemizdi. Ertesi sabah, daha ortalık karanlıkken, Dursun dede beni alıp avluya çıkardı: “Abdullah, beraber uzun bir yolculuk yapacağız.” Eşek hazır, köyden çıkıyoruz.

BÜYÜKBAĞ'A DÖNÜŞ

Eşeğin eyerinin üzerinde, Dursun'un arkasında oturuyorum: Yeşil tarlalardan geçiyoruz. Çiy yağmış: Milyonlarca inci tanesi ve su damlası. Hava temiz. Büyükbağ yoluna sapıyoruz. Selim'le Memrum'dan ayrıldığım için ölümüne kederliyim. Kederime gem vuramıyorum: Gözlerimden yaşlar geliyor. Bir dereden geçiyoruz, eşek karnına kadar suyun içinde.

Kendi kendime, "Dursun dede beni evlat edinmişti; neden şimdi beni evinden atıyor?" diyorum.

Akşam. Bir köye giriyoruz. Bir köylü bizi misafir ediyor: Bir tek karı koca, üç oğul da savaştaymış. "Adı Abdullah, öksüz. Onu Büyükbağ'a götürüyorum. Orada bir akrabası var. Birkaç sene benim yanımda kaldı. Vicdanım rahatsız: Onu iradesine rağmen yanıma aldım, ailesinin yanına dönmesi lazım. Hacıbekir'in yanında ahırcılık yapan bir ağabeyi var."

Sabahına köyden ayrılıyor. Öğleden sonra bir tepeye varıyoruz, aşağıımızda Büyükbağ görünüyor. Eşekten iniyoruz: "Hadi git evine oğlum."

Kısa sürede büyük çeşmeye ulaşıyorum. Tepeye bakıyo-

rum: Dursun dede orada, bana bakıyor, sonra kayboluyor. Bana koruyucu meleklik etti. Zakkumlu yola bakıp çaresizlik içinde ağlıyorum.

Bu anda benim için yeni bir hayat başlıyor. “Elveda dede, beni yalnız başıma koyuyorsun. Ekmeğimi nasıl kazanırım ben?” “Babamın mezarını bir ziyaret edeyim, o bana bir iki iyi söz söylesen,” diye içimden geçiriyorum.

Mezarlık bahçeye dönmüş. Mapus’un laleleri çiçek açmış: Memleketimin kırmızı, sarı, mor çiçekleri. Kavaklar büyümüş, dere gürültüyor.

“Babam, çiçekli çayırım nasıl da güzel!” Mezarlıkta müt-hiş bir sessizlik hüküm sürüyor, babamın mezarına diz çöküyorum. Çimenler büyümüş, belime geliyor. Dursun dedenin bana hediye ettiği Peder Harutyun’un haçını kumaş bir astarın içinde karnımın üstünde taşıyorum. Onu çıkarıp başımı da üzerine koyuyorum. Babamın hayır duasını kalbimde hissediyorum. Şimdi daha mutlu ve güçlüyüm.

Evimize yürüyorum. Yıkık kilise, iki kadın ve dinlenmekte olan bir komşu kadın, hepsi oradalar. Balkondayım: Kapı açık, içeriye güneş giriyor, babamın yatağını aydınlatıyor.

Mayram yengem beni görünce, “Raffi, bir deri bir kemik kalmışsın. Açlıktan ölmedin mi?” diyor.

“Bu doğru değil. Dursun dede bana iyi bakıyordu. Hastalandım, handiyse ölüyordum, şimdi iyileştim. Üç ay ölümle pençeleştim. Dursun bana, ‘Gidip evinde yaşamalısın’ dedi. Beni eşeğiyle köyün mezarlığına kadar getirdi. O ulu bir adam.” Yengem süzölmüş, zayıflamış.

“Raffi, bu kış aç kaldık. Hâlâ senin zamanındaki gibi idare etmeye çalışıyoruz.”

Koynumda sakladığımı üç ekmeği Mayram’a hediye ediyorum. Kuzinimle diğer kızlar ot toplamaya gitmişler. “Mayram, Dursun dede bana Peder Harutyun’un haçını hediye etti. Al da sakla, Hodorçur’a döndüğümüz gün verirsin.”

Çoruh Nehri 1905 yılından bir fotoğraf (Raffaele Gianighian Arşivi).

Mayram haçı alıp alnına götürüyor, dua ediyor: “Hazreti İsa, Tanrı’nın Anası, Peder Yusuf kalbimi, ruhumu size adıyorum: Şu kulübede çektiğim sefaleti görün de kocamı bana bağışlayın.”

Kalbim bu acıya dayanamıyor, koşarak mezarlığa gidiyorum. “Babacığım, Mayram, Elizabetta, Marta ve Manuhi’ye destek olabilmem için bir iş bulmama yardım et.”

Derenin kıyısına oturuyorum, babamın ruhunun dile gelmesini bekliyorum. Üç kavağın altında, otlarla hindibalar arasından, sipsivri yapraklarıyla lalelerin başları görünüyor. Altta Mapus’un kemikleri var. Sessizlikte suyun melodisi duyuluyor, ruhuma geliveren ferahlıkla hafifliyorum. Bir ses duyuyorum: “Abdullah, git köylülerin evine bir uğra. Kim sana gülümserse, kim sana bir söz söylerse ondan iş iste.”

Her daim yanımda olan babamın ruhunun benimle konuştuğundan eminim. Köylüler hasat zamanı beraber çalışım diyorlar.

Köyün ucunda Osman Ağa’nın yaşlı biraderinin evi var.

Yaza kız terasta oturuyor, beni görünce tatlılıkla gülümseyip ayağa kalkıyor. Genç kız olmuş. Karşıma iki köpekle altı yavru çıkıyor. Dişi köpeğin, hiç havlamadan ayaklarını göğsüne dayamasıyla yere düşüyorum. Şaşkın vaziyette oturup kalmışım. Enikler bacaklarımın üzerine çıkıp oynuyor, yüzümü yalıyorlar, ben de onları keyifle okşuyorum.

Yaza: “Abdullah, ne çok değişmişsin. Zayıflamış, çirkinleşmişsin. Köpeklerin seni tanımadı.” Beni ayağa kaldırıp evine götürüyor, ne kadar zamandır aç olduğumu soruyor.

“Dursun’un köyündeydim. Açlık çekmedim. Üç ay yatakta hasta yattım. Buraya dün geldim. Baktım akrabalarım sefalet içinde. Sana iş istemeye geldim. Dursun’dan tarla işini, hayvan bakımını, at binmeyi, ahır temizlemeyi öğrendim. Keçi, koyun ve inek de sağabiliyorum.”

Yaza bana yemek çıkarıyor: “Yarın da bana yemeğe gel. Ben babamla konuşurum.”

Döndüğümde Bay Tuğcuyan, kuzinim Elizabetta, Marta, Manuhi ve Elena balkondalar. Elizabetta bana, “Seni gördüğüme memnun oldum, özlemiştim. Umarım Kapriel de döner de ailemiz yeniden bir araya gelir. Sonra da kardeşim Hovannes gelir,” diyor.

Ocağın karşısında ot çorbasını karıştırmakta olan Mayram’ın yanına gidiyorum. “Yaza’ya gittim, bana yemek verdi, babasının bana iş vereceğine söz verdi.” Mayram: “İyi bir insan bulmuşsun. Yarın sana iş verir. Hadi şimdi git yat.”

Sabah kalkınca, kuzinimle çeşmeye gidip yüzümü yıkıyorum. “Elizabetta, gideyim Yaza’nın ahırını temizleyeyim, belki sana ekmek getiririm.” Yaza bana hanımım olarak emir vereceği için heyecanlıyım. Yaza’nın annesini tanıdım, babası tacir ve biraderi de kolejde okuyor.

Bir gün ben avluyu temizlerken, Bey geliyor. Yaza’nın babası. Benimle çok terbiyeli bir şekilde konuşuyor: “Abdullah, atı al dereye götür, onu suda yüzdür; hayvan çamur

içinde kaldı, ayaklarını da yıka.” “Baş üstüne, *beyefendi*.” Eyerini ve ağızından koşum takımını çıkarıyorum. Atı nehre götürüp baştan aşağı temizliyorum ve otlatıyorum. Ata biniyorum, ancak dizginleri elimde olmadığından bana itaat etmiyor ve her zamanki yolundan gidiyor. Osman Ağa, biraderi ve başka insanların oturmakta olduğu Konak’ın bahçesinin önünden geçip gidiyor. Attan düştüğümü görmüş olmalarından utanıyorum. Yaza, atı kontrol altına alıp ahıra götürüyor. Bana mükellef bir yemek ikram ediyor sonra da iki ekmek veriyor.

Akşamına hepimiz balkondayız. Tuğcuyan, “*Beyefendi* nin yanında bir iş buldun mu?” diye soruyor. “Geçici bir iş, evet, belki ileride beni hizmetine de alır.” Tuğcuyan: “Yarın buradan bir kervan geçecek, git Köylük’te biraderini bul. Köylük’te Hacıbekir, Zeynel ve Mehmet biraderlerin konağı var.”

KÜÇÜK AĞA

Kervan sabah yola koyuluyor. Bütün gün yol gidiyorum, akşamına Köylük'teyim. Hemen Kapriel'i buluyorum; bir atın dizginlerini tutmuş bekler vaziyette. "Seni bulmaya geldim."

Bir meydanda büyük bir ev yapılıyor. Köylüler taş taşıyorlar. Az ötede dört kişi duruyor. İmam, Osman Ağa ve Hacıbekir biraderler.

Kapriel, Mehmet'in ahırcısı. Eşekler meydanı boşaltınca, Kapriel patronunu Konak'a götürüyor. Yanıma geliyor. *Han* isminde bir lokantada* yatıp uyuyoruz. Çok geçmeden uyanıyorum, her yanımda bit kaynıyor. Böceklerden kurtulmak için ceketimi çıkarıyorum. Biraderim de aynısını yapıyor.

Gece boyu konuşuyoruz. Kapriel köyde rahat değil: Zeynel Bey'in oğlunun kendisini öldürmesinden korkuyor. Mehmet Hacıbekir Büyükbağ'a dönmesine de izin vermiyor. İş ağır değil: Patronu atla giderken, o ardından yayan gidiyor. Ahırcılık yapıyor. Ağabeyim mutlu değil. Patronunun bir *konağı* var, yanında yetmiş Türk çalışıyor. O da efendilerin kırıntılarını yiyor.

(*) İtalyanca "*locanda*" hem yenilip hem yaulan yer – ç.n.

Bir gece yolcu salonunda uyuyorum. Biraderim de bana eşlik ediyor. Bizden başka kalan yok. Odanın sakinleri, duvardan düşen bitler, kanımı emiyorlar. Sabah yola çıkacağım için mutluyum.

Büyükbag'ın tepesindeyim. Zakkumlu olduğu yoldan iniyorum. Yaza çeşme başında: "Abdullah, yarın gelip ahırını temizle."

Eve girdiğimde [benimkileri – ç.n.] her zamanki kök ve ot çorbasını içerken buluyorum. "Kapriel iyi, Mehmet Hacıbekir'e ahırcılık ediyor. Hovannes hayatta, orduya nalbantlık ediyor. Benim umudum Yaza: Belki babası beni ahırcı olarak alır."

Her sabah ahırdayım. Birkaç gün sonra babası geliyor: Sabahattan öğleye atını otlamaya götürüyorum. En çok da kavaklarla bademler arasındaki o kutsal tarlayı tercih ediyorum. Ata atlayıp küçük çeşmenin önünden geçiyorum. Dev bir sığır yolumu kesiyor: At korkarak yoldan çıkıp bir buğday tarlasının yanındaki bademliğe giriyor. Attan inerek dizginine uzun bir ip bağlayarak bir badem ağacının altına oturuyorum. Tarladan bir köylü çıkageliyor: "Çocuk, ipi sağlam tutasın, at ekili yere girmesin."

Orada oturup alçak sesle bir memleket havası tutturuyorum. Saatim güneş. Öğleyin Yaza'nın evinde olmalıyım. Yanında iki kızla Küçük Ağa'nın bana doğru gelmekte olduğunu görüyorum. Ama kaçacak fırsat bulamıyorum. Babam atölyede çalışırken, Osman Ağa'nın oğlu gelip dükkândaki müşterileri rahatsız ederdi. Maşayla sakal ya da bıyıklarını çekmeye çalışır, hiç kimse ona bir şey demeye cesaret edemezdi. Babamsa, çekicini kızgın demire sert sert vurarak öfkesini yatıştırmaya çalışırdı. Ben oturduğum yerde, iple atı kendime doğru çekerek onu görmemiş gibi yapıyorum.

Bu yaramazın adı, benim gibi Abdullah. Durup bana, "Köpoğlu..." diyor. Ben, kaçmak üzere hemen kalkıyorum; lakin

1915 yılında Fırat Nehri (Gianighian Arşivi).

atın ipini de bırakmak istemiyorum. Beni itekleyerek ağacın altına düşürüyor. Bileklerimi bağlayıp iki kuşakla baş aşağı bir daldan aşağı sallandırıyorlar. Ben yine de, at ekini dağıtmasın diye ipi iki elimle tutuyorum. Kötü şakanın bittiğini sanıp dirseklerimin üzerine doğrulup uzanarak ipi kendime doğru çekiyorum.

Üçü birden gülerek etrafımda dönerken, Abdullah beni tahrik ediyor: “Köpoğlusu, bırak şu at buğday tarlasına girsin; köylü de seni vursun.” İpi çekiyorum, at dibimde, kulakları yüzüme değecek gibi. Küçük Ağa daha da öfkelenip azıtıyor. Kızlara, “Bu piç köpeği taşlayalım,” diyor.

Karşıma geçiyorlar: Toprak toprakları ve taşlarla bana nişan alıyorlar. Bacaklarıma ve göğsüme atıyorlar, sonra yüzümü nişanlıyorlar. Burnumdan ve alnımdan kan geliyor. Tek bir kelam dahi etmiyorum. Atın ipini sıkıca elimde tutuyorum, ama üç haylaz çocuk bu defa ipi tutan elime taş atıyorlar. Buğday tarlasına giren atın ardından öylece bakakalıyo-

rum. Abdullah ve kızlar tatmin oldular: Taş atmayı bırakıyorlar.

Hemen sonra bir çığlık, bağırıtı ve küfür işitiyorum. Köylü atı dışarı çıkarıyor, etrafa bakınıyor, beni ağaçta asılı halde, Abdullah'la kızları da badem bahçesinden kaçıp giderken görüyor. Bileklerimi çözüp beni yere koyuyor: "Zavalı çocuk, talihlisin, ben hayatını kurtardım, birkaç saat içinde buralarda ölüp kalırdın. Atı patronuna götürebilecek misin?" "Evet," diyebiliyorum.

Bu iyi köylünün elini öpüyorum. Güneşe bakıyorum: "Daha öğlen olmadı." Ata atlayıp köy yoluna sapıyorum. Konağın önünden dörtnala geçiyorum. Birkaç dakika içinde büyük çeşmenin önündeyim. Attan inip yüzümü yıkıyorum; burnumdan kan gelmeye devam ediyor. Yaza'ya görünmek istemiyorum. Kendimi aşağılanmış hissediyorum: Küçük ve büyük ağaların hepsinden nefret ediyorum.

Babama konuşmaya gidiyorum. Derenin etrafından sinirotlarından topluyorum: Yüzümdeki ve alnımdaki yaralara onlardan sürüyorum. Babamın mezarının üzerine uzanıyorum. Güneş yüzümü yakarken kalkıyorum. Karnım aç, olsun, bir hafta bile aç kalmaya alışkınım. Dereye gidiyorum, soyunuyorum, suyun içinde yürüyüp yüzümü yıkıyorum. Dere kıyısından sinirotu yaprakları bulup yaralarımaya ilaç yapıyorum. Ceketimi giyiyorum. Tabiatın sabah şarkısını dinliyorum. Babamın o tatlı sesi kulaklarımda çınlıyor: "Sana kötülük yapan insanları unut evlat. İyilik ve sevgi hayatır, insanı sev."

Ertesi gün buradan gitmeye karar veriyorum. Buğday tarlasına giriyorum: Ekinler yeşil, gelinciklerden yiyorum. Dedenin yanına döneceğim.

Köye bakıyorum: Çocuklar oynuyor. Ağa'nın kızı, Yaza da aralarında. Bana doğru geliyor. Mutlu olduğumu hissediyorum. Beni görünce memnun olan bir insan var. Yüzümü

elimle kapatıp “Attan düştüm,” diyorum. “Abdullah, doğruyu söyle. Köyde herkes Küçük Ağa’nın sana vurduğunu biliyor. Seni bir köylü kurtarmış. Abdullah, ben seni yaralarından öldü bilirken, şimdi sağ salım karşımdasın. Göster bana yüzünü. Hiçbir şeyin yok. Hadi bizim eve, sana bir yemek borcum var.”

Beni mutfağa götürüyor. Yaza’nın annesi başımı okşayıp terasa çıkıyor. Yaza’yla birlikte aynı bulgur pilavını ve o incecik, mis kokulu ekmekten yiyoruz. Çıkarken kız bana, “Yarın eve gel, zira babam seninle konuşacak,” diyor.

Mayram evde yalnız. Bana bakmadan, “Raffi, imamın yakınında oturan bey gelip seni sordu. Adı Nuri,” diyor.

Ona gidiyorum. Yarıcı Nuri: “Abdullah, gel benim yanımda çalış. İlahe ve ibatani veririm, ailen için de iki ölçü buğday. İşine geliyorsa, git yengene, benim ailemle kalmak için müsaadesini al.”

Mayram’ı Nurigil’e götürüyorum: Nuri’nin iki hanımı yengemi büyük bir nezaketle ağırlıyorlar. Nuri’nin oğulları anlatıyor: “Demirci Hanım, senin kocan altmış genç yarıcıyı mapusluktan kurtardı. Bir gece Malatya’ya vardık: Bizim grubu bir ahıra kapadılar. Evimize, tarlalarımıza dönme ye karar vermiştik. Tek çıkış yolu bir pencereydi. Kapının önünde zaptiyeler bekliyordu. Kocan pencereye şöyle bakıp bir şeyler aramaya gitti. Bir pulluk ucu buldu ve parmaklıkların etrafındaki duvarı kırıp demirleri birbirinden ayırdı. Kocan bizimle gelmek istemedi. ‘Jandarmalar gelip beni Büyükbag’da bulur; miralayın gözü üzerimde, ceza almak istemiyorum’ dedi. Sağ olasin Demirci Hanım!”

Nuri’nin genç hanımı bana bir elek dolusu buğday veri-

yor. Eve dönüyorum. Akrabalar balkonda oturuyorlar. Mayram: “Raffi, Yarıcı Nurigil’le oturabilirsin.”

Melkon dedemin halısını alıp yeni meskenime gidiyorum. Biraz kafam karışık, ama bu fazla sürmüyor. Nuri’nin iki hanımı üzerimdeki eprimiş paltoyu çıkarıp ateşe atıyorlar. Beden ölçülerimi alıyorlar. Yere oturuyorlar. Önlerine beyaz bir kumaş yayıp biçiyorlar, ondan bir gömlekle bir çift don çıkarıyorlar. İki becerikli terzi gibi elbiseyi çabucak dikiyorlar. Beyaz bir ceketim oluyor! İki hanım ciddi nazarlarla yüzüme bakarak beni süzüyorlar. Heyecanla, “Abdullah, köyün en güzel oğlanı sen oldun. Şimdi gidip akrabalarına görün,” diyorlar.

Küçük bir yarıcı oldum. Sanatı Dursun dededen öğrendim. Toprağı sürüp ekerken yardımcılarım olan öküzlerin sevgisini ve dostluğunu kazandım. Dombaydan bile korkmayan sarı bir öküzüm, iki tane de daha genç ve kuvvetli öküzüm var. Boz renkli sonuncusu ise yaşlı ve çalışırken zorlanıyor.

Patronlarımla adları Nuri, İsmail ve Şamir: Baba ile iki oğlu. Beş ve yedi yaşlarında iki de küçük patronum var. Patron hanımların isimleriyse, Huri ve Çiçek.

Nuri’nin üç tarlasıyla çok güzel üzümler veren bir de bağı var. Bu bağın adı Harutyun. Tarlalardan biri tepede, altında da bağ ile iki tarlayı birbirine bağlayan yol.

Ürünü kaldırma zamanı. Tarlada yerde kalan sapları kaldırmaları için gidip Mayram’la Elizabetta’ya haber veriyorum. İki birader ekini düzden yamaca doğru biçiyor. Kadınlar sapları küçük demetler halinde bağlayıp eşeklere yüklüyor ve istiflemeye götürüyorlar. Başaklar kırılınca sapla buğday ayrılmış oluyor.

Gece oldu, öküzleri bağlayıp bağda bir ağacın altında uymaya gidiyorum. İş bitti.

İsmail’le beraber tahılla samanı eve taşıyoruz. Tepeye gidip aletleri ekinin kırıldığı avluya getiriyoruz. Şamir* her sa-

(*) Samir – ç.n.

Ermeni kadınları yallada tereyağ yaparken (Gianighian Arşivi 1918).

bah gidip bağa bakıyor. Baba, bir ağacın altında namaz kılıyor. Bense İsmail'e yardım ediyorum.

Bir sabah Şamir'in başına kötü bir şey geliyor. Parmağını engerek yılanı ısıyor. Ben tarlaya bir eşek bulmaya koşuyorum. Nuri oğlunu eyerin üzerine atıp yakın köydeki bir üfürükçüye götürüyor. Şamir'in tek kolu sakat kalıyor. Avluda duran biçilmiş ekine ben gözcülük ediyorum. Geceleri av peşinde kurtlar geliyor, gözümü kırpmadan tetikte bekliyorum. Durumu İsmail'e söyleyince, aynı gün buğday çuvallarını ambara depoluyoruz. İsmail akrabalarımaya vermek üzere bana bir torba buğday hediye ediyor.

Bağbozumuna bütün aile katılıyor. Çayırda maya hazırlanıyor, kazanlarda sıra pişiriliyor. Sonunda üzüm marmelatı ılıkken, içine iri iri kesilmiş uzun balkabakları atılıyor. Sıvı haldeki pelte keçi tulumlarına boşaltılıyor ve sonunda eşeklerle eve taşınıyor.

Sonbahar, ekim zamanı. Sabah şafakta, ahırdan dört öküzle çıkıyorum. Pulluk ucu sırtımda. Mezarlığın önünden ge-

çerken babamı hatırlıyorum. Tepeye çıkıyorum. Tarlaya gelince, iki öküzü pulluğa bağlıyorum. Demirden ucu dümenin altına yerleştiriyorum, kolu kaldırıp aleti yere doğru bastırıyorum. Elimi pulluktan çekmeden değnekle hayvanların sağrısına dokunuyorum.

Tarla yüzlerce metre uzunluğunda. İleri geri gidip geliyoruz. Saatlerdir tarla sürüyoruz: Güneş gökyüzünde yükseliyor. Sürü uzakta: Çoban ve köpekler onları ağıla doğru sürüyor. Kadınlar keçi sağıyorlar.

Öküzleri çözüp dinlendirme zamanı. Pulluğun yanına oturup hanımın öğle yemeğini getirmesini bekliyorum. Çiçek Hanım bana pilav, ekmek, bir tas da ayran getiriyor. Yanıma oturuyor: Tatlı bir tebessümle yemek yerken bana eşlik ediyor. Sonra, kapları bir sepete koyup götürüyor.

Tepede tohum ekme işini tamamladım. Tarladan dere kıyısını izleyerek büyük vadiye iniyorum. Karşı tarafta patronun büyük oğlu çalışıyor.

Sabahları pulluk uçları sırtımızda beraber çıkıyoruz. Akşam yine beraber dönüyoruz. Günler kısaldı, lavaşları yanımıza alıyoruz.

Sıcak ve güpgüneşli bir günde bir şarkı mırıldanarak tarlayı sürmekteyim. Yemek vakti. Abdül'le Kara'yı çözüyorum: Vadiye doğru otlamaya gidiyorlar. Bir bakıyorum, Abdül, kuyruğunu kaldırmış Beyaz ve Alaca öküze doğru koşuyor. Üç kurdun öküzlerin arkasından yanaşmakta olduklarını görmüş. Değneğimi alıp kurtları kovalamaya koşuyorum. Abdül kurtların birine bir boynuz takıp onu havaya fırlattı. Kurtlar tepeye doğru, yüz metre mesafeye gidip bizi gözlemeye koyuluyorlar. Hayvanlarımı alıp nehre götürüyorum. Leziz yemeğimi yiyorum.

Elindeki kafesin içinde bir keklikle bir avcı orada. “Az önce üç tane kurt iki öküzümü öldürmek istedi. Vaktinde yetişip onları kurtardım.” “Kurt kurnaz olur, çobanı çocuk gö-

rünce avına atılıp parçalamak ister. Bakıyorum sen kurttan korkmuyorsun.”

Yemek yediğim yer evin çıkışına yakın. Bu sabah mercimek pilavı* yiyoruz. Üzerine bir tabak da balkabaklı üzüm marmelatı. Çiçek Hanım bana, “Öküzleri kurtardığın için sana bir tabak da tatlı koydum. Aferin oğul!” diyor. Mutluyum: Patronlarım benden memnun.

Odaya girmeden terasta oturmakta olan akrabalara bir selam vermeye gidiyorum. Mayram, “Abdullah kurtları kovarak cesaretini gösterdin. Dedene ve kuzenin Hovannes’e benziyorsun: Ikisi, Hodorçur’un iki büyük avcısıydı.” “Mayram, Abdül adında korku bilmeyen bir öküzüm var. Boynuzuyla kurdu kaldırıp havaya fırlattı!”

Yatağıma gidip yeni hayatımdan memnun vaziyette uykuya dalıyorum.

Nuri’nin oğlu evleniyor. İmam gelip birkaç dua okuyor, Kur’an’dan bir parça okuyor, çifti karı koca ilan ediyor. Ama evleri yok: Gelin yatmaya ana babasının evine gidiyor.

(*) Yemeği – ç.n.

Sabahları, hayvanları başka çoban çocukların da olduğu bir yerde otlamaya götürüyorum. Onlarla vakit geçirmek çok hoşuma gidiyor. Aralarından, koca adam gibi, bıyıkları çıkmaya başlamış biri bana kötü davranıyor. “Sen gâvursun, yanımıza gelip durma, seni gebertirim.” Öbür çocuklar beni koruyor: “Abdullah, göster şu herife sünnetini.” Sonra da kötü çocuğa dönüp, “Osman Ağa kirvelik etti, *hekim* de sünnet etti. Bak gördün mü? Seni burada istemiyoruz. Hayvanlarını alıp çek git buradan, bizim için asıl gâvur sensin!” diyorlar. Ne mutlu bana ki böyle iyi arkadaşlarım var.

Çiçek’i her gün görüyorum. Elinde bir kova, diğer kadınlarla beraber koyun sağmaya gidiyor. Bana hep sevgiyle bakıyor.

Biz çocuklar oynuyoruz, ama en sevdiğimiz oyun, büyüklerin sevişirkenki halini taklit etmek. Aramızda küçük bir çoban var ki kız çocuğu kadar güzel. Çayıra çıplak, yüzükoyun yatıyor. Çocuklar sırayla onun üstüne çıkıp oynuyor ve eğleniyorlar. Kadınlar, yakınımızdan geçerken bize bakıp gülüyor. Akşam eve döndüğümde, Çiçek Hanım herkesin önünde anlatıyor: “Abdullah’la diğer çocuklar Sianuk’la

sevişiyorlar. O güzel çocuk bizim köyün oğlanlarının sevgili olmuş.” Herkes kahkahayla gülüyor.

Bir gün, biz çocuklar çimene yatmış Sianuk’la oynarken tüfekli tabancalı bir süvari geliyor, durup atını bir çaliya bağlıyor, paltosunu silahlarını, fişeklerini eyere bırakıp ortamıza geliyor. Bize Türkçe “Siktir,” diyor. Bizi kovaladıktan sonra çıplak vaziyetteki Sianuk’u kendine doğru çekerek yere oturuyor. Elleriyle yüzünü okşuyor, cebinden bir şeker parçası çıkarıp oğlanın ağzına tikiyor: “Bakıyorum arkanı bu oğlanlara vermekten hoşlanıyorsun. Benimle sevişmek ister misin?” Sianuk başıyla onaylıyor.

Adam çocuğun arkasını karnına doğru çekip sert bir hareket yapıyor. Biz çalıların arasında olup biteni gözlüyor, tecavüze şahit oluyoruz. Biçare, fukara Sianuk güçlkle bir çığlık atabiliyor. Hepimiz, arkadaşımızın yardımına koşmak üzere doğruluyoruz. Adam işini bitirmiş. Sianuk’un çıplak bedeni kanlar içinde, anüsünün deliğinden kan fışkırıyor.

Arkadaşlarım öfkeden köpürüyor. Askere taşla ve sopayla hücum edip oracıkta öldürüyorlar. Hayvanları alıp uzaklara doğru kaçıyorum. O zamandan sonra aşk oyunu unutuluyor. Sianuk kan kaybından ölüyor.

Pek yakında hava kararır, avlu soğuk: Aile ocağın başında toplanıyor. Beyim Nuri, yatmaya gitmeden, diğer yaşlılarla namaz kılmak için selamlığa geçiyor. Bir gece dönüşünde, “Çobanın karısı, ayrana zehir katıp kocasını öldürmüş,” diyor.

Sürünün tek bir çobanı olur. Kış boyunca, soğukta, rüzgârda ve yağmurda dışarıda durmak çok rahatsız edici olduğundan köylülerin arasından yeni bir çoban bulunmaz.

Patronum bir gün Osman Ağa’ya, “Ekin işleri başlayana kadar, sana benim oğlanı, Abdullah’ı kısa süreliğine ödünç vereyim,” diyor. Ben ölen çobanın yardımcısıyla çobanlık yapmam, diyemiyorum. Bir köle beyine karşı gelemez!

Urfa (Edesa). Ayaktakiler (soldan): Kaspar Tatmanyanyan, Mıgırdıç Atamyanyan, Urfalı bir öksüz, Hovannes Tuğcuyan, Elizabetta Canikyan, Kapriel Canikyan, Kerop Muradyan. Oturanlar (soldan): Rapael-Abdullah Canikyan (yazar, 13 yaşında, Kürt kıyafetiyle), Marta Tuğcuyan, Hermine Canikyan, Mugam Sahakyan, Markar (Gianighian Arşivi).

Gece uyumayıp babamın ruhuna çağrıda bulunuyorum. “Oğlum, keyfin kaçmasın, tepeler, çayırılar ve ağaçlar arasında onca koyun ve keçiyle yaşamak güzeldir. Hodorçur’da, kendi evindeyken de Kapriel’le arada çobanlık yapardın. Az daha sabretmelisin. Patronun sana ekmek veriyor, sen de çalışmalısın. Senin için öküzleri otlamaya götürmekle aynı şey.”

Sürü büyük çeşmenin oradaki çayırılıkta. Nuri beni oraya götürüp çobanla tanıştırıyor. “Abdullah, koyunları otlatmana yardım edecek. Ondan memnun kalacaksın, söz dinleyen bir çocuktur!”

Artık köyün küçük çobanı benim. Çoban ısıklık çalınca köpekler sürüyü yürütmeye başlıyor. İki eşeğimiz var, her birinde gerekli eşyalar ve bir de tüfek. Üzerine yatabileceğimiz ya da rüzgârda sırtımıza aba gibi atabileceğimiz kaba bir örtünün yüklenmesine yardım ediyorum. Yüzlerce koyun ve

keçi çayıra yayılıp otları köküne kadar kemiriyorlar. Ben de bir eşek ve bir köpeklerle dolaşıyorum. Ayrıca, baş çobanın da bir eşiği ve bir de köpeği var.

Saatlerdir sürünün ardındayım. Ilık güneş sayesinde tabiatla özgürlüğün tadını çıkarıyorum. Çobanlık güzel iş. Köpekler sürüyü sağma yerine götürüyor: Keçi ve koyun dışkı-sı kaplı bir çayır, milyonlarca kara çekirdek. Sağıcılar da burada. Çiçek Hanım da aralarında. Bana içinde ekmekle ayran olan bir hasır sepet veriyor. Yere oturup yemeğimi yiyorum. Kadınlar süt kovalarıyla köye dönüyor. Sürü dinleniyor. Vakit gelince, köpekler hayvanları köye doğru döndürüyor. Gölgerler uzuyor: Gün batıyor.

Sürünün geceleyeceği yere vardığımızda handiyse gece. Şimdi yere yatan küçükbaşları koruma görevi köpeklerin. Biz iki çoban, çayırın bir köşesinde, büyük çeşmenin yirmi metre kadar ötesine çadır kuruyoruz. Eşekleri yakınımızda bir yere bağlayıp tüfekleri çadıra alıyorum. Yan yana oturuyoruz. Arkadaşım ölen çobanı anlatıyor.

“Zengin bir köylüydü. On öküzü, dört ineği, üç de çocuğu vardı. Bir gece ahırın ateş aldı: Karısı, çocuklar ve hayvanlar öldü gitti, tek o sağ kaldı. Genç ve güzel bir kızla evlendi. Yerin altında bir tahıl silosu, karısını ve kendini geçindirecek kadar varlığı vardı ama bir evi yoktu. Gidip kaynanasının evine yerleşti. Yarıcının bir sürü tarlası vardı, ama bir çift öküz alacak parası yoktu. Osman Ağa, Büyükbağ’da çobanlık etmesini teklif etti; o da böylece çoban oldu. Bu onun işi değildi, ama bir yıl boyunca bu işi yaparsa karşılığını iki öküz olarak alacaktı. Çoban çok iyi ve güçlü bir adamdı, ancak bu iş onu incitiyordu. Sessizleşti, karısını ihmal etmeye başladı. Karısı ona karşı müşfikti. Onu anlıyor, bir yılın geçmesini, kocasının yeniden çiftçilik etmeye başlamasını sevgiyle bekliyordu. Ama anası başka düşünüyordu. Kadının kalbinde kocasına bir nefret, hınç duygusu uyandırdı.

Berbat bir gecede, çoban peyniraltı suyunu içti, zehiri yuttu, birkaç dakikada da göçüp gitti. İyi bir adamdı: Gece benim çadırda yatmama izin verir, kendisi dışarıda ayakta ya da oturarak elinde tüfikle dururdu. Sürünün etrafını dolaşır, şafak vakti çadıra girerdi. Osman Ağa'dan bir çift öküz alabilmek için yazın geleceği günlerin hayalini kuruyordu.”

Yoldaşım ile arkadaş olduk. Neşeli ve şakacı bir tip, hiç durmadan konuşuyor ve sağıcı kadınlar onu çok takdir ettiklerinden yiyecek iyi şeyler ikram ediyorlar. Sağıcılar arasında Bey'in kızı da var, kız tarlaya gider gelirken bana selam ediyor.

Yağmurlu, berbat bir gece, çadırdayken, bizim köpeklerin çakalların ve kurtların ulumasına karşılık verdiği işitiliyor. Tüfekler elimizde, tetikteyiz. Yoldaşım korkudan titriyor, sanırım ben de.

Demeye kalmadan çadır yıkılıyor. Bir köpekle bir canavar dalaşırken onu deviriyorlar. Koyunlar ve keçilerde bir kaçışmadır gidiyor. Eşekler, bağlı halde çifte atıp duruyorlar. Yoldaşım yardım istemek üzere köye koşuyor. Kurtlar sürüyü darmadağın ediyorlar. Koyunların arasında, köpeklere bağırıp koyunları sürükleyen kurtlara kurşun sıkıyorum. Öbür tüfeği de alıp doldurarak sayıları çok fazla olan kurtlara ateş açıyorum. Köpeklerimle kurtları kovalıyorum, bir sayıyorum: En az on beş tane, ikisi ölmüş, yerde yatıyor.

Arkadaşım, Osman Ağa ve patronlarımla geri geldiğinde kurtlar gitmiş, koyunlarla keçiler de kıra ve bağların arasına dağılmıştı. Yerde on tane boğazlanmış koyun. Üzüntü içinde patronlarıma bakıyorum. O korkunç gece çobanlık vazifem sona eriyor. Patronum Nuri beni eve götürdükten sonra Osman Ağa'ya, “Benim oğlanı kurtlara yem etmem. Siz kendinize sürüyü emanet etmek için bir başkasını bulun,” diyor.

Bahar geldi. Pamuk tarlaları çiçeklendi, bembeyaz. Yakında ekin olgunlaşır, çiftçiler biçmeye hazırlanıyor. Patronlarım buğdayla ve bağla meşgul, hense öküzlere bakıyorum.

Yazın hummalı çalışması yakında başlar. Ne var ki, çekirgeler hasattan erken davranıyorlar. Bir sabah, bir çekirge bulutu güneşi kapatıyor, tarlaları darmadağın edip ürünü berbat ediyor. Köylüler söyleniyor: “Bu kış ekmeksiz kaldık.” Çekirgeler tabiatın bir gazabı, geçtikleri her yerde açlık ve sefalet bırakıyorlar.

Nohut ve mercimek toplanıyor. Ambara yerleştirilirken patronlarıma yardım ediyorum. Çuvalları eşek sırtında taşırken, bademlikte kuzenim Asis’le karşılaşırız. “Kız kardeşim Manuhi bu gece öldü. Mayram’la Elizabetta onu götü-rüp mezarlığa gömdüler.”

Yengemi ve kuzinimi görmeye gittiğimde onları pek kederli buluyorum. Kuzinim, “Kulübemizin en güzel çiçeğini yitirdik,” diyor.

Hodorçur’un on bin sakininden, Büyükbağ’da, sekiz can sağ kaldık.

Hodorçur artık yok. Ahalisi kaybolup gitti.

Gerçek hayata dönüp çuvalları avluya taşıyorum. Çiçek ve Huri Hanımlarım oradalar. Pamuk çuvallarını boşaltıp tarlaya dönüyorum.

Eniştem Tuğcuyan, Edesa'ya gitmiş. Bir eczaneden bite karşı ilaç almış. Eczacıdan savaşın sona erdiğini işitmiş. Türk vilayetlerinde dolaşarak katliamda sağ kalan Hristiyan Ermenileri arayan bir Amerikan hayırseverlik kumpanyası gelmiş. Ermenilerin sürgünden önceki yerlerine dönmeleri için onlara yardım ve gerekli araçları sağlıyormuş.

Tuğcuyan eczacıya Büyükbağ'daki adresini bırakmış: "Büyükbağ'da Hodorçur'dan on kişi var."

Tuğcuyan Büyükbağ'a döndükten sonra, bir gün, gökyüzünde ahşap kanatları olan, duman ve kıvılcım püskürten bir kocaman kuş görünüyor. Karnından damlara ve sokaklara kâğıt parçaları yağıyor. Kâğıtlarda Türkçe şunlar yazılı: "Türk vatandaşları, savaş sona erdi, sulh içinde yaşayın."

Ertesi gün, üç atlı ile birlikte biraderim Kapriel, yanlarında on atla geliyorlar. Büyükbağ'a eniştem Hovannes Tuğcuyan'ın verdiği adrese gelmişler. Atlılar, Hodorçur'dan dağılan Ermenileri toplamak için Tiflis'ten gelmiş Rus Ermenileri. Aralarından Gaspar diye biri Ermenice, "Ben senin amcan Gaspar'ım, sana biraderin Mikel ve kuzenin Arisdages'in selamını getirdim. Kiev'deler, iyiler. Sizi Rusya'ya götürmeye geldik, yarın yola çıkıyoruz," diyor.

Mayram, "Ben Malatya'da bulunan kocamın dönüşünü bekliyorum; Türk ordusunda demircilik yapıyor," diyor. Ben de, "Ben de sizinle gelmiyorum. Babamın mezarı burada, kuzenim geldiğinde onun kemiklerini alıp Hodorçur'a götüreceğiz: Babamın ölmeden önceki son arzusu buydu," diye ekliyorum.

Akrabalarımın yanından ayrılıp patronum Nuri'nin evine gidiyorum. Ocakta harıl harıl yanan ateş Huri ve Çiçek Hanımların yüzlerini aydınlatıyor. Nuri elinde tuttuğu ye-

İstanbul 1922. Raffaele Gianighian, İstanbul'daki Mehitarist Ermeni Koleji'ndeki arkadaşlarıyla (Gianighian Arşivi).

leği ateşe doğru silkeliyor, bitler kızarıyor. “Abdullah, şeyhin ceketini al *Konak*’a götür.” Tepesi atmış, “Zengin Ağalar, prensler, büyük beyler hem leş gibi pasaklı hem de kabalar. Bu yelek Urfalı bir zenginin. Biz cahil köylüler onlardan daha temiziz. Hem vicdanları kara hem de kötü kalpliler. Osman Ağa’dan kendilerine bakire kızlar bulmasını isteyip karşılığını sarı liralarla veriyorlar. Bu adamlardan iğreniyorum.” “Abdullah, bu yeleği *selamlığa* götür de çabuk dön gel,” diye tekrarlıyor.

Oraya gidip dönerken getirdiğim bir altın lirayı Nuri Bey’e teslim ediyorum. “Abdullah sen ve biraderin bir askerî koleje gideceksiniz. Belki günün birinde Türk ordusunda subay olursun!” “Nuri amca ben burada sizinle kalıyorum, yengem de kalıp demirci kocasını bekleyecek.” “Büyükbâğı terk etmeye mecbursunuz, *mutasarrıfın* emri var.” Çiçek

Hanım'a da, Abdullah'a bir çift pabuç hazırla, iyi giyimli olması lazım. Ona bir de yeni elbise yapın," diyor.

Gece uyuyamıyorum, şafakta büyük çeşmeye gidip başımı suyun altına sokuyorum. Bey'in kızı Yaza elinde kovalarla su almaya geliyor. "Abdullah, köyden dışına ne kadar üzıldüm bilemezsin, umarım bir gün gelir beni bulursun, ben hep senin iyiliğini isterim." Hiçbir şey demeden, kovaları alıp mutfağa taşıyorum. "Bana gününbirliğine ödünç bir at verir misin? Dursun dedenin yanına gitmek istiyorum. Onu görmekten buradan gitmek istemem." Elimden tutuyor, at ahırına giriyoruz, bana babasının atını veriyor: "Al Abdullah, babama atı otlatmaya götürdüğünü söylerim. Balkonda dönmeni bekliyorum."

Ata binip dörtlüye doğru Dursun dedeye. At, Dursun dedenin köyüne girer girmez, dört iri beyaz köpek bana doğru koşmaya başlıyorlar: Beni unutmamışlar! Aşağı atlayıp dostlarıma sarılıyorum. Yere oturunca benimle oynuyorlar. Bey'in kızının bana verdiği lavaşı hatırlıyorum. Ekmeği dört parçaya bölüyorum. "Hadi yiye, ben Dursun dedeye gitmeliyim."

Ata atlıyorum, köpekler de buğday tarlasından koşuyorlar: Sahiplerine geldiğini haber verecekler. Ali, dede, Memrum, Selim ve nine oradalar. Sonsuz mutluyum. Attan atlayıp ihtiyarın elini tutarak sevgi ve şükranla öpüyorum. Küçük arkadaşlarım beni okşuyor, Ali de beni gördüğüne memnun. Ninenin elinde yemek sepeti. Yanına giderek, sepeti alıp elini öpüyorum. Bana yemek ikram ediyorlar.

"Abdullah büyümüş ve güçlenmişsin. Bizi ziyarete gelmene çok sevindim."

"[Bundan böyle – ç.n.] Hep senin hizmetinde olmaya geldim. Bu şerefi bana bağışlar mısın? Memrum ve Selim'le (burada) kalmak isterim. Artık uzman bir çiftçi oldum: Büyükbag'da Nuri Bey'in yanında çalışıyorum."

“E o zaman neden patron değiştirmek istiyorsun?”

“Ondan değil. Nuri'nin yanında iyiyim. Daha ciddi bir sebep var: Bazı beyler geldi, beni İstanbul'a götürmek istiyorlar. Beni bir okula koyacaklar, kafese kapatacaklar. Ben gitmek istemiyorum, onun yanından kaçtım. Beni bu durumdan kurtarır mısınız?”

Dursun dede yüzünü asıp bana dik dik bakıyor. “Hükümet öksüzleri topluyor: Onlara eğitim verip liyakatlerine göre haklarında karar verecek. Abdullah, İstanbul'a git: Şanslısın, istikbalin parlak. Uğurlar olsun.” Ekliyor: “Ali, oğlum, git bana atı getir. Oğlanları da yanıma alıp Büyükbağ'a kadar Abdullah'a eşlik edeceğim. Bana bu çocuk bir yerlere kaçıp saklanmaya çalışacak gibi geliyor.”

Memrum, benimle olmak için, terkime binmek istedi. Büyükbağ'a hep beraber gittik. Köpekler de bizimle geldiler. Zakkumlu yoluna varınca atlardan iniyoruz. Çocuklar ağlamaya başlıyor. Dursun dede alnımdan öpüyor, “Yolun açık olsun oğlum. Allah bana seni yeniden görmeyi nasip etsin!”

Dursun dede, torunları ve köpeklerle giderken arkalarından bakıyorum. Karışık düşüncelere dalıyorum.

Bey'in kızı Yaza, yoldan geldiğimi görünce beni çeşmenin önünde beklemiş: "Dursun dedeye gitmekle iyi etmedin. Senin yüzünden kervanın gidişi tehir edildi. Osman Ağa'nın köleleri seni sordu. Git eve de bir görün."

Kapriel, Mayram ve Elizabetta bizim terastalar. Hepsi bana surat asıyorlar. Sadece Mayram yengem benimle konuşuyor: "Büyükbağ'da kalmak istediğin doğru mu? Burada olmaktan mutlu olurum. Yakında kocam savaştan döner ve birlikte Hodorçur'a gideriz." Sonra, "Elizabetta kardeşim, sen kaynım Aristages'i yanına al, kızım Hermine'yi de götür, hasta kulağını iyi bir doktora baktır," diye ekliyor. Ben ise "Mayram, ben seninle kalacağım. Yaşamana yardım edeceğim," diyorum.

Patronlarım Nurigillere gidiyorum. İki hanım evde ocağın karşısında oturuyor. Ben de iki Kürt hanımımın arasına oturuyorum. Benim iyiliğimi istediklerini hissediyorum: Çiçek Hanım meşin çarıklarımı dikmekle meşgul, Huri Hanım'ın elinde yeni elbiselerim, ceketle pantolon. "Abdullah, hadi şehre git, elbisenle ayakkabıların hazır." İtiraz ediyorum.

rum: “Ben evinizden gitmek istemiyorum. Mayram yengem de gitmiyor. Kocasının dönmesini bekliyor.”

Gidip halımın üzerine yatıyorum: Son gece! Önümde müthiş görevler var! Gözümü kırpmadan şafağı bekliyorum. Kalkıyorum: Gıpgıcı ceketini giyiyorum, taze kumaş kokuyor; çarıkları ayağıma geçiriyorum yumuşak derileri hoşuma gitmiyor. Çıplak ayakla dolaşmayı tercih ederim. Nuri, avluda, huşu içinde namazını kılıyor. İki birader hayvanları çifte götürüyorlar, veda ediyorlar: “Yolun açık olsun. Okulun bitince gel bizi bul.”

Nurigil’in yanından ayrılmam gerektiğini anlıyorum. Huri Hanım’la Çiçek Hanım beni öperken ağlıyorlar. Melkon dedemin halısını alıyorum. Nuri, elimden tutarak beni kırmızı kulübeye götürüp yengeme teslim ediyor: “Abdullah sana teslim, teşekkür ederim, çok iyi ve yürekli bir çocuk çıktı. Tanrı yardımcınız olsun.” Yengem, “Nuri Bey, kocam gelene kadar Abdullah’ı evinizde tutmanızı rica ediyorum, ben de Büyükbağ’ın demircisinin gelmesini bekliyorum,” diye cevap veriyor. Nuri de ona “Abdullah benim ailemin bir parçası, ne zaman isterse kapım ona açık,” diyor.

Kırmızı kulübenin yoluna on dört at sapıyor. Büyükbağ’dan çıkıyoruz. Hodorçur’un Kisak’ından, otuz çocuk, ihtiyar adamlar ve kadınlar, erkekler ve gençler beş aileydik. Yirmi metre karelik o yerde, kırmızı evcikte yaşadık. 1915 güzünden 1919 baharına kadar oradaydık. Şimdi köyden çıkarken sadece sekiz mülteciyiz.

İki gün yol gidiyoruz. Büyük Fırat Nehri’ni aşıyoruz. Üçüncü gün Edesa’dayız. Birkaç metrelik, kapısız bir handa yedi kişi yatıyoruz. Burası bir nevi kervansaray: Adı Millet Han.

Yengemi hemen Alman Hastanesi’ne kaldırıyorlar. Kurtarıcılarımız, Büyükbağ’daki Kürt köylüleri kıyafetlerimizle fotoğrafımızı çekiyor. Şehirde bir terzihaneye gidiyoruz: Bir-

kaç gün sonra yeni kıyafetlerimizi alıyoruz.

Kapriel, Mugum ve ben, Türk hamamında mermer göbektaşına oturmuş buhar banyosu yapıyoruz: Ter atıyoruz. Güçlü kuvvetli bir natır,* elinde at kılından bir keseyle sırayla sırtımızı kesiyor. Sahici bir işkence. Giyiniyoruz. Garip görünüyoruz, Kapriel'e, kuzenim Mugum'a bakıyorum, hepimiz bir örneğiz: Ceket, pantolon, ayakkabı, hepsi aynı renk, aynı biçim.

Yengemi ziyarete gidiyorum. Bir hastabakıcı bana, "Güzel bir Hristiyan delikanlısı olmuşsun," diyor. Mayram tatlı bir gülümsemeyle yanına çağırıyor: "Rapael, ne güzel olmuşsun!" Gerçek adımla duy-mak hoşuma gidiyor.

Salona bir doktorla bir hemşire giriyor. Doktor yengemi muayene edip Almanca bir şeyler söyledikten sonra sonra bana Ermenice, "Ablanın durumu ağır. Şimdi bırak dinlensin, yarın yine gelir görürsün," diyor.

Salondan çıkıyorum, karşıma uzun boylu bir çocuk çıkıyor, Kürtçe: "Benim adım Krikor,** hastanede Ludvig diyorlar," diyor. "Benim Kürt adım Abdullah, Büyükbağ isimli bir köydenim. Gerçek adım Rapael. Hodorçur'danım." Ermeni mahallesinin harabelerinde dolaşıyoruz. Ludvig "Eve

Venedik, 1924. Rapael Gianighian, 18 yaşında, Venedik'teki Murat-Rapael Ermeni Mehitarist Koleji'nde okurken (Kolej fotoğrafı).

(*) Tellak olmalı – ç.n.

(**) Krikor: Ermenice bir isim, Gregorio.

geldim,” diyor. Yerdeki bir masayı itiyor, yeraltına inen bir merdiven görülüyor: “Gidip anamı göreyim. Yarın hastanede buluşuruz. Ben kabristanda mezar kazıcıyım.”

Sabahtan yengemi görmeye gidiyorum. Çıplak vaziyette yatağın önünde dikiliyor. Bir hemşire onu giydirip yatağa koyuyor, onu yalnız bırakmamamı tembih ediyor. Yengem elimi eline alıyor, birkaç dakika içinde bir mum gibi sönüyor. Çaresizlik içinde ağlıyorum. Bir hemşire geliyor, sonra da Ludvig bir sedyeyle geliyor. Onu soyup mezarlığa götürüyorlar. Ludvig’le beraber bir çukur kazıyoruz. Yengemin bir mezarı var. Bir demir haçın üzerinde şunlar yazılı: “Mayram, Fatıma Canikyan, Hodorçur’da doğdu, 1919’da Ede-sa’da, 24 yaşında öldü.”

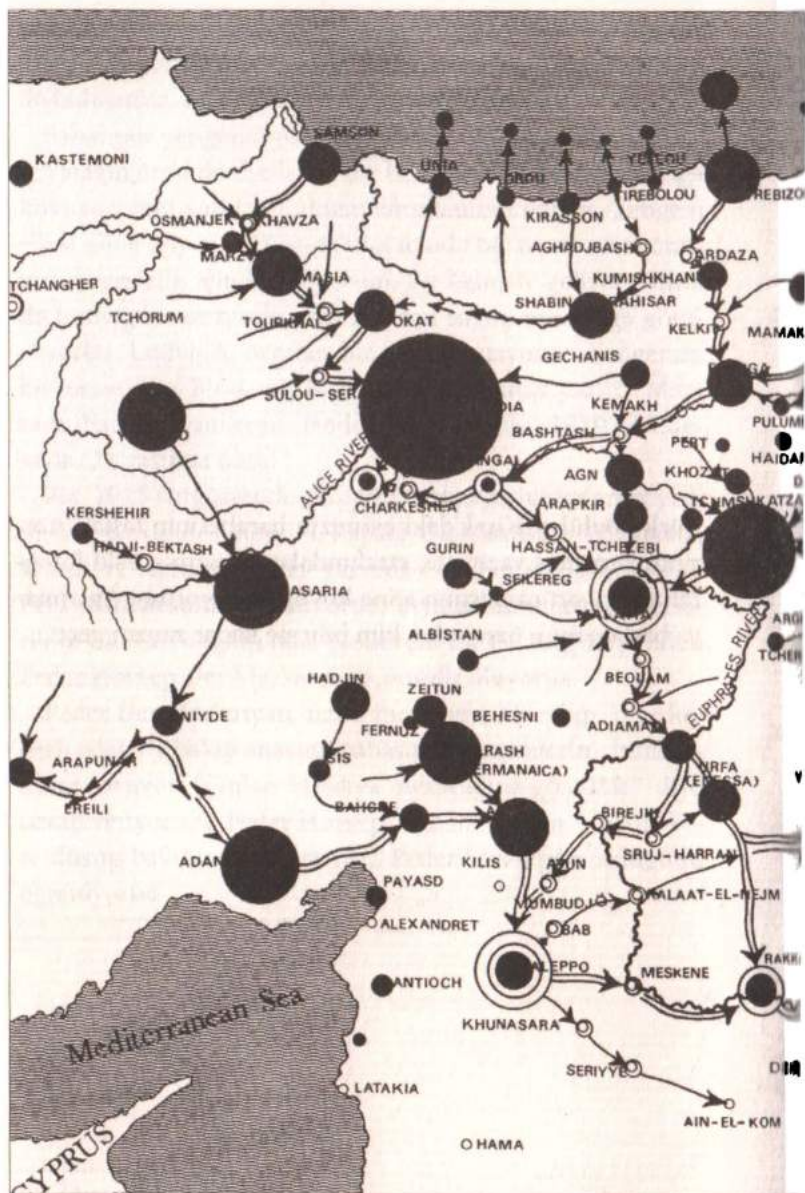
Biz, 1915 sürgününden Hodorçur’dan geriye kalanlar yedi kişiyiz: Hovannes, Kapriel, Rapael, Gianbattista,* Elizabetta, Marta, ve Hermine. 1919 yazında İstanbul’a geldik. Büyük Pera mahallesinde dolanıyoruz. Viyana Mehitarist Pederleri’nin okulu Pangaltı’nda. Hodorçur’un Cicibağ köyünden Peder Hovsep Der Markaryan’a misafir oluyoruz.

Peder Der Markaryan, uzun ince, genç bir rahip. Bize kederli gözlerle bakıp anasını, babasını, hemşirelerini, biraderlerini soruyor. “Onları Malatya mezarlığına gömdük,” diye cevap veriyorum. Peder Hovsep “Aman Tanrım,” diyor. Yere düşüp bayılıyor. Ertesi gün, Peder Hovsep’in öldüğünü öğreniyoruz.

(*) Gianbattista: Ermenice Mıgırdıç.

SONUÇ

Türk köylüler, Kisak'daki evimizin harabesinin taşları üzerinde oturmuş vaziyette, etrafımdalar. Sararmış, eski fotoğrafı dağcı sırt çantasının içine koyup kalkıyorum. Anlatmaya başlamamın üzerinden kim bilir ne kadar zaman geçti...

HALİL ERHAN

1915'ten 1980'e Karadeniz

Ermeniler, Eşkıyalar, İnsanlar, Yaşamlar

245 sayfa

Halil Erhan doğup büyüdüğü toprakları anlatıyor: Karadeniz'i. Yeme içme alışkanlıklarını, ekonomik faaliyetleri, ulaşımı, evleri, yaylaları, yoksulluğu, yaşamları... Ama neredeyse hiçbiri sıradan anlatımlar değil. Zira Erhan, resmi tarihte olmayan ama aslında tarihin ta kendisi olan şeylerden bahsederek zenginleştiriyor anılarını: Karadeniz'deki Ermenilerden, onların ekonomik faaliyetlerinden söz ediyor; harabeye dönüşen, yıktırılan, talan edilen kiliselerden bahsediyor; "kıyımdan" kurtulmak için kimliklerini saklamak zorunda kalan insanlara değiniyor. Dedelerinden dinlediği insanların malına, mülküne, hatta ailesine el koyan çetecileri, eşkıyaları, Topal Osman'ın katlettiği Ermenileri, bir eşkıya için yakılan "Davutoğlu" türküsünün nasıl "Hekimoğlu"na dönüştüğünü, cumhuriyet muhtarlarını, hatiplerini aktarıyor.

Sadece bunları değil, İstanbul'a göç eden Karadenizli bir ailenin çocuğunun yaşadığı zorlukları da okuyoruz Erhan'ın anılarında: Alevi-Sünni gerginliği yüzünden biten arkadaşlıklarını, üniversite öğrencisiyken yurtlarda yaşadıklarını, sol-sağ çatışmasıyla geçen günlerini, kontrgerillayı, "Özel Harp Dairesi"ni... Bilinen Karadeniz'in dışında bir Karadeniz anlatan, tarihî tanıklıkları aktaran bir kitap...

MUNZUR ÇEM

Qurzeli Usiv'in 70 Yılı

309 sayfa

"Sonunda uyumuşum. Ne kadar zaman geçti bilmiyorum, bir ses ile uyandığımda, bir de baktım ki etrafım insanlarla dolu. Epey kişi yan yana oturmuş, sessizce bekliyor. Birbirimize bakıyoruz ama, ne onlar bir şey söylüyorlar ne de ben. O şekilde sabaha kadar bekledim. Şafak söker sökmeyiz de, bir film kopar gibi, o insanlar oradan kaybolup gittiler. Neyin nesiydi, kimdi gördüklerim, nereden gelmiş nereye gitmişlerdi bilmiyorum. Ama o zaman yaptığım bir tahmin vardı, onu aktarayım: Ben onları iyilik yapan cinler ya da melekler olarak düşündüm. Muhtemelen de Abdal Musa'nın askerleridir; kimse beni görmesin, karışmasın diye korumaya gelmişler. Bizim taraflarda, Abdal Musa bir cin taburunun komutanı olarak bilinirdi. Onun komutasındaki cinler saldırgan ve yağmacıydılar. Asıl işleri kötülük yapmaktı ama belli hallerde belli kişilere iyilik elini de uzatabilir, yardımcı olabilirlerdi. Anlaşılan o gece beni himayelerine almış, korumuşlardı."

Bingöl'ün Kiğı ilçesine bağlı Hop köyünün Qurze mezrasında başlayan, küçük yaşlardan itibaren Dersim'in (Tunceli) Kızılkilise'sinde (Nazımiye) devam eden uzun ve acılı bir hayatın hikâyesi... Şeyh Sait isyanı ve Ermeni katliamının soluk hatıraları, Dersim "harekâtının" hatırdan çıkaramadığı korkunç tecrübesine bağlanıyor. 1938 sonrası işlemeye devam eden yaralarla, İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla ve "kızılbaş" olarak askerlik yapmanın tecrübesiyle devam ediyor.

Qurzeli Usiv'in 70 Yılı, bu büyük olayların içinden, aynı zamanda aşiret ilişkilerini ve husumetlerini, pir-mürşit bağı ve o zamanki Dersim'in toplum ve aile yaşantısının birçok ayrıntısını, yalın ve canlı bir dille anlatıyor.

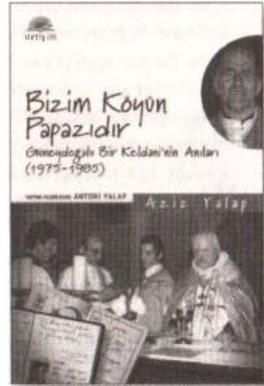
AZİZ YALAP

Bizim Köyün Papazıdır Güneydoğulu Bir Keldani'nin Anıları (1975-1985)

344 sayfa

"Peder Aziz'in yazdıkları da Anadolu insanının ta kendisi: Yalın, kısa, içten cümlelerle anlatılmış alabildiğine sahici şeyler. Üstelik, sanki o büyük sıkıntıları yaşayan kendisi değilmiş de geçerken görmüş gibi yazmış. Bu kadar olur. En az bunlar kadar önemli, Peder Aziz Yalap 1975-85 arasını anlatıyor. Sonuçta, özetle şu oluyor: Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en karışık ve en tatsız dönemini, Anadolu'nun en talihsiz bölgesinde, Anadolu'nun en ezilen halkının gözünden izliyoruz."

– Baskın Oran

Pazar sabahı kilise avlusunda toplanan, Noel ve Paskalya'da barışan, Irak'la gizliden gizliye ticaret yapan, katır sırtında türküler söyleyen Keldani köylüleri... Kızamık belası, su çilesi, eşkiya hikâyesi, cin gibi kadınlar, yerinde durmaz bebeler, arı kovanları, pekmezler, divanda nasihatler, şikâyetler, küfürler, Deniz Gezmiş ve diğer kaçaklar, dükkâna giren eşekler, darbe yapan Kenan Evren, "Ey Meryem Ana, bizi şundan bundan, kötülükten, felaketten, zarardan, yangından koru."

Zamanın yavaş aktığı, insanların daha çok konuştuğu, çay içmeden sohbet başlayamadığı bir diyarın "Papaz Efendi"si köyünü, mazisini anlatıyor bize... Bilmediğimiz bir dünyayı, azınlık içinde azınlıkların hayatını, neşeyle, iştahla sarıp sarmalayarak aktarıyor. Belki yaşarken değil ama sonradan anlatırken gülünen, ekmek kadar, vicdan kadar sıcak hikâyeler paylaşıyor.

Yakın zamanların en ilginç anı kitaplarından biri...

TARIK ZİYA EKİNCİ

Lice'den Paris'e Anılarım

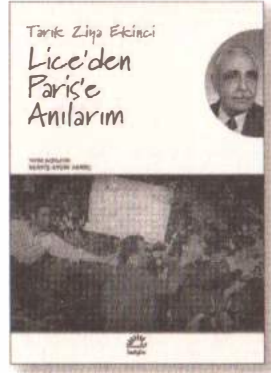
816 sayfa

Tarık Ziya Ekinci, 1925'te Lice'de başlayan yaşamında, Türkiye'nin yakın tarihinin tanığı ve öznesi oldu. Öncelikle Kürtlerin tarihinin... 1940'lar ve 1950'lerin gergin atmosferinde, "Kürt uyanışı" veya "Kürt aydınlanması" denen süreci yaşadı. 1960'larda ise bir Kürt aydını olarak, bu sürecin devamının aktörlerindendi. Türkiye İşçi Partisi (TİP) milletvekili ve yöneticisi olarak aynı zamanda 1960'lar solunun yükseliş devrinin bir parçası oldu. İkinci TİP'in kurucuları arasında yer alarak 1970'lerin sert siyasal mücadelelerine dahil oldu. 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında defalarca gözaltına alındı, tutuklandı, ardından yıllarca Fransa'da siyasi mülteci olarak yaşadı.

1980'lerden günümüze, Kürt kimliği ve Kürt sorunuyla ilgili tartışmaların içinde yer aldı. Lice'den Paris'e Anılarım tüm bu zengin deneyimi yansıtırken tanık olduğu tarihin eleştirel okumasını da yapıyor.

Kürt sorunu, sol ve siyasetten ibaret değil Tarık Ziya Ekinci'nin anıları.

Çocukluk ve gençliğinin Lice'si, Diyarbakır'ı var; öğrencilikten mülteciliğe gündelik hayat sahneleri var; hekimlik deneyimleri, dostluklar, insan halleri var... Dopdolu bir yaşamdan manzaralar ve hiç bitmemiş aktif bir siyasal tanıklığın muhasebesi...

Hodorçur, Raffaele Gianighian'ın 1915 Ermeni Soykırımı sırasında yaşadıklarının birinci ağızdan aktarımı. Gianighian, henüz 9 yaşında bir çocukken, ailesinin, sevdiklerinin katledilmesine bizzat şahit olan, iyi kalpli komşularının ve şansının da yardımıyla, ismini, dinini değiştirme pahasına da olsa hayatta kalmayı başarabilmiş, trajediden 60 yıl sonra büyük acıların yaşandığı köyüne geri dönüyor, anılarının peşine düşüyor. Gördükleriye aslında bu acının, bu kadar zaman sonra bile ne kadar büyük izler bırakabildiğinin kanıtı niteliğinde... Gianighian'ın yaşadığı acılar zihninde öyle yer etmiş ki, o günlerden bahsederken hiçbir ismi, yer adını atlamıyor. Hepsini adeta bir tarihçi gözüyle kayda geçiriyor. Katliamdan seneler sonra köyünü gezerken, onu eski haliyle hatırlıyor, aktardığı detaylarla okura bir doğa manzarası çiziyor. Hayatta kalma arzusu, insanlara güvenme isteği, sadece kendisinininkilere değil, sevdiklerinin, akrabalarının acılarına da tanık olmuş bir insan için şaşırtıcı ama aynı zamanda ilham verici nitelikte...

*Babama konuşmaya gidiyorum. Derenin etrafından sinirotların-
dan topluyorum: Yüzümdeki ve alnımdaki yaralara onlardan
sürüyorum. Babamın mezarının üzerine uzanıyorum.*

*Güneş yüzümü yakarken kalkıyorum. Karnım aç, olsun, bir
hafta bile aç kalmaya alışkınım. Dereye gidiyorum, soyunuyo-
rum, suyun içinde yürüyüp yüzümü yıkıyorum. Dere kıyısından
sinirotu yaprakları bulup yaralarımaya ilaç yapıyorum. Ceketimi
giyiyorum. Tabiatın sabah şarkısını dinliyorum. Babamın o tatlı
sesi kulaklarımda çınlıyor: "Sana kötülük yapan insanları unut
evlat. İyilik ve sevgi hayattır, insanı sev."*

